

Sosyal Bilimler Alanında Araştırma ve Değerlendirmeler-I

Editör
Ahmet TEKİN

BİDGE Yayınları

Sosyal Bilimler Alanında Araştırma ve Değerlendirmeler I

Editör: Doç. Dr. Ahmet TEKİN

ISBN: 978-625-372-408-5

1. Baskı

Sayfa Düzeni: Gözde YÜCEL

Yayınlama Tarihi: 25.12.2024

BİDGE Yayınları

Bu eserin bütün hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının ve editörün yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Sertifika No: 71374

Yayın hakları © BİDGE Yayınları

www.bidgeyayinlari.com.tr - bidgeyayinlari@gmail.com

Krc Bilişim Ticaret ve Organizasyon Ltd. Şti.

Güzeltepe Mahallesi Abidin Daver Sokak Sefer Apartmanı No: 7/9 Çankaya /
Ankara

İçindekiler

Hamdi Yazır'ın Din-Felsefe Uzlaşısına Önerisi: "Bir Felsefi Problem Olarak Peygamberlik"	4
Özlem UZUN	4
Manevi Danışmanlık Ve Rehberliğin Türkiye'deki Tarihsel Gelişimi	46
Nesrin ABAK	46
Muhammet Cevat ACAR	46
Ergen İntiharlarına Yönelik Özendirici Paylaşımlar ve Sosyal Medya Üzerine Bir Araştırma.....	96
Ayşe ŞENTEPE LOKMANOĞLU	96
Zeynep ALTUN	96
Hasan Cûrî.....	131
Abdurrahman DEMİRCİ.....	131
Hafızlık Eğitiminde Ergenlik Dönemi Gelişim Özellikleri Bağlamında Yaşanılan Sorunlar.....	138
Fikret YILDIZ	138
Fatih ÇINAR	138
Davranışsal Bağımlılıklarla Mücadelede Maneviyatın Rolü	176
Nihâl İŞBİLEN.....	176

BÖLÜM I

Hamdi Yazır'ın Din-Felsefe Uzlaşısına Önerisi: "Bir Felsefi Problem Olarak Peygamberlik"

Özlem UZUN¹

Giriş

Makalemizde son dönem Türk düşüncesinin önemli isimlerinden olan müfessir, hukukçu, hattat, şair, felsefeci gibi pek çok unvanı kişiliğinde barındırmayı başaran Elmalılı Hamdi Yazır'ın peygamberlik konusunu felsefenin konuları arasına dâhil etme teklifi ele alınacaktır. Yazır'ın konu ile ilgili görüşlerini ortaya koymadan önce peygamberlik konusunun düşünce tarihinde ele alınma biçimleri incelenecektir.

Yazır, din ile felsefe arasında var olan çatışmanın ortadan kaldırılması için nübüvvetin de felsefenin konuları arasına alınmasını, felsefe problemi olarak incelenmesini önermektedir. Nübüvvetin felsefi bir problem olup olamayacağı konusunda farklı görüşlerin farklı cevapları olması normal bir durumdur. Ateist düşünceye sahip biri bir dine ve dolayısı ile bir peygambere

---

¹ İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Doktora Öğrencisi, Kocaeli/ Türkiye, Orcid: 0000-0003-2552-6589, ozlemkara41@hotmail.com

inanmadığı için nübüvveti bir felsefi problem olarak görmeyecektir. Böyle olsa bile bu ateistin inançsızlığını temellendirmek adına nübüvveti felsefi bir problem olarak ele alması mümkündür. Yine bu konuda ateistin fideist bir tutum ortaya koyarak inanmıyorum ve inançsızlığımı da delillendirmeme gerek yok demesi de mümkündür. Böyle diyen biri karşısında bulunan kişilerin inanmadığın şey ne, neye inanmıyorsun şeklinde soracağı sorulara muhatap olmaktan kurtulamaz. Dolayısı ile fideist bir tutumla inanan ya da inanmayan biri de olsanız nübüvvetin ne olduğu konusunda düşünmek ve felsefi incelemeler yapmak kaçınılmaz bir durumdur.

Bir kavramın felsefi olarak incelenmeye müsait olması için o kavramın tartışmaya mahal vermeyecek ölçüde apaçık şekilde belirlenmiş veya betimlenmiş olmaması gereklidir. Bilimsel anlamda kesin olarak ispatlanmış konular üzerinde felsefi tartışma yapılamayacağı için felsefenin konusu içinde yer almazlar. Örneğin yer çekimi kanunu felsefi bir problem olarak ele alınamayacak kadar açık şekilde belirlidir. Bunun dışında felsefe yapan birinin felsefeden ne anladığına göre de bir konunun felsefi bir problem olarak ele alınıp alınamayacağı farklılık arz edebilir. Yalnızca duyu ile algılanan şeyler üzerine konuşmayı tercih eden materyalist felsefeye² mensup düşünce insanları için peygamber, vahiy gibi konular üzerinde konuşmak anlamsızdır. Nübüvvet, vahiy gibi konularda agnostik bir tavra sahip olan bir düşünce insanı aslında bu tavrı ile de bir felsefi tavır ortaya koymaktadır. Bu düşünce insanı, neden bu konular üzerinde konuşmadığını, felsefe yapmadığını soran birine cevap vermek durumundadır. Kısaca nübüvvet konusunda bilinemezci bir tavra sahip olan bir filozof dahi bu konuları neden felsefi bir problem olarak görmediği hakkında

---

² Materyalizm, Fransızca matérialisme kelimesinden gelmekte olup, “maddencilik” (özdekçilik) anlamına gelmektedir. Latince materia (madde) kelimesinden türemiştir. Bu görüşe göre var olan her şey maddeden ibarettir. Maddenin dışında fizik ötesi bir alanın (metafizik) bulunmadığını, bilinç, duyu, düşünce vb. unsurların maddeden kaynaklandığını, olup biten her şeyin sadece maddi sebeplerle açıklanabileceğini, sonuç olarak tabiatüstü bir gücün mevcut olmadığını ileri süren, özünde tanrıtanımaz (ateist, mülhid) doktrinler bütününe verilen addır. Materyalist de bu inanca sahip kişidir. Klasik materyalizmde madde ve kuvvet hem ezeli hem de ebedi varsayıldığı için yaratılmadıkları kabul edilmektedir. Yaratılmayan maddenin herhangi bir etki ile ortadan kaldırılması mümkün değildir, dolayısı ile madde ve kuvvet ölümsüzdür (Topaloğlu, 2024).

açıklamalar yapmak dolayısı ile felsefi anlamda bu konuyu tartışmak durumundadır.

Nübüvveti felsefenin problemi olarak görmeye karşı çıkacak diğer düşünce grubu da kelamcılardır. Kelamın konusu olması nedeniyle nübüvveti felsefenin ilgi alanında görmeyen bu görüş mensupları, nübüvvetin felsefi anlamda tartışılmasına karşı çıkmaktadırlar. Bu tavra sahip bir kelamcı, dogmatizmle suçlanmayı göze almak zorundadır. Zira aynı konu hem felsefe hem de kelam tarafından incelenebilir ve bu konuda sorular sorulabilir.

1. İslam Filozoflarının Peygamberlik Görüşü

Hicri ikinci yüzyılın başından itibaren başlayan çeviri hareketi ile Felsefe eserlerine ulaşılması sonucunda Müslüman toplumda filozoflar diye anılan düşünce insanları ortaya çıkmıştır. Bu düşünce insanları edindikleri felsefi bilgilerle İslami bilgiler arasında bağlantı kurma çabasına girmişlerdir. İlk İslam filozofu unvanına sahip Kindi' den başlayarak tüm Müslüman filozoflar vahyin bilgi olarak kabul edilmesi ve nübüvvetin felsefi anlamda ifade edilmesi hususunda çabalar ortaya koymuşlardır. Kindi'ye göre ilahi bilgi yalnızca vahiydir ve insanın sahip olduğu her türlü bilgidен üstündür. Kindi' den sonra Farabi tarafından ortaya konulan peygamberlik teorisi ise sonrasında Müslüman filozofların hareket noktası olarak kabul ettikleri bir nübüvvet teorisi olmuştur (Türker, 2017).

Peygamberlik konusunun felsefe tarihindeki izlerini sürdüğümüzde, R. Walzer Farabi'nin peygamberlik ile ilgili görüşlerinin Platon'dan etkilendiğini ileri sürmektedir. Fazlur Rahman'a göre ise Farabi'nin teorisi Stoa felsefesine dayanmaktadır (Rosenthal, 1971, Yavuz, 1995).

Filozofların dini açıdan çok öneme haiz olan nübüvvet kavramını açıklarken inandıkları dinin gereği olan inançlarının etkisinde olmaları normal bir durumdur. Dini açıdan önemli olan bu kavramı felsefi açıdan açıklamak için ise felsefi düşünceyi oluşturan Helenistik fikirlerden yola çıkarak açıklamaları gerekli olmuştur. Filozofları nübüvvet konusunu felsefi açıdan açıklamaya iten ana

neden ise peygamberliği inkâr eden düşünce akımlarına karşı savunmaktır. Bunu yapmak için de Platon ve Aristoteles'in kullandığı kavramların dini kavramlara dönüştürülerek felsefi yöntemle nübüvveti açıklama çabaları ortaya çıkmıştır (Yavuz, 1995).

Müslüman filozofları nübüvvet konusunda harekete geçiren önemli etken Ravendi ve Ebu Bekir Razi gibi isimlerin nübüvveti inkâr eden görüşleridir. Bu görüşlerle mücadele etmek için Müslüman filozoflar, nübüvveti açıklamak için akli temeller bulma yolunu tercih etmişlerdir. Nübüvveti kabul etmeyen görüşlerin başında bulunan Raybiyye akımı, Farabi'nin nübüvvet anlayışının ortaya çıkmasında önemlidir. Farabi bu gibi anlayışa sahip düşünce akımlarına aklî planda cevap vermeye çalışmıştır (Yavuz, 1995).

Filozoflara göre peygamberler öncelikle gayba ait bilgilere sahip olmalıdır. Bu bilgiye ulaşmanın yolu da somut varlıklardan yola çıkarak soyut varlıklarla bağlantı kurmaktır. Peygamberlerin sahip olması gereken ikinci özellik ise mucize göstermeleridir. Bu mucizeler onların peygamberlik görevini doğrulama misyonuna sahiptir. Peygamberlerin taşınması gereken diğer bir özellik vahiy meleği ile irtibat kurmalarıdır (Yavuz, 1995). Filozoflar da evrende bulunan somut varlıklardan yola çıkarak soyut bilgilere ulaşmaktadır fakat peygamberlerin taşıdığı diğer özelliklere sahip olmadığı için peygamberden farklı bir durumdadır. Filozoflar, peygamberlerde akli, hayali ve âleme tesir eden olmak üzere üç ana güç olduğunu ifade ederler. Peygamberler akli güç sayesinde gayba ait bilgilere ulaşırlar, hayali güç sayesinde melekleri görürler, âleme tesir edecek güç sayesinde de mucizeleri meydana getirirler. Filozofların sahip olduğu peygamber görüşüne göre, peygamberler sahip oldukları bilgiyi pratiğe dökme konusunda üst seviyededirler. Filozoflar, peygamberleri ameli hikmet olarak nitelendirilen bu yönlerinde üst seviyede görmelerine karşın nazari hikmet konusunda aynı durumda görmemektedirler. Farabi'nin sahip olduğu peygamberlik görüşüne göre ise peygamberler, filozofların bildikleri gerçekleri bilmezler. Farabi, peygamberlerin tümel hakikatler konusunda bilgi sahibi olmadığını onların haber verdiği konuların ise bu tümel hakikatlerin birer sembolü olduğunu ifade etmektedir. İzmirli İsmail Hakkı'ya

göre Farabi bu ifadeleri ile Aristoteles ve Platon'u nebilerden üstün bir konuma getirmiştir. İbn Sina ve İbn Rüşd ise Farabi'den farklı olarak, peygamberlerin, filozofların ortaya koyduğu hakikatleri bildiğini savunmaktadır. Bu iki filozofa göre peygamber bu tümel hakikatleri insanların anlamasını kolaylaştırmak için semboller ve örneklerle anlatmıştır. Dolayısı ile İbn Rüşd ve İbn Sina peygamberin filozoftan üstün olduğunu ortaya koymuşlardır. Peygamberde bulunan temsil ve hayal gücü Farabi'nin düşüncesine göre peygamberin ilminde bulunurken İbn Sina ve İbn Rüşd'e göre peygamberin hitabındadır (İzmirli, 1929).

2. Son Dönem Felsefe Düşüncesinde Peygamberlik Yaklaşımları

19. ve 20. asırda nübüvvet ile ilgili tartışmalara baktığımızda Tanrı-insan ilişkisinin imkânı ve bunun sonucu olan vahyin ve nübüvvetin imkânı konuları Hume ve Kant gibi filozofların etkisi ile felsefede tartışılmaya başladığını görmekteyiz. Bu tartışmanın sonucu olarak vahyin bilgi değeri olmadığı ve insanın Tanrı hakkında bilgi sahibi olmasının mümkün olmadığı iddiaları felsefede kabul görmeye başlamıştır. Bu tartışmanın en önemli başlatıcısı kabul edilen Hume, bir yandan insan aklını üstün görürken diğer yandan ise bu akla sınırlar çizmektedir. Hume'a göre insanın aklının sınırlarını aşan şeyler saçmadır ve akılla çatışma halindedir. Deneyciliği savunan Hume'a göre tecrübeye dayanmayan düşünme çabaları gereksizdir (Hume, 2016). Hume'a göre kişinin inancının temelinde; akıl değil insanın tutkuları vardır. Hume, tanrının varlığına inanan biri olarak, tanrının varlığını ispatlama ile var olmadığını ispatlamayı aynı şekilde anlamsız bulmakta ve ateizmi kabul edilemez olarak görmektedir. İnsan aklının tecrübe alanı dışı olan metafizik alanda olumlu ya da olumsuz konuşması mümkün değildir (Hume, 1995).

Hume vahyin epistemolojik açıdan mümkün olmadığını savunarak, vahyin ortaya koyduğu bilgilerin doğru olmadığını iddia etmiştir. Hume'un devamı niteliğinde bir tavır Kant tarafından ortaya konulmuştur. Kant'ın Hume'dan farklı olarak bilgide akıl ve tecrübeyi birleştirmek gerektiğini öne sürdüğünü görüyoruz. Kant,

akılla elde edilen kategorileri ve duyularla elde edilen içerikleri bilginin olmazsa olmaz iki unsuru olarak kabul etmektedir. Kant, insanın görünenin ötesi olan fenomenal alan ile iletişim kurmasını ve bilgi edinmesini imkânsız görmektedir. Kant'a göre insan akli tecrübe edemeyeceği alanda olan Tanrı ile ilgili bilgi sahibi olamaz. Kant'ın amacı imana yer açabilmektir. Bu amacını gerçekleştirmek için bilgiyi inkâr ettiğini ifade etmektedir (Kant, 2020).

Hume ve Kant'ın yaptığı iman ile kesin bilgiyi birbirinden ayırma girişimidir. Nihai hakikatin bilgisi insan aklının sınırlarının ötesinde olması hasebiyle, onlara göre akıl vahiyle de olsa bu alanlara dair bir bilgiye sahip olamaz. Tanrı hakkında bir bilgiye ulaşmayı imkânsız gören bu düşünörlere göre bilinemezci ya da imancı bir yaklaşım ortaya koymak en doğrusudur (Işık, 2005).

Batı'da yaşanan bu felsefi hareketlerin yanında Müslöman toplumların pek çok alanda etkiye maruz kalmasının sonucunda düşünsel alanda bir hareketlenme meydana gelmiştir. Bu hareketlenmenin sonucu ortaya çıkan en önemli düşünce akımlarından olan İslamcılık, 19. ve 20. yüzyılda İslami değerlere yönelik saldırılara cevap vermeye çalışmıştır. Bu akımı savunan düşünce insanların amacı İslam'ın hayata her alanda yeniden hâkim olmasını sağlamaktır. Bunu başarmak için de akli metot olarak kullanmayı ve bu şekilde taklit ile inanmanın, inanca hurafelerin karışmasının ve Batı'nın kültürel ve dini olarak Müslöman toplumlara hâkim olma çabasının önüne geçmeyi amaçlamışlardır (Kara, 1997).

Bu sentezci akımın önemli temsilcileri arasında Filibeli Ahmed Hilmi, Said Halim Paşa, Mehmed Akif Ersoy, Elmalılı Hamdi Yazır ve İzmirli İsmail Hakkı gibi isimlerin olduğunu görüyoruz. Bu isimlerin ortak yönü bir yenileşmeye ihtiyaç olduğunu kabul etmeleri fakat bunu gerçekleştirmenin yolunun gelenekle kurulan temeller üzerinden yapılması gerektiğini savunmalarıdır. Bu şekilde bir yenileşme yöntemi izlenmediğinde toplumu tesis eden ana özelliklerin kaybolması ve toplumun varlığını devam ettirememesi tehlikeleri ile karşı karşıya kalınacağı hakkında uyarılar yapılmıştır. Bu kötü sonuçtan kurtulmak için bu

isimlerin tavsiyesi tarih boyu sahip olunan temeller üzerine kurulacak sentezci bir yenileşme olmuştur (Özerverarlı, 2001).

Sentezci düşünce mensupları olan bu isimler, akıl ürünü olduğunu düşündükleri Batı dünyasından gelen fikirleri akıl ve vahyin birbiri ile çatışmayacağı ilkesinden hareketle İslami çizgide yorumlama yöntemini uygulamışlardır. Bu yöntemi uygulamaya sevk eden ana neden ise Müslüman toplumların Batı toplumundan geri kalmalarıdır. Bu geri kalmanın nedenini tespit etmek ve bunu ortadan kaldırmak adına çözümler üretmek için yola çıkan bu düşünce insanları, siyasi ve sosyal alanda olduğu gibi dini konularda da farklı yaklaşımlar ortaya koymaya çalışmışlardır (Bulut, 2022).

19. ve 20. Asırda materyalist ve pozitivist görüşlerin ortaya koyduğu düşünceler sonucu metafizik alana dair oluşan şüpheler Müslüman düşünürleri harekete geçirmiştir. Bu şüphelere karşı İslam'ın evrensel olduğu ve Batı medeniyetinden üstünlüğü anlatılmak suretiyle mücadele edilmiştir. Yaşadıkları dönemde mevcut olan karışıklıkların ve sıkıntıların ortadan kaldırılıp, insanlığın daha yüce erdemlere ulaşması için tüm çözümlerin İslam dininde bulunduğu görüşü bu düşünürlerin ortak düşüncesidir. İslam'ın bu özelliklere sahip olmadığı algısının ise bilerek isteyerek, dine karıştırılan hurafelerle örtülmeye çalışıldığı ifade edilmektedir. İslam'ın sahip olduğu bu özelliklerin tekrar ortaya çıkarılmasının yolunun ancak ikna edici, bilime dayalı tezlerle olacağı savunulmuştur. İslam dinine yönelik Batıdan gelen şüphelerin sağlam delillerle ortaya konulmuş düşüncelerle savunulabileceği ifade edilmiştir (Bulut, 2022).

Son dönem Müslüman düşünce insanları, vahye ve nübüvvete karşı Batı'da ortaya çıkan pozitivistimin ve materyalizmin ortaya koyduğu görüşlere karşı, felsefi yöntemle vahyin imkânı ve neden vahye ve nübüvvete ihtiyaç olduğu ile ilgili açıklamalar yapma zorunluğu duymuşlardır. Bu açıklamaların temelinde duyu ötesi bir tecrübe alanında gerçekleşen vahyin, Allah tarafından seçilmiş özel insanlar olan peygamberlere gönderilmesinin akıl yolu ile izahını yapma amacı vardır. Bu düşünce insanlarından biri olan Muhammed Abduh, Yazır'ın da "ıstıfa" kavramı ile ifade edeceği

şekilde, insanların tümü ile zekâ ve anlayış açısından eşit olmadığı tezini ortaya koymaktadır. Nasıl bazı insanların üstün zekâyâ sahip olması herkesin kabul ettiği ve akliselime uygun bir yaklaşım ise Allah'ın bazı insanları diğer insanlardan tüm yönleri ile üstün özelliklerle donatarak onlara vahyini indirmesi ve peygamber olarak seçmesi de akliselime aykırı bir durum olmamalıdır. Allah'ın doğdukları andan itibaren temiz bir yaratılışa sahip kıldığı peygamberlerin, sahip oldukları bu özellikler ve kabiliyetler ile diğer insanların eğitim ve öğretim sonucu elde etmesine imkân olmayan bilgilere ulaşması ve o bilgileri alması mümkün olmaktadır (Abduh, 1986).

3.Yazır'ın Peygamberlik Görüşü

Yazır'a göre din ile felsefe arasında var sanılan çatışma ikisinin ortaya koyduğu sistem ve yolun farkından kaynaklanmaktadır. Bu farkın giderilmesi için peygamberliğin felsefenin konuları arasına alınmasını önermektedir. Ona göre Allah'ın varlığını konu edinen felsefenin peygamberliği de konu edinmesi beklenen bir durumdur. Hamdi Yazır'a göre yaşadığı dönemde Batı'daki metafizik felsefenin Allah'ın birliği ile ilgili bir şüphesi kalmamıştır. Batı felsefesinin peygamberlik konusunu dini inançla ilgili bir konu olarak görerek ele almamasını yanlış bulan Yazır, İbn-i Sina'yı referans vererek (İbn Sina, 2011) onun felsefi meseleler arasına peygamberlik ve velilik gibi konuları sokmasını desteklemektedir. Ona göre Batı felsefesinde mevcut olan din ile felsefe arasındaki ayrışma Hristiyanlığın yapısından kaynaklanmaktadır. Yazır'a göre Hristiyanlık ancak dogmatizm inkâr edilip septisizmle açıklanabilir bir dindir (Yazır, 1978). Düşünürümüze göre felsefe, bugün yaşanan Hristiyanlığın şirk ve vahdaniyetin karışımı olan teslis akidesine sahip olmasından ötürü, çelişkili bulunduğu bu dinle barışmayarak aslında farkında olmadan İslami akideye hizmet etmiştir (Yazır, 1978).

Psikolojinin geliştiğini düşündüğü bir devirde, nübüvvet konusunun felsefe içinde tartışılmaması, düşünürümüze göre büyük bir eksikliktir. Yazır, İbn-i Sina'nın yaptığı gibi felsefi kavrayışla "Peygamberlik mümkün müdür, mümkün ise vaki olmuş mudur?"

gibi soruları sormayı ve Peygamberlik, evliyalık gibi hususları da felsefî konular arasına sokmayı teklif etmektedir (Bolay, 1993).

Yazır, hak dinin bulunmasında sıradan bir kişinin vicdani kanaatinin yeterli olamayacağını düşünmektedir. Hak dini bulmanın yolu evrensel bir vicdana gidilmesidir. Yazır'a göre bu evrensel vicdan nübüvvettir. Akla verdiği önem yüksek olmasına rağmen Yazır, akıl kalbe hâkim olmadığından dolayı daha temel prensiplere ihtiyaç olduğunu ifade eder. Bunun yolu da nübüvvetle gelen vahiydir. Yazır, peygambersiz bir hak din düşünmeyi mümkün görmemektedir (Kılıç, 1993).

İnsanları diğer canlılardan ayıran şey ruhlarının kendine has özellikte olmasıdır. Bunun yanında her insanda farklılık arz edecek kadar fazla ruh mertebeleri vardır. Yazır, insanların peygamberliği inkâr etmesini, Allah'ın "üfledim" dediği ruhların sahip olacağı güçleri, özellikleri bir bütün olarak dikkate alamamasına bağlamaktadır. Bu özelliğe sahip olmayan insanlar, ruhun en yüksek mertebesini aklın en aşağı mertebesi açısından ele almakta ve olağanüstü olan, her zaman meydana gelmesi mümkün olmayan olayları ve durumları aklın en aşağı ölçüsüyle çözmeye çalışmaktadırlar. Bu şekilde hareket etmelerinin sonucu olarak da peygamberleri ve mucizeleri inkâr etmişlerdir. Yazır, yaratılışın bütün sır ve inceliklerini tekdüze tekrarlara dayanan prensiplere bağlı olarak deneysel ilmin ve fennin belli sınırları içine hapsedmeye itiraz etmektedir. Bunun karşısında aklın ve ilmin kural ve ilkelerini bir kenara iterek, her şeyi yalnızca harikalarla açıklamayı da doğru bulmamaktadır (Yazır, 1992a).

Tanrı ile insan arasındaki ilişki hakkındaki yaklaşımlar kişinin tanrı tasavvurlarını belirlemektedir. Bu yaklaşımlardan biri Tanrı-insan ayrımı olmadığını savunan düşüncedir. Bu düşünceye sahip olanlara, mitolojide ve bazı mistik düşünürlerde görülen tanrı-insan tasavvurunu örnek olarak verebiliriz. Diğer bir yaklaşım ise tanrının insana tam anlamı ile aşkın olduğunu savunan görüştür. Bu görüşe göre tanrının insanla hiçbir ilişkisi yoktur. Tanrı ve insanı

birbirine öteki gören bu anlayış deistlerin³ savunduğu bir tanrı anlayışıdır. Tanrı-insan ilişkisi ile ilgili diğer bir yaklaşıma göre insanın tüm özelliklerinin tanrısal, bununla beraber Tanrı'nın insanda olmayan başka özelliklere sahip olduğu şeklinde ifade edilmektedir. Bu anlayışa göre tanrı aşkın değil içkindir. Bu anlayış, süreç teizmi ya da panenteizm düşüncesinde temsil edilmektedir. Tanrı-insan ilişkisine dair diğer bir yaklaşım ise insanın Tanrı'ya ait bazı özellikler taşıdığını fakat Tanrı'nın insana göre öteki olduğunu ifade etmektedir. Bu anlayışta Tanrı, insanda bulunan bazı yönleriyle insanda içkin, insanda bulunmayan ilahi yönleriyle de aşkındır. Bu anlayış teizmde karşılığını bulmaktadır. Vahyi yani peygamberliği mümkün kılan da bu şekilde kabul edilen tanrı-insan ilişkisidir. İlk anlayışta, insan tüm özellikleri ile tanrısal olduğu için vahye gerek yoktur. İkinci anlayışta da, tanrı tam olarak aşkın olduğundan vahye imkân sağlayacak bir ortak unsur yoktur. Üçüncü anlayışta ise vahye imkân var olsa da tanrı aşkın kabul edilmediği için bu vahyin bildirimsel olması gerekli değildir. Bildirimsel vahye olanak sağlayan yalnızca teist düşüncenin sahip olduğu tanrı-insan ilişkisidir (Işık, 2005).

Vahyin alıcısı durumunda olan insanın, vahyedilen şeyi alabilecek bir kapasiteye sahip olması zorunludur. Aksi takdirde kapasitesinin üstünde olan bildirimleri alması ve anlamlandırması mümkün olmayacaktır. Dolayısı ile vahiy, ontolojik, epistemolojik ve kültürel açıdan vahyi alan insanın, peygamberin durumuna göre olmalıdır. Vahiy, vahyin kaynağı olan Tanrı ile alıcısı olan peygamber arasında olan özel, gizli ve anlaşılması zor bir bildirimdir. Tanrı, kendini yalnızca özel alıcı olan peygambere açmakta ve peygamber diğer insanların yaşamadığı bir tecrübe ile onlardan farklı bir hale gelmektedir (Işık, 2005).

Burada yaşadığımız asrı en çok uğraştıran pek önemli bir ilmi kanun peygamberlik meselesinin niteliği gösterilivermiştir. Şimdi Peygamberlik ne? Peygamberlerin diğer insanlardan ne farkı vardır? Ne için Allah, herkese bizzat emrini tebliğ etmesin, kelâmını ve emirlerini anlatmasın da ayrıca peygamber göndersin? Bunlara ne

---

³ İnsan aklının kendi başına bir Tanrı inancına ulaşabileceğini savunan görüştür (Topaloğlu, 2020).

lüzum var mı diyeceksiniz? Bunu anlamak için varlıkta ve özellikle canlı varlıklar dünyasında, hele hele akıl sahibi olan canlılar dünyasında Allah'ın rablık sıfatının gereği olarak bir tekâmül (gelişme) ve ıstıfa (seleksiyon) kanunu vardır ki, bu kanun O'nun Rabliğinin tanıklarından, ilim ve kudretinin, sonsuz rahmet ve inayetinin kanıtlarından birini teşkil eder. İşte peygamberlik meselesi, bu ilâhî geleneğin, bu hakikat yolunun ve bu ilmî kanunun çerçevesinde ele alınacak olursa, peygamberlerin nasıl olup da insanlar arasında fevkalade bir imtiyaza mazhar olabildikleri başka delil aramaya ihtiyaç bırakmadan, bilimsel bir kesinlikle ve en akla yatkın bir şekilde anlaşılır. Çünkü peygamberliğe mazhar olmayanların bunu dış gözlem veya iç gözlem yoluyla bizzat tecrübe ederek bilmeye, anlamaya çalışmaları abestir, boşunadır. Bunu anlamak için de ıstıfa kavramını anlamak lazımdır (Yazır, 1992a).

Yazır, “ıstıfa”nın lügatte bir şeyin safını, yani en saf ve en halis olan özünü almak olarak tanımlandığını ifade etmektedir. Aynı kökten gelen tasfiye, bir şeyin karışığını, bulanıklık şaibelerini giderip özünü çıkarmak, saf olanı karışık olandan süzüp ayırmak anlamındadır. İstifanın da en safisini seçip almak anlamı vardır. İstifanın anlamını kavramak için, bir madeni tasfiye edip cevherini almak, o cevherler arasından herhangi bir şeye elverişli olanını seçip almak şeklindeki kullanımlarına bakmak önemlidir. Sözlük anlamı saf olmayanı, farklı maddelerden meydana gelen karışımı ayrıştırıp ayıklamak olan ıstıfa, iradeye dayalı bir eylem ve etkidir. Canlılığın devamını sağlayan bu eylem ve etkiye bilim dilinde seleksiyon denmektedir. Sözlük anlamı ile ıstıfa, gülden gülyağı elde etmek işleminde olduğu gibi yaratılıştan sonra canlı bir varlıkta yapılan bir eylem olarak anlaşılmalıdır. Bilimde adı geçen bir kanun olarak seleksiyon ile karşılığını bulan ıstıfa ise yaratılış sırasında hâkim olmaktadır. Buradaki ıstıfa, tasfiye anlamında olduğu gibi saf olanı saf olmayandan ayırmak anlamında değil saf olanı yaratmak ve ona vücut vermek manasındadır. İstıfa, yarattıklarının en halisi, mahlûkatın en özü kılmak ve yakışsız sıfat ve niteliklerden ayıklayıp güzel hasletler ve alışkanlıklar ile donatmak anlamında iki farklı yoruma sahiptir (Yazır, 1992a).

Yazır'a göre ilâhî ıstıfa, safi olanı hem yaratmak, hem de seçmek ile ilişkilidir. Bu yaratma başlangıçta da olabilir, kademeli olarak seçe seçe en safisine ulaşmak şeklinde de olabilir. Yazır, ıstıfanın, maddesiz safi olarak yaratma halinde Âdem'in karışıklıktan tasfiye edilerek yaratılmasını örnek olarak vermektedir. Yazır'a göre varlık düzeni içinde olup biten bütün değişmeler ve gelişmeler, ancak bu kanunun hâsıl ettiği fiil ve tesirler sayesinde. Doğada hâkim olan tekdüzelik ve zorunluluk ilkelerine aykırı olan ıstıfa prensibi hem her aşamasında zorunluluk kanununu iptal etmekte hem de ilme ve sebeplerin sürekliliğine belge olmak için onu büsbütün ortadan kaldırmayıp beraberinde sürükleyip götürmektedir. Yazır'ın bu yaklaşımından ıstıfanın tekâmülün şartı olduğunu ve birlikte ele alınması gerektiğini anlıyoruz (Yazır, 1992a).

Şimdi şu karşımızda duran ve "âlem" denilen karışık olaylar yumağını şöyle dikkatle bir düşünelim: Evvela bir feza (uzay) ile birçok gök cismini içine aldığı görülen genel bir görünüm karşısında bulunuyoruz. Ve bu manzarada gök cisimlerinin birbirlerinden ayrılmış ve farklı farklı özellikler kazanmış olduklarını ve bu arada üzerinde yaşadığımız yer kürenin de onlardan ayrılmış olduğunu görüyoruz. İşte bunların her biri bize bir ıstıfa örneği sunar (Yazır, 1992a).

Yer küremizi oluşturan maddelerden madenlerin, bitkilerin ve hayvanların birbirinden belirgin ve tamamen farklı özelliklerle ayrıldığını görüyoruz. Madenlerden bitkilere ve bitkilerden hayvanlara doğru artan bir evrimle, gruplara ve türlere ayrılmış gibi, bir gelişim düzeni ve evrimsel bir çizgi gösteriyorlar. Madenlerin birleşmesiyle oluşan cevherler, çeşitli aşamalardan geçerek ve her aşamada yeni özellikler kazanarak farklı madenleri ortaya çıkarıyor. Benzer şekilde bitkiler, madenlerde bulunmayan özelliklerle gelişerek topraktan sıyrılıp yeni bir varlık haline bürünüyor. Bitkilerin sınıflandırılması ve türlere ayrılması sürecinde de birçok evrimsel aşama meydana geliyor. Hayvanlar da farklı özellikleriyle karşımıza çıkıyor. Bu evrimsel süreç, bitkisel özelliklerin hayvansal özelliklere eklenmesiyle gelişiyor. Bu durumda, gelişmişlik farkı o kadar açıktır ki, hiç kimse bir çiçekle bir kelebeği karşılaştırmaz.

Bitkisel hayatın, kelebekte fazlasıyla olmasına karşın kelebekteki hayat çiçekte yoktur. Bitkisel özellikler, hayvansal özelliklere eklenerek gelişmişlik düzeninde bir de hayvansal varlıklar zuhur etmiştir. Bu da hayvanlar arasında bir sınıflamayı gerektirmiştir ve hayvanlar da bitkilerden daha çok sınıflara ayrılmıştır (Yazır, 1992a).

Yer küremizde, onu öteki gök cisimlerinden ayıran ilk yaratıldığı andan beri, onun üzerinde görüle gelen bu değişimler içinde çok çeşitli ıstıfa aşamalarından geçtiği o kadar açık seçiktir ki, bunda tabiat adı verilen ve hep tekdüzelik özelliği anlamına gelen oluşlar her aşamada bir yeniden yaratılışa tabi tutulmuş, alışılmışın aksine her aşamada bir harika eklenerek yeni bir varlık şeklinde ortaya çıkmıştır. Tabiatта hiçbir olayın bir önceki olayla eşit şartlarda ve aynen tekrar etmediğini, bu yüzden tam anlamıyla ve sanıldığı gibi hiçbir değişikliğe uğramadan sürüp giden bir tabiat davasının batıl olduğunu ilim ve tecrübe ortaya koymuş bulunmaktadır (Yazır, 1992a).

Yazır, tabiatта hâkim olduğunu savunduğu ıstıfa kanununun, yaratıcının bir düzeni olduğunu ifade etmektedir. ıstıfa kanunu ve tekâmül prensibinin iki farklı yorumundan bahseden Yazır, bunlardan birine göre bütün varlıklar bir tek varlıktan, bir tek kökten doğup çoğalmışlardır. Diğer görüşe göre ise her hayvan, her bitki mutlaka kendi türünün bir tohumundan üremekte veya doğmaktadır. Yazır, Pastör'ün de bu görüşü tecrübeye dayalı olarak ispat ettiğini dile getirmektedir. Birbiri ile çelişkili olan bu iki görüşten birinin doğru ve bilimsel olması halinde diğerinin yanlış ve bilimsel olmaması gereklidir. Yazır, bu noktada bizleri düşünceye sevk eden açıklamalar yapmaktadır. Yerkürenin sonradan teşekkül ettiği herkesçe bilinen bir gerçektir. Yeryüzündeki hayvanlar da sonradan meydana geldiğine göre; bugün yaşayan canlıların başlangıcı olan tohumların nasıl oluştuğuna dair soruya, Pastör'ün yaklaşımında cevap vermek imkânı yoktur. Yazır'a göre ilk görüş ıstıfa ve tekâmüle dayanarak buna cevap verebilir. Dünyanın ilk oluşma aşamasında binlerce derece sıcakta kaynamakta olan maddelerden ıstıfa ve tekâmül kanunu ile gazlar, sıvılar, katı cisimler, madenler, bitkiler ve hayvanlar oluşabilir. Yazır, bu noktada maddedeki asıl ve

zati çerçeveyi aşip daha üstün özelliklere ulaşmasını sağlayanın maddenin kendisi dışında ona hükmeden ve etki eden bir yaratıcı gücü kabul etmek gerektiğini dile getirir. Yazır'a göre tabiat bilimleri, tabiata aykırı harikaları inkâr ettirecek bir zaruret, bir kesinlik değil, aksine oluşların ve yaratılışların mümkün olduğu bir alışılmışlık anlamı ifade eder (Yazır, 1992a).

Yazır'ın buraya kadar anlattığı ıstıfa kanununun peygamberliğin niteliğini anlatmaya yönelik olduğu görülmektedir. Yazır, ıstıfayı mutlak bir zorunluluk olarak değil, tabiatüstü bir fitrat, bir üstün yaratış ifade eden bir ilâhî fiil olarak görmektedir. Yazır, tabiat davasıyla her şeyi değişmez bir tekdüzeliğe bağlayıp, onunla mukayese ederek izah etmeye karşı çıkmaktadır. O, yaratılışta ayan beyan görülmekte olan tekâmülü, değişmeyi, gelişmeyi ve ayrışmayı inkâr etmeyi veya durdurmaya kalkışmayı doğru bulmamaktadır. İnsanların sahip olduğu genel özellikleri ölçü alarak; insanların hepsini fitrat, kuvvet ve melekeler bakımından aynı seviyede saymanın sonucu olarak, pek çok insanın sahip olamadığı nübüvveti, risaleti ve peygamberlerin mucizelerini imkânsız, akıl dışı gibi zannetmek, doğru bir yaklaşım değildir. Peygamberliğe mazhar kılınan zatlar da diğer akıl sahiplerinden daha seçkin ve daha özel bir ilâhî ıstıfa ile bu makama gelmişlerdir (Yazır, 1992a).

Yazır'a göre, birlik ile çokluk, tabiat ile irade arasındaki bağlantıyı açıklayan ıstıfa kanunu ve bu kanun sonucu varlıkların ulaştığı tekâmülü gören bir kişi öncelikle, her kanunun başlamasının kanun üstü bir yaratılış olduğunu kabul etmek durumundadır. Gerçekleşen her olay, kanun olması zorunlu olmasa da, mümkündür. Bir kanunun oluşması için, olayın düzenli şekilde sürmesi şart olmakla beraber bu kanunun aksi bir durumun oluşması imkânsız değildir. Tabiat dediğimiz şey alışkanlığın sonucu oluşan zorunlu bir hal olmasına karşın değişmez bir zorunlu hal değildir. Bugün bir hususta geçerli olduğunu gördüğümüz bir tabiatın dün gerçekleşmiş ya da yarın gerçekleşecek olaylara hâkim olması zorunlu değildir. Bir tür içinde yer alan tüm bireyler tümü ile aynı özelliklere sahip olmak zorunda değildir. Aynı türe mensup bireyler arasında daha gelişmiş ya da daha geri özelliklere sahip olan bireylerin olması mümkündür. Varlıklar içinde en gelişmiş olan insanda, ıstıfa

kanununun iradi olarak gerçekleşmesi açıkça görülmektedir. İnsanda görülen bu gelişmiş özellikler, yaratıcının kemaline en yakın olan özelliklerdir. Yazır, konuyu peygamberlik noktasına getirmekte ve peygamberliği insan türünde gerçekleşen en mükemmel ıstıfa kanununun bir sonucu olarak görmektedir. Peygamberler arasında da bu ıstıfanın peş peşe sürdüğünü ve mükemmel doğru giden bir ıstıfanın olduğunu söylemek mümkündür. Yazır, beşer fertleri ve sınıfları arasındaki farklılık ve değişikliğin diğer türlerdekine kıyasla daha fazla olduğunu dile getirmektedir. Her insanın sahip olduğu şahsi özellikleri diğer bir insanla kıyas edilemeyecek kadar farklıdır. İnsanın ıstıfasının güzel örneklerini veren seçkin akıllara çok yüksek oranda rastlanmıyor olması, bu akıllara sahip olan bireylerin var olmadıklarını ya da insanlara nazaran daha üstün bir akla sahip olmadıklarını iddia etmeyi gerektirmez. Yazır, tıpkı bunun gibi en yüksek bir ilâhî ıstıfaya mazhar olmuş olan Allah'ın peygamberlerinin de varlığının inkârının aklen ve ilmen mümkün olmadığını savunur. Yazır, ıstıfa kanununu bilen ve bütün sonuçlarıyla birlikte bunu anlayabilenlerin, bu kanunu tecrübe etmeseler dahi akletme yolu ile dolaylı olarak anlayabileceklerini ifade etmektedir. İnsana ait bir tohumun dahi olmadığı bir noktadan, insanın yaratılıp ıstıfa üzerine ıstıfaya tabi tutarak nesilden nesile ıstıfa edilerek yapılabilecekler hakkında biraz tefekkür etmek, peygamberliği anlamak için yeterli olsa gerektir. Peygamberliğin niteliği bu en büyük ıstıfanın eseridir. Ve bunun en büyük misali de Hz. Muhammed'in peygamberliğidir (Yazır, 1992a).

Bunu Halimi gibi İslâm filozofları şöyle izah etmiştir: "Peygamberler, gerek cismani kuvvetlerde, gerek ruhani kuvvetlerde başkalarına benzemezler. Dış ve iç duyuları gibi idrak güçleri, görme, işitme, koklama, tatma ve dokunma duyuları, hafıza ve zekâ gibi zihinsel güçleri, akli ve ruhî güçleri, yalnızca derece bakımından değil, nitelik bakımından diğerlerinden farklı bir mükemmelliğe ve ulaşılabilir en üst düzeye sahiptir. Mesela, uzakları görmeye kalmazlar, arkadan ve perde gerisinden de görebilirler. Başkalarının işitemediği sesleri, duymadığı kokuları işitir, duyar ve anarlar (Yazır, 1992a).

İnsanın insandan doğduğu şeklinde şu anda yaygın olan kural, ezeli ve zaruri bir kanun değildir. Çünkü ilk insan, insandan doğmadı. Hatta insanın başka bir varlıktan doğduğunu kabul etmek dahi insan insandan doğar kuralının genel, ezeli ve zorunlu olmasını temin edemez. En azından başlangıçta, insandan doğmamış bir insan olduğunu kabul etme zorunluluğu vardır. Yazır, insanın yaratılması ile ilgili kabul edilmesi gereken tek zorunlu kuralın her insanın Allah'ın yarattığı olması gerektiğini dile getirmektedir. İlk insan olan Âdem yaratıldığı dönemde bulunan tüm yaratıklardan daha üstün ve temiz bir doğayla yaratılmıştır. Âdem'de bulunan üstünlüklerin, gelişmesi ve olgunlaşması Âdem'in soyundan belirli bir kısmına nasip olmuştur. Bu üstünlükler Nuh'a, daha sonra İbrahim'e, İsmail ve İshak'a ve İsmail soyundan Hz. Muhammed'in kutsal ruhunun ortaya çıkışına ve seçilmesine başlangıç oldu. Bütün peygamberler yaşadıkları zamanın en seçkin olanlarıydı. Sonunda Hz. Muhammed'in ortaya çıkışıyla, hem peygamberlik nuru hem de liderlik şerefi Muhammed aleyhisselam'a aktarıldı (Yazır, 1992a).

Düşünürümüz, “Allah âlemlerin Rabbi değil mi? Acaba peygamberlerini niçin sayılı yerlerden ve sayılı kavimlerden seçmiş? Neden hep peygamberler arzı mukaddes (Filistin)den ve civarından çıkmış? Yeryüzünün diğer kıtalarındaki insanlar Allah'ın yaratıkları değil midirler? Çin'den, Japon'dan, Avrupa'dan, Amerika'dan peygamber niçin gönderilmemiş?” şeklindeki soruları ile peygamberlik hakkındaki başka bir tartışma konusuna dikkatimizi çekmektedir. Yazır, bu sorulara cevabını da yine ıstıfa kanunu üzerinden vermektedir. Yazır'a göre bu soruları soran kişiler, yaratılıştaki özel seçimi bilmedikleri için hiçbir fikri ve ilmî kıymeti olmayan boş sözler söylemektedirler. Yazır, bu kişilerin sorduğu sorulara karşılık, “Bütün dünyadaki insanlar Allah'ın yaratıkları değil midir? Niçin hepsini aynı seviyede yaratmamış, niçin hepsini peygamber yapmamış? Haydi, yapmamış, ya niçin akıl ve dehada, güç ve kuvvette eşit yapmamış, niçin tarihte belli olan büyük filozoflar birkaç kavme tahsis edilmiş az şahıslar olmuştur? Niçin her toplumda büyükler sınırlı ve sayılı kimselerden ibaret bulunuyor? Niçin her kıtada, her memlekette, her toplumda kâşifler, fatihler çok olmuyor? Niçin her zamanda dünyanın siyaset nizamını

bir bölge, bir millet tutuyor? Niçin mesela bu günkü Avrupa her yerden çok ilimlerin, fenlerin, medeniyet ve siyaset yapanların merkezi oluyor? Niçin ve niçin?” şeklinde sorular sorularak cevap vermektedir. Bu şekilde pek çok konuda sorulabilecek sorular olduğu halde, bunlar söz konusu edilmezken, en büyük bir ilâhî tahsis olan peygamberlik ve rasullük hakkında soruların sorulması ve bu durumun garip karşılanması manidardır (Yazır, 1992b).

4. Son Dönem Felsefe Düşüncesinde Mucize Yaklaşımları

Bu bölümde peygamberliğin doğrulama unsuru olan mucize konusunu ele alarak, peygamberliğin imkânı ile ilgili görüşlerimizi güçlendirmek istiyoruz. Mucizenin gerçekleşmesine yönelik itirazlar dehriyye, materyalizm, pozitivism ve determinizm gibi felsefî düşüncelerden gelmiştir. Bu itirazların temelinde de tabiat kanunlarının dışında bir olayın meydana gelmesinin mümkün olmadığı tezi vardır. Determinizm, fiziki, ruhi ve ahlaki tüm olayların zorunlu bir neden-sonuç zinciri ile oluştuğunu öne sürmektedir. Bu düşünce mensupları âlemin de bir makine olarak düşünmüş ve âlemi mutlak bir determinizmle açıklamaya çalışmışlardır. Heisenberg, De Broglie gibi fizik alanında araştırmalar yapan isimler doğada zorunluluğun ölçülü, kısmi ve izafi olduğunu ifade ederek indeterminizmi ortaya koymuşlardır. Madde ötesi alanı kabul etmeyen pozitivism ve materyalizm düşünceleri tanrı ile âlem ya da tanrı ile insan arasındaki iletişimi kabul etmemektedirler. Dolayısı ile tanrının âleme müdahale etmesi demek olan mucizeler bu düşünce sistemlerine göre mümkün değildir. Bu düşünceye mensup düşünce insanları evrendeki tüm olayların külli ve zorunlu olan kanunlara dayalı olarak gerçekleştiğini ve bu sürece normal düzeni tersine çevirecek şekilde bir müdahale yapılamayacağı argümanını kullanmaktadırlar. Bu düşüncelerin temelinde, belli sebeplerin belli sonuçlar doğuracağını savunan determinizm vardır (Bolay, 1999).

Determinist düşüncenin karşısında indeterminist düşünce yer almaktadır. Zorunsuzluk olarak ifade edebileceğimiz bu görüş, Metafizikte, evrendeki her şeyin belirlenmiş olmadığını, dünyada rastlantı ve özgürlüğe yer bulunduğunu savunmaktadır.

İndeterminizme göre tüm olaylar genel yasa ve ilkelerle açıklanmak zorunda değildir. Açıklanmama nedeni de bu olaylarla ilgili bilgi eksikliği değil evrende rastlantı, kendisellik ve kesinsizlik gibi durumların sonucu olarak olayların öngörülemezlik durumunun varlığıdır (Cevizci, 1999).

19. ve 20. Yüzyılda etkili düşünceler olan pozitivizm, materyalizm ve determinizmin evren ile ilgili açıklamaları herkes tarafından benimsenmemiştir. Bilimsel bilginin temelinde yer alan deneye dayanma, tekrarlarla ortaya koyulabilme hakikate ulaşmanın ve ifade etmenin tek yolu olarak kabul edilmemiştir. Sebep-sonuç arasındaki ilişkinin mutlak zorunluluk olmadığını savunan indeterminizm görüşünün savunulduğunu görmekteyiz. Tabiatta görülen düzen bu düzenin dışında bir olayın gerçekleşmeyeceğinin garantisi olarak görülemez düşüncesine sahip olan bu düşünce temsilcileri mucize kavramına yer açmaktadırlar (Lewis, 1947).

Evrende hâkim olan yasaların kesinlik değil olasılık içerdiğini ifade eden yasalardan ilki entropi yasasıdır. Termodinamiğin ikinci yasası olarak kabul edilen entropiye göre evrendeki düzensizlik sürekli olarak artmaktadır. Maddenin gaz halinin hareketinde belirgin olarak görme imkânı bulduğumuz entropi yasasına göre katrilyonlarca molekülün düzensizlik eğiliminin sonucu olarak, odadaki tüm hava moleküllerinin odanın bir tarafında toplanması ve diğer tarafın tümü ile hava molekülü olmadan kalması çok düşük de olsa imkân dâhilinde olan bir durumdur (Gamow, 1995). Bu yaklaşımdan hareket ederek bir mucizenin oluşması düşük de olsa gerçekleşme olasılığına sahip bir olay olarak görülebilir. Bu bakış açısına göre mucizeler, doğa yasalarının ihlali olarak değil, çok düşük olasılığa sahip doğa olaylarının gerçekleşmesi olarak görülebilir. Hz. Musa'nın denizi yarma mucizesini ele aldığımızda, denizde hareket eden çok fazla sayıda su molekülünün bir kısmının sağ diğer kısmının sol tarafta toplanması imkânsız değil, düşük de olsa gerçekleşme olasılığına sahip bir olaydır. Dolayısı ile Hz. Musa denizin kenarına geldiğinde denizin yarılması olarak ortaya çıkan su moleküllerinin denizin iki yanında ayrı bir şekilde toplanması, fizik yasalarının ihlali değil, çok

düşük de olsa gerçekleşme olasılığına sahip bir olayın gerçekleşmesi, yani mucizedir (Taslaman, 2006).

Doğa yasalarının nedensellik zinciri sayesinde ilişkiler kurmamızın faydamız için olduğunu savunan isimlerden biri olan Swinburne, mucizeleri mümkün gören bir anlayışa sahiptir. Doğa yasalarını ebeveynlerin ödül ve ceza alacak eylemleri ortaya koymasına benzeten Swinburn'e göre bu tarz kurallar okullar ya da devlet tarafından da koyulmaktadır. Kuralların belli olması yapılan eylemlerin sonucunda alınacak ceza ya da mükâfatı göze almayı gerektirmektedir. Ancak bir ebeveyn dilediğinde kurallarını kaldırma ve kendi kurallarının aksine davranma hakkına ve yetkisine sahip olduğu gibi Tanrı'da istediğinde kendi kurallarının aksine olağanüstü tarzda olayların gerçekleşmesini sağlayabilir (Swinburne, 2001).

David Hume, dinî açıdan mucizeyi kabul etmese de mucizevi denecek olayların gerçekleşmesini mümkün gören bir isimdir. Deneyi temel alan Hume, deneyim sonucu ortaya koyulan mucizelerin mümkün olduğunu ifade etmektedir. Doğa kanunlarının da bir olasılıktan ibaret olduğunu ileri süren Hume, bu yasaların aksinin gerçekleşmesini de bu olasılık içinde imkânsız görmemektedir. Doğada determinizmin hâkim olduğunu kabul etmeyen Hume, olağandışı olanın mümkün olduğunu kabul eder (Hume, 2015).

Emile Boutroux, başlayıp bitmesi gereken ve değişen her şeyin zorunsuz olduğunu ifade etmektedir. Bu şeylerin zorunsuz olmalarını da tüm bunların var olmamasını düşünmeyi mümkün olarak görmesinden yola çıkarak açıklamaktadır. Daima var olan ve varlığı devam edecek olan "zorunlu"nun yokluğu kavranamaz olduğu halde, zorunsuz olanın varlığı zaruri olmadığı için var olmamasını düşünmek mümkündür. Zorunsuzluk, gelecekte bir olayın gerçekleşmesinin veya gerçekleşmemesinin aynı derecede mümkün olması olarak tanımlanmıştır (Boutroux, 1999).

Bu açıklamalar bize, meydana gelen olayların zorunlu bir sebep-sonuç ilişkisi ile meydana gelmediğini ve bunun dışında bir olayın oluşmasının imkânsız olmadığını anlatmaktadır. Olayları

zorunlu sebep-sonuç ilişkisi ile açıklamaya çalışan modern bilim bu konuda son sözü söylemekten uzaktır. Yöntem olarak gözlem ve deney sonucu elde ettiği bilgilerden yola çıkarak “tümevarımı” kullanan modern bilim gözlem ve deney dışı alana dair daha tümel bir açıklama yapma yöntemine sahip değildir. Bu yöntem, varlıkları ve olayları başlangıç ve son açısından değerlendiren felsefe ve dinde olduğu için bu konuda son sözü söylemek onların hakkı olarak görülme durumundadır (Bulut, 2022).

5. Yazır’ın Mucize Görüşü

Yazır’ın mucize ile ilgili görüşlerine baktığımızda, bu açıklamalara paralel bir görüşe sahip olduğuna görmekteyiz. Yazır’a göre kuvvetli ilim, tek ve istisna olayları önce olduğu gibi alır, tasdik eder, kaydeder ve haber verir, inkâr etmez. Sonrasında görülen bu olayın muhkem ve gerçek bir örneğini araştırarak izah ve yorumuna ve aynı üslupta bir bütüne döndürmeye çalışır. Bu istisna olaya, akıl yolu ile ya da tecrübe yolu ile bir örnek bulabilirse, "bu da böyledir" diyerek olayın yerini belirlemeye çalışır. Eğer akıl ya da tecrübe ile yaptığı araştırmalar sonucu bir örneğini bulamazsa, olayları yalnız görmekle yetinmelidir. İnkâr etmekten ve kötü yorumdan kaçınmalıdır. “Mesela altını, altın olarak alır, inkâr etmez, özelliğini zapt eder. Bunu başka madenlere bir yönden benzetir, diğer yönden benzetemez, bakır veya gümüştür diyemez, "onlar gibi değildir" de diyemez. Netice olarak bunu maden kelimesiyle ve hepsinin başlangıcı olan bir mutlak misalle toprak asli maddesine döndürme ve onu o topraktan seçme ve terbiye ile altın yapan yaratıcı kudrete teslim eder.” Yazır’a göre, kâmil akla ve kuvvetli ilme yakışan bu tavırlardır (Yazır, 1992a).

Yazır, mucizeleri anlamak için bizleri kendi yaşadıklarımız üzerinden düşünmeye davet etmektedir. Kendimize yönelik düşündüğümüzde, zihnimizdeki bir kelimenin veya soyut bir mananın, maneviyattan maddiyata, ruhaniyetten cismaniyete doğru oluşan olaylara sebep olduğunu görmekteyiz. Kolumuzu oynatmamızı sağlayan, şuarsuz, kendi kendine olan hareket, içimizdeki molekül ve hücrelerin hareketine dayanmaktadır. Zihnimizde gerçekleşen soyut idrak (anlayış), hem şuarsuz bir

harekete, hem de zerresel ve kimyasal harekete dönüşmektedir (Yazır, 1992a).

Manevi olayların, böyle maddî olaylara devamlı olarak dönüşmesi görüldükten sonra, bunun diğer örneklerini de az çok farklı bir biçimde düşünebiliriz. Bir lafızla veya nefisle veya vücudla ilgili kelime, vicdanî bir izlenim uyandırır ve bu vicdanî izlenim, şiddetine göre, bütün ruhu kapsayan sağlam bir inanç olur ve bu inanç bedende etkisini göstermeye, beden de onunla uygun olan yeni bir hayata başlar. Ve bu hâl gelişebilirse uzva ait görevlerde yeni bir şekil vücud bulabilir ki, filozoflar bu şartlar altında uzuvla ilgili değişikliklerin örneklerini bile tespit etmişlerdir. Yazır, yaptığı bu açıklamalar ile mucizelerin yaratıcının elçisi olan peygamberler aracılığı ile bir anda, soyut bir manadan somut bir olaya doğru gerçekleşmesini Hz. Meryem'in yaşadığı hâlin özelinde açıklamakta ve bu yaşanan olağanüstü durumların anlaşılmasını istemektedir (Yazır, 1992a).

Yazır, Hz. Musa'nın mucizeleri üzerinden, mucizenin gerçekleştiği dönemde şahit olanların var olduğu mucizeleri ele almakta ve bu mucizeleri kabul etmeyenlere “rivayeti sabit olan bir nakli delil karşısında aklın ve dirayetin yeri nedir?” sorusunu yöneltmektedir. Nakil ile akıl ilişkisini düşünecek olursak, nakli anlayacak olanın da akıl olduğunda herkes hemfikirdir. Aklı ve dirayeti göz ardı ettiğimizde ne akıldan ne de nakilden söz edilemez. Bu kadar önemli bir yere sahip olmasına rağmen, akıl gerçek bilginin yaratıcısı değil, alıcısı ve kabul edicisidir. Aklın görevi bilgiyi üretmek değildir.

Yazır, ilmin konusunun soyut düşünce değil, olaylar ve onlarla ilgili haberler olduğunu ifade etmektedir. Nakil yolu ile ulaşan bilgiler de bu anlamda ilmin kapsamına girmektedir. Akıl, nakil yolu ile bilmediği ve görmediği şeylerin bilgisine ulaşma imkânı bulur. Akıl, nakil yolu ile elde ettiği bilgilerde ya eşi benzeri geçmemiş olan ve benzetmesiz, kıyassız şeyleri ya da eşi ve benzeri geçmiş bulunan şeyleri alır. Aklın ilk elde ettiği bilgiler genellikle eşi benzeri görülmemiş, kıyassız şeylerdir. Aklın gördüğü bu bilgilerin bir kısmı bir daha tekrar etmez ve münferit olay olarak

kalırken, bir kısmı da sürekli meydana gelmektedir. Tekrarlayan bu bilgiler benzerleriyle birleştirilip bir araya getirilerek kıyas edilir ve bu sayede bilinenlerden bilinmeyenler çıkartılır. Genellikle aklın elde edeceği bilgilerin yalnızca bu şekilde kıyaslama ile olduğu zannedilmektedir. Oysa kıyasın temelini teşkil eden gözlem, haber alma ve nakil göz ardı edildiğinde akıl, kıyas ve fen de kökünden yok edilmiş olur. Gördüğü, haber aldığı, nakil yolu ile edindiği şeyleri kabul etmek için yalnızca kendi kıyasını yeterli görmek Yazır'a göre İblis 'in düştüğü hataya düşmek ve kendi bilgi sermayesini kendi eliyle yakıp yıkmaktır. Bu şekilde hareket eden biri, fevkalâde özellikler taşıyan yeni bilgilerden, üstün malumattan mahrum kalmış olacaktır. Bu kişiye düşen eşini, benzerini görmemiş olduğu tarihi bilgilerden herhangi biri karşısında, kendi aklının çelişkiye düşmesi ile bu bilgileri kendi anlayışına göre tevil ederek inkâr etme durumuna düşmemektir.

Yazır, aklın ancak özünde çelişki bulunan bir hususu inkâra hakkı olduğunu ifade etmektedir. Bir şeyin aynı anda hem var hem yok olmasını savunmak, aklın inkâr edebileceği çelişkili bir duruma örnektir. Özünde çelişki bulunmayan her şey, benzeri olayların az ya da çok olmasına, sık sık tekrar etmesi ya da ender görülmesine bakılmaksızın, mantık açısından mümkün ve caizdir. Kanatlı bir insanın var olması hiçbir zaman görülmemiş olsa da mümkündür. Bazı şeyler mümkün olduğu halde bir sayı ve grup oluşturacak kadar sık meydana gelmezken, bazı şeyler ise mümkün ve sürekli olmaktadır. İlmin başarılı olduğu alan sık görülen şeyler olsa da, sürekli görülmeyen nadir olayların inkârı haklı bir durum değildir (Yazır, 1992c).

Şu halde akıl, gerçekten olmuş bir haber karşısında kaldığı zaman dirayet açısından önce o haberin sıhhat ve değerini tespit ettikten sonra şunu dikkate almak zorundadır: Nakledilen haber basit ve âdetlere uygun açıdan mı bahis konusu ediliyor, yoksa âdetlerin ve alışılmışın aksine bir açıdan mı bahis konusu ediliyor? Eğer alelâde olmak üzere naklediliyorsa bunda aklın dirayet açısından görevi, onun mümkün olup olmadığını araştırmak ve kendi açısından geçerli olan genel ölçüye vermektir. Genellikle ilmin ve fennin işi budur. Ve eğer nakil onu harikulâde olmak üzere kayd ve ilân

ediyorsa o zaman dirayetin görevi, onu başka olaylara irca ve tatbik etmek değil, o şeyi kendisiyle mukayese ederek, onun imkânı zatisini düşünmek ve kendi özünde bir çelişkiyi içerip içermediğini aramaktır. Çelişki bulunmadığı takdirde inkâr veya te'vile gitmeden, onu nadir ve garip bir olay olmak üzere kaydeylemektir. Özellikle nakle dayanan ilimlerin bir vazifesi de bu gibi nadir ve özel olayları yitirmeden gelecek nesillere haber vermektir (Yazır, 1992c).

Yazır, ilahi kitaplar yolu ile bize iletilen mucizeler sayesinde insanın hayal gücünü sınırlayan tabiat çemberinden kurtulduğumuzu dile getirmektedir.⁴ Pozitif bilimin asıl amacı tekrarlayan olayları izleyerek onların ortak özelliklerini tanımaya çalışmak olsa da, çok sık görülmeyen olayları reddetmez. Tabiat kanunlarına aykırı olarak hiçbir olay olmaz veya olamaz demek ilim zihniyetine ters bir yaklaşımdır. Yazır, uydurma hikâyelerle tarihi safsataya dönüştürmek isteyenler ile sağlam ve sıhhatli haberlerle aktarılan tarihi aynı tutmayı, tarih bilgisine bir darbe olarak görmektedir. Yazır, Razi'den yaptığı alıntıda tabiatçı filozofların mucizeyi inkâr edişlerini ele almakta ve onların görüşlerinin çelişkilerini ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu görüş sahiplerine göre, asanın yılanı dönüşmesini mümkün görmek pozitif bilimde geçerli olan nedensellik prensibinin ortadan kaldırılması demektir. Onlara göre, küçük bir asadan kocaman bir yılanın doğduğunu kabul ettiğimiz zaman, bir saman çöpünden veya bir arpa tanesinden bir delikanlı insanın doğabileceğini de kabul etmiş oluruz. Bu kabulün sonucu olarak da insanın anasız babasız olarak birdenbire meydana geleceği kabul edilmiş olacaktır. Bu filozoflara göre, bu ihtimalleri kabul etmek delilik veya bunaklıktır. Bunların olacağını varsaydığımızda dağların altına, deniz sularının kana, çöplükteki toprağın una, evdeki unun tuza dönüşmesini de mümkün görmemiz gerekecektir. Bunları mümkün gördüğümüzde ise tüm zaruri olan ilimler geçersiz olacaktır. Bu ilimlerin geçersiz olması da insan aklının safsataya dalması demektir. Bu ise kesinlikle bâtıldır ve imkânsızdır. Dolayısı

---

⁴ Paul Feyerabend 'de "Akla Veda" ismini taşıyan kitapta aynı konuya temas etmekte ve tek tip bir yaşam tarzını bize dayatan Batı'ya karşı hayal gücünü kullanmayı çözüm olarak önermektedir (Feyerabend, 1988).

ile bu sonucu mümkün kılan tüm kabuller de batıldır. Ve bütün bunların var olmaları ancak şu gördüğümüz şekilde ve belli kurallara bağlı olarak mümkün olur. Yazır, tabiatçı filozofların eşyanın alışılmış olan yollardan var olacağını değişmez tanımakla ve olağanüstülükleri imkânsız saymakla kendilerini şüphecilikten kurtarmaya çalıştıklarını ifade etmektedir. Filozoflar bu yaklaşımlarını kesin bilgiye sahip olmak adına ortaya koymaktadırlar. Yazır, bu düşünceye sahip olan filozofların kaçınmak istediği ihtimallerin, savuşturulmasını mümkün görmemektedir (Yazır, 1992c).

Yazır, bu görüşe sahip olan filozoflara yanıt olarak şu açıklamaları yapmaktadır: kâinatta meydana gelen olaylarla ilgili iki görüşten biri kabul edilmelidir. Bir görüşe göre kâinatta meydana gelen olaylar bir etki eden olmaksızın, diğer görüşe göre ise bir etki eden sayesinde meydana gelmektedir. Bir etki eden olmadan olayların gerçekleştiği kabul edildiğinde nedensellik ilkesi⁵ kabul edilmemiş olacaktır. Bunu kabul ettiğimizde, varlıkların etkensiz ve yaratıcısız kendi kendine tesadüfen meydana gelmesi kabul edilmiş olmaktadır. Bunu kabul eden bir akıl, bir insanın kendi kendine anasız, babasız olarak meydana gelemeyeceğini, dağların altına, denizlerin kana, toprakların una, unun tuza dönüşemeyeceğini nasıl inkâr edebilir. Bazı şeylerin kendi kendine ve her hangi bir etken olmaksızın, tesadüfen oluşacağını kabul eden, başka olayların da bir etki eden olmaksızın oluşacağını kabul etmek durumundadır. Yazır, bu görüşe sahip olan kişilerin mucizeyi mümkün görmemelerini

---

⁵ Bu günkü tabii ilimlerin gelişmesi sebeplerin araştırılması ve sebepliliğin kabul edilmesi temeline dayalıdır. Ve "Hiçbir şey müessirsiz meydana gelemez." kuralı, fennin birinci ilkesini teşkil eder. Buna rağmen eski ve yeni bazı cahiller, kâinatın kendiliğinden ve bir tesadüf eseri olarak meydana geldiğini farzederler. Ve bu hülya ile "âlem" veya "kâinat" tabiri yerine "tabiat" tabirini kullanmaktan zevk alırlar. Sonra işin garibi odur ki, varlığın esas itibarıyla tesadüfen ve kendi kendine meydana geldiğini var sayan bu kimseler, şüpheden korunmak iddiasıyla bazı şeylerin imkânsızlığından söz ederler, bunu da tabii ilimlerin gereği gibi gösterirler. Bunlar varlıklarını müessir olarak kendi kendilerine husule gelmiş ve sonra o tabiat değişmez olarak sürgitliğini aynen korumakta olduğu iddiasını kendi fikirlerine temel ilke yapmış olduklarından "Tabiat Kanunları" birinin, tabiata hâkim olan ve tabiati mahkûm eden kanunlar demek olduğunu anlamazlar da kendi kendine oluşun tabiatın hükmümüştü anlamına kullanırlar. Ve bu suretle kâh varlıklara, kâh o kanunlara tabiat adını verirler de tutarlar çeşitli ve birbirine zıt olan bu kanunların bütününe de yine tabiat derler. (Yazır, Hak Dini Kuran Dili, Cilt 1, s.81.)

kendi fikirleriyle ve kabul ettikleri ilkelerle çelişkili olduğunu ortaya koymaktadır (Yazır, 1992c).

İkinci olarak varlıkların bir etki sonucu meydana geldiğini savunan tabiatçı filozofların görüşünü ele alan Yazır, bu durumda, etkenin zorunlu olması ya da isteğe bağlı olması şeklinde iki ihtimal olduğunu ifade etmektedir. Etkenin zorunlu olduğu kabul edilirse, bir tercih ediciyle ilişkisi olmadan olay gerçekleşecektir. İkinci ihtimale göre ise bir tercih edicinin seçimine bağlı olarak yapılmış bir zorlama olacaktır. Etkenin zorunlu olduğu kabulü, tabiatın bizzat zorlayıcı bir etken olduğunu ve dolayısı ile kâinattaki varlıkların kadim olmasını ve âlemde hiçbir değişikliğin bulunmamasını zorunlu kılmaktadır. “Çünkü kadim ve daimi olan sebebin zorlamasının doğrudan bir değişken "hâdis'e (sonradan olana) sebep olması çelişkidir.” Bu açıklaması ile Yazır, failin tercihsiz bizzat zorlayıcı olması ihtimalini ortadan kaldırır. Diğer görüşe istinaden ise bir tercih edicinin bizzat icabına bağlı olması ihtimali kalır ki, buna icabiye (determinizm) denir. Bu görüşün sonucu olarak kâinatın olaylar, varlıklar arasındaki durumların ve orantıların, özellikle gök cisimlerinin değişen durumlarına bağlı olarak değişmektedir. Herhangi bir vakitte meydana gelen belli bir olayın o vakitte meydana gelmiş olması daha önce meydana gelmiş olan olayların zorunlu etkilerinin sonucudur. Yazır, bu görüşün mucizeleri reddetmesinin mümkün olmadığını “Şu halde göklerde ve cisimlerde garip bir şekil ve çok özel bir durum ortaya çıkıp da yepyeni bir değişikliğe, mesela denizlerin yağ oluvermesine veya bir anda bir hayvan veya bir insan zuhur edivermesine sebep olmayacağı, böyle bir şeyi gerektirmeyeceği ne ile temin olunabilir? O halde zikir olunan gerektirici şart ve sebeplerin hepsi bir anda yeniden geri gelebilir.” şeklinde itirazlarla dile getirmektedir (Yazır, 1992c).

Etkenin zorlama olmaksızın dilediğini yaptığı ve eserini kendi iradesiyle tercih ettiği görüşü Yazır'ın doğru bulduğu görüştür. “Kudretine sınır düşünülemeyen ve istediğini yapan, ne dilerse onu yaratabilir.” Yazır'a göre, böyle bir yaratıcının varlığını kabul ettiğimizde tabiatçı filozoflara göre mümkün olmayan tüm mucizelerin gerçekleşmesi mümkün olmaktadır. Mucizeleri kabul

ettiğimizde, kabul edeceğimiz ihtimaller, ilim anlayışımızda bizi sofistliğe ve şüpheciliğe götürse de bu olayların zikr olunan ihtimaller dâhilinde gerçekleşmesine engel olunması mümkün değildir. Yazır, olağanüstünün imkânsızlığını ispat edebilecek hiçbir delilin olmadığını savunmaktadır. Varlıklara ait mutlak ve tam ilim sahibi olan Allah'tır. İnsanın bilgisi O'nun bilgisine nazaran nisbi ve izafi özellikte, alelade bir bilgi olmaktan ileri gidemez. Yazır, sofistlik ve şüphecilik bâtil olduğu kadar varlıklar hakkında tam bilgi iddiasının da bâtil olduğunu dile getirmektedir (Yazır, 1992c).

Düşünürümüz Yusuf suresinde geçen, Yakup (as)ın oğlu Yusuf'un kokusunu daha yanına gelmeden alması mucizesini de yukarıdaki görüşlerine uygun şekilde açıklamaktadır. Yazır'a göre bu ayet, yalnızca ruh ilimleri ve mucize cinsinden bir harikayı tespit ile kalmıyor, bugünkü teknolojik gelişme açısından dikkate değer ilhamlar da veriyor. Koku kelimesini ifade eden "râyiha"nın, "rih", yani "rüzgâr" kelimesi ile aynı kökten türediği görülmektedir. Yazır, "rayiha" kelimesinde iletme anlamının daha belirgin olduğunu, kafilenin Mısır'dan ayrıldığı anda Yakup'un vicdanına bu kokunun ulaşmasının rüzgâr hızından daha hızlı bir iletişimle gerçekleştiğini ifade etmektedir. Koku zerrelere tıpkı ısı ve ışık gibi yayılma kabiliyetine sahip bir kuvvet olduğunu ve kokunun, ince bir titreşimle yayılıyor şeklinde ele alınmasını daha akla yatkın bulan Yazır, koku naklinin teknolojik olarak imkânını tartışmaktadır. "O halde meseleyi kimya veya atom fiziği sahasında izleyerek ses naklinden daha ince bir kanun ile koku kuvvetinin ve hareketinin zapt edilmesi ve nakledilmesi dahi elektrik akımından yararlanarak mümkün olabileceği sonucuna varabileceğiz demektir." Yazır, gerçekleşen bu mucizenin kokunun havadan bir telsizle şimşek gibi naklinin ve iletilmesinin mümkün olabileceğini, yaratılıştaki bunun da gizli bir kanunu olabileceğini düşünmektedir. Yazır'a göre bu olayın bir mucize olması, bununla ilgili birtakım tabiat kanunlarının mevcut olmasına engel değildir. Hz. İsa'nın kuş yapması bir mucize iken kuşların uçuşu olayından, uçuş ilkelerini çıkarmak ve yine Allah'ın izniyle uçaklar yapmanın mucize olmayan bir buluş olduğu gibi (Yazır, 1992d).

Aynı şekilde Süleyman (as)'ın veziri Asaf'ın bir anda Belkıs'ın tahtını getirmesindeki olağanüstülüğü de Yazır, günümüz teknolojisi açısından açıklanabilir bulmaktadır. Yazır, Asaf'ın bu işi kolayca yapmasını bunun ilmini biliyor olmasına bağlamaktadır. Bir saniyede binlerce kilometrelik hızı günümüz teknolojisi açısından anlamak çok kolaydır. Yazır'a göre önemli olan nokta, bu hareketi yapmak için tatbik olunacak kuvveti ve fenni bilmektir. Yıldırımın, elektriğin, telgrafın hızı bir cisimde de görülebilir. Yakından etkili olan bir iradenin bir telsiz gibi uzakta da etkili olabildiğini pek çok örnekte görmek mümkündür. "Bir çekim kanunu ile gökyüzü cisimlerinin fezada uçuştığı, bir irade ile organların vücutta oynadığı gibi, bir irade ile uzaktaki bir cismin boşlukta uçup yer değiştirmesi de kitapta, Levhi Mahfuz'da belli ve mevcut olan bir ilimdir (Yazır, 1992e)."

Yazır, mucizelerin imkânını reddeden bilimci görüşün, kendisinin taşıdığı kesinlik derecesini tartışmaya açmaktadır. "Tabiat ilimlerindeki bilgimizin, kesinlik açısından değeri nedir? Tabiat ilimlerinin konusunu meydana getiren genel kanunlar şaşmaz ve değişmez kanunlar mıdır, değil midir?" Yazır, bilimsel bilgiyi şaşmaz ve değişmez zaruri ilkeler olarak kabul edenleri bu konunun esas otoriteleri olarak görmemektedir. Zira bu fikre sahip olmak, bilimsel gelişmeyi inkâr etmek demektir. Bilimsel bilgi, yapılan yeni keşifler ile değişmez olduğu sanılan pek çok temel kuralda tadilat ve değişiklik meydana gelmesi ile gelişimini sürdüren bir niteliğe sahiptir. Bu niteliğinden dolayı bilimsel bilgiye karşı şüpheli yaklaşanların da bulunduğunu ifade eden Yazır, iki uç görüşü uzlaştıranın Kant olduğunu dile getirmektedir. Kant'a göre, tabiat ilimlerinin gözlem ve deney sonucu ulaşılmış olduğu prensipler zaruri değil, asertoriktir⁶. "Mantıkta "mutlak-i amme" adı verilen bu teoriler, bilfiil vaki olanı bildirirler." Deney ve gözlem sonucu elde edilen bu teoriler deneyim sonucu gözlemlere dayanmaktadırlar. Bu teorilerin daima ve zorunlu olarak böyle olması gerektiğine ve aksinin mümkün olamayacağına hüküm olunamaz. Gelecekte

---

⁶ Öznenin yüklemi deney ve gözlemlerle ispatlanmış bir şekilde kendisinde taşıdığı ifade edildiği önermelerdir. Örneğin: "İnsan, omurgalıdır."

yapılacak bir deneyin gözlemleri bizi başka türlü bir sonuca götürebilir ve bugün görmediğimiz şeylerin meydana çıktığını gösterebilmesi olasıdır. “Kant'ın bu çözümü, tabiat ilimlerinde kesinlik ve zorunluluk bulunduğunu iddia edenlerle şüphecilik arasında orta yollu bir çözüm olduğundan, İslâm kelamcılarının da konuya yaklaşımlarına uygun düşmektedir (Yazır, 1992c).”

Yazır Mevakıf şerhinden⁷ yaptığı alıntı ile olağan dışı olayların ve mucizelerin meydana gelişinin, göklerin ve yerin ve ikisi arasındaki şeylerin ilk yaratılışından ve sonra bunların yıkılıp yok oluşundan daha garip ve daha acayip şeyler olmadığını dile getirmektedir. Mucizeyi kabul edenlere sofist demek, mucizeyi kabul etmeyi şüphecilik olarak görmek Yazır'a göre bir laf kalabalığıdır. Olağanüstü olan şeylerin, mesela gördüğümüz bir dağın altın olmaması imkânsız bir durum değildir. Bu gün altın olmadığını gördüğümüz dağın, yarın altın olması mümkündür. Aynı şekilde belli bir cismin belli bir durumda bulunduğunu görmemiz, onun varlığına kesinlikle hükmetmemiz o cismin orada olmayıp, yerinde başka bir cismin bulunduğunu düşünmemize engel değildir. O cismin orada bulunduğunu kesin olarak bildiğimiz gibi orada bulunmamasının da aslında mümkün olduğu yine kesin bilgimiz içindedir. Yazır'a göre ne kesin olay, aksinin imkânını ortadan kaldırmaz, ne de aksinin imkânı bizim gözlemimizi ve olayı ihlal edecek bir şüpheyi gerektirir. Tecrübe yolu ile elde ettiğimiz olağan şeyler tıpkı duyular yolu ile elde ettiğimiz bilgiler gibidir. Duyu yolu ile elde ettiğimiz bilgilerden şüphe etmediğimiz gibi adet bakımından da biz, bir şeyin varlığından şüphe etmesek de o şeyin aksi her zaman için imkân dâhilindedir. Örnek vermek gerekirse, âdete göre bir yılanın doğumu bir yılandan ve belli bir süre içinde gerçekleşebilir. Sahip olduğumuz bu kesin bilgi, yeryüzündeki ilk yaratılışın başladığı anda olduğu gibi yılanın varlığını başka bir şeyden almasına veya birdenbire yaratılmasına engel teşkil etmez.

---

⁷ Adudüddin el-İcî'nin el-Mevâkıf adlı eseri üzerine Seyyid Şerif el-Cürcânî'nin (ö. 816/1413) yazdığı şerh.

Yazır'a göre biz, birincisini vaki, ikincisini mümkün olarak biliriz (Yazır, 1992c).

Yazır, mucizelerin de dünyanın farklı dönemlerinde meydana gelmiş adet tarzındaki olaylar arasında görüleceğini ifade etmektedir. Her asırda her zaman harikulade yaratılışlar ve olaylar buluna gelmiştir. Bilim adamları yaptıkları araştırmalar esnasında birçok nadir vakalar ile karşılaşmakta ve bu vakaların kanunlarını ve kurallarını bulup ortaya koyamamaktadırlar. Kanunları, kuralları ortaya konulmasa da bu nadir olaylar meydana gelmeye devam etmektedir. Yazır, yapılan bu gözlemler üzerine Metafizik ilminin kurulduğunu ifade etmektedir. Yazır, yaşadığı dönemde birçok akademisyenin katıldığı bir heyet tarafından Metafizik isminde Fransa'da bir dergi yayımlandığını bize iletmektedir. Doğa ilimlerinde kaydedilen gelişmeler de aslında harikalar ile dopdoludur. Görülen bu harikaların sonrasında olağan görülmesi, ilk keşfin bir harika sayesinde olmasına engel değildir. Yazır, bu noktada her harikanın mutlaka bir mucize demek olmadığını da bize hatırlatmaktadır. Bildiğimiz üzere mucize, peygamberlik iddiasında bulunan bir zatın, peygamberliğini tasdik etme amacına yönelik olan ve kendi davasından önce meydana gelmemiş olan mucizevi olay demektir. Yazır, akıl ve insaf sahibi olanların mucizeyi inkâr etmesini imkânsız görmektedir (Yazır, 1992c).

Yazır, kâinattaki olayların birbirine zıt iki cins oluşların dengesine bağlı olarak gerçekleşmesinden yola çıkarak mucizelerin imkânını ifade etmektedir. Kâinatta meydana gelen olaylarda biri olumluların diğeri de olumsuzların uyumu şeklinde iki uyumun olduğunu görmekteyiz. Bir şeyi bilmenin yolu bu iki uyumdan onun hissesine düşeni belirlemektir. Bir şeydeki olumlu ve birbirine uygun özellikleri benzerlerine ekleyerek, olumsuz ve aykırı özellikleri de diğerklerinden ayırt etmek sureti ile o şeyin sınırlarını çizerek, belirgin hale getirmekteyiz. Âlemde tabiat dediğimiz, yalnız bir tek genel uyum olsa idi hiçbir olayı göremez ve varlıkları da birbirlerinden ayırt edemezdik. Yazır, her tanıma ve ayırt etmenin, âdet dediğimiz olağan oluşların bazı özelliklerinin ondan kopup değişmesi ve bir anlamda onda kısmi bir olağanüstülüğün oluşması sonucunda meydana gelmekte olduğunu ifade etmektedir. Varlıkları

cinslere, türlere, fertlere ayırmamızı sağlayan her fasıl, mümeyyiz, müşahhas adını verdiğimiz bu olağanüstülük ve değişikliklerdir. Eğer bu olağanüstülük ve aykırılıklar olmasaydı, zıtların imkânını idrak edemez ve gerçekleşme anında da onları birbirinden ayırt edemezdik. Kâinatta pek çok âdetin ve tabiatın olduğunu da bu sayede bilmek mümkün olmaktadır. Yazır, bu durumu peygamberlik ve mucizeyi ifade etmek üzere şu şekilde açıklamaktadır (Yazır, 1992c):

Birinin mümkün olduğunu bilmemiz, diğerinin vaki olduğunu bilmemizi engellemez ve değişik âdetlere ilişkin değişik kıyaslarımız ve ölçü birimlerimiz vardır. Gerçi tabiatın uyumu ve âdet deyimleri, yaratılıştan beri sürüp gelen uyumlar için kullanılır ve bundan dolayı bu uyumun zıddı olan ayrıcalıklı olaylar da olağan dışı ve harikulade vs. gibi adlarla bunlardan ayırt edilir. Lakin uyumlar, genelden özele doğru çeşitli bölümlere ayrıldığı gibi, birbirine benzemeyen çeşitli ayrıcalıklı olaylar da değişik olmak bakımından kendi aralarında yine bir uyumu, bir ayrıcalık düzenini meydana getirirler. Bunlar da öbürlerinden bu özellikleri ile ayırt edilirler. Ve bundan dolayı fasıl, mümeyyiz, müşahhas, müstesna, nadir, garip, harikulade... gibi genel kavramlarla ifade olunabilirler. İşte peygamberlerin mucize denilen alâmeti farikaları da bu şekilde onları başkalarından ayırt ettiren ve davalarını tasdik ettirmeyi amaçlayan ayırıcı özelliklerindedir ki, bunlar da âlemde tehalüf (birbirine benzemeyiş) ve temayüz (üstün olma) özelliğine sahip ayrıcalıklı bir ilâhî âdet ve gelenektir (Yazır, 1992c).

İnsanoğlu, canlılar içinde sahip olduğu olumlu uyumlarla kendini, cinsini ve ayrıcalık olarak nitelendirilecek aykırılıkları ile de canlılar sınıfının bir harikasını meydana getirmektedir. Peygamberlik de insan türündeki olumlu uyumlar içindeki ayrıcalık olarak nitelendirilecek aykırılıklar olarak görülmelidir. Yazır, peygamberlerin varlığının olağanlık fikri ve kıyas yolu ile anlaşılamayacağını ifade etmektedir. Varlıkların sayımını ve istatistik dökümünü yapmak yerine soyut akılla ve kıyasla varlıkların sınıflandırmasını yapmak mümkün olmadığı gibi peygamberliğin anlaşılma yolu da ya bizzat gözlem ya da haberdir. Yazır, soyut aklın aciz kalacağı duruma örnek olarak, telgraf ve telefon keşfedilmeden

önce batıdaki bir adamın doğudaki biriyle bir iki saniye içinde haberleşebilmesini ele almaktadır. Bu keşif yapılmadan önce bunun imkânını soyut akıl ve kıyas ile tayin etmenin imkânı yoktur. O zaman diliminde adet olmayan bir şeyi akıl ve fenne dayanarak imkânsız görmek, akıl ve fen adına bir iftira olurdu. Gelecekte gerçekleşebilecek olayları düşünmek ve gerçekleşmesini mümkün görmek, hiçbir çelişkiyi gerektirmez. Yazır, bütün bilgiyi yalnızca akli kıyasa mahsus kılmayı ve aklın kabiliyet ve görevlerini unutup, akli kıyas ile şimdiki zamandan ileriye doğru kesin hükümler çıkarmaya çalışmayı haksızlık gördüğü gibi, şimdiki zamandan geçmiş zamana doğru kesin hükümler çıkarmayı ondan daha büyük bir haksızlık olarak görmektedir (Yazır, 1992c).

Ve işte zamanımızda bulunanların "Biz her bakımdan eski insanlardan daha gelişmiş ve daha yükseğiz, şu halde bizim ilim ve irademizin yapamadığı bir şeyi onların yapmasına imkân olmadığı öncelikle sabittir." gibi bir kişisel kıyasla hüküm çıkarmaya ve "semavi kitapların ayetleri ve ümmetlerin tevatürleri ile nakil edilegelen eşsiz ve benzersiz olayları inkâr ve teville sapmaları, ilme ve beşeriyetin gelişmesine zarar veren bir zorbalıktan başka bir şey değildir (Yazır, 1992c).

Yazır, bu zorbalık dediği şeyi yapanların iki sınıftan biri olduğunu ifade etmektedir. Bu sınıflardan birine mensup olanlar, ilim ve irade de âdet ve tabiat denilen şeyin mutlak hâkim olmadığını gösteren pek çok olaya şahit olmalarına rağmen, kör bir tabiatçılık taassubunda ısrar eden, donuk kafalı, kendini beğenmişlerdir. Bu gruba mensup olan kişiler, farklılıkları sayılamayacak kadar çok olan bütün âlemin en büyük olağan uyumunun, değişkenlik prensibine dönüştüğünü görmek istemezler. Şimdilerde bir prensibe dönüşmüş olan çeşitli ve değişik oluşlardan her birinin daha önce benzeri görülmemiş bir sonradan oluş veya bir değişme harikasıyla başlayageldiğini ve bütün tekâmül aşamalarının da hep böyle bir özel harika oluşla meydana geldiğini düşünmezler. Bunu anlamak için her gün, her an cansız varlıkların hayata dönüşmesindeki olağanüstülük düşünölmeye değerdir. Oysa gördüğümüz bu dönüşüm şart ve mutlak değildir. Bu görüşe sahip olanların görüşlerinin yanlışlığını anlamak için tabiat olaylarının cereyan

şekline bakmak yeterlidir. Değişmez bir tabiatın olmadığını, tabiatın asıl değişme ve atılımları mümkün ve olağan kıldığını bilen bu görüş sahipleri bir değişimin gerçekleşmesi için bir etkenin gerektiği konusunda da tereddüt etmezler. Bu değişikliği mümkün gören görüş sahiplerinin kabul edemediği husus, değişikliğin hızında ve süresinde bazı derece farklarının olabileceğidir. Onlar bu değişimlerin yüksek hızlarda olmasını imkânsız gibi görürler. Bir asanın çürüyüp kömür olmasını mümkün görüp bu olayda hiçbir çelişki olmadığını kabul edenlerin, aynı hadisenin birdenbire ve daha büyük ölçüde olabileceğini tasavvur etmesi gerekmektedir. Yazır, böyle bir olayı gözlem veya haber vermeyi tabiatta görülen atılım açısından çelişkili bulmanın yanlış olduğunu düşünür. Ona göre bu oluşumlardan uzun sürede gerçekleşeni kabul ve itiraf edenlerin, kısa sürede gerçekleşeni imkânsız görmesi, akıldan değil, akılsızlıktan ve asıl hayatın sırrına erememekten ve ilk yaratılış olayındaki kudreti hesaba katamamaktan doğan bir cehaletten kaynaklanmaktadır. Yazır, mucizeleri kabul edenlerin de kaymaması gereken uç nokta ile ilgili şu uyarılarda bulunmaktadır (Yazır, 1992c):

Şüphe yok ki, insanın bütün ümit ve beklentisini mucizelere bağlayıp da yaratılıştaki normal akışı ihmal etmesi ve uzun bir tarihin sonucu olan bilimsel gözlem ve deneylerin ortaya koyduğu sonuçları hiçe sayarak, çalışıp elde etmenin, üretmenin, bilgi ve iradenin, eğitimin ve şahsî teşebbüsün feyzini, icaplarını hesaba katmadan, yaratılıştaki mevcut olan bu defineleri işletip yararlanmaya çalışmayıp da sırf gökten inecek bir sofraya bekleyip durması, hâsılı Allah Teâlâ'ya yalnızca harika ve mucize açısından tevekkül edip, bel bağlayıp da normal âdet ve mantık açısından tevekkül etmemesi doğru yoldan ayrılmaktır (Yazır, 1992c).

Yazır, yukarıdaki düşüncelerini desteklemek üzere Kur'an'ın, dikkatleri, harikalardan ziyade normalde cereyan eden sünnet ve âdetlere, kanun ve kurallara çekmesini örnek olarak vermektedir. Düşünürümüzün Kur'an'ın bu yaklaşımının yanında aynı zamanda âdetler ve sünnetler karşısında harikaların, genel ve olağan gidişatın kuralları dışında kalan bir takım garip ve nadir olayların mümkün bulunduğunu bize bildiren ayetlerinin de

olduğunu hatırlatmaktadır. Yazır'a göre Allah Teâlâ'nın olağan gidiş dışında bir şey yaratmayacağını zannetmek de, Yüce Yaratıcının sonsuz kudretini donuk ve katı bir tabiat mantığıyla sınırlamaya kalkışmaktır. Bu kalkışma da aslında sebeplere ve olaylara öncülük eden ilk yaratışı unutmanın sonucudur. Bunu unutanlar akıl ile mantığın durduğu sınırdaki imansızlıkla toptan bir karamsarlık içinde boğulup kalırlar. Varlıkların gerek yaratılışında, gerek varlığını devam ettirmesinde yönetici güç, eşyanın kendi tabiatı değildir. Yazır, tabiatı putlaştırmak olarak nitelendirdiği bu yaklaşımı Kur'anî bir terimle kalp mühürlenmesi olarak ifade etmektedir. Mühürlenmiş bir kalp, daha önce edindiği intibaların dışına çıkamayacak ve artık yeni bir hakikat duyamayacak, bilgide ve imanda hiç bir gelişme gösteremeyecek şekilde kendi manevî hayatına ve duyarlılığına son vermiş adeta donup kalmıştır (Yazır, 1992c).

Yazır, öneminden dolayı uzunca açıkladığı peygamberlik ve mucizenin imkânı meselesini ilim ve fen zihniyetine göre çözme derdini taşımaktadır. Varlıkların tabiatları üzerinde hâkim olan genel kurallar olan tabiat kanunları, önce gözlem, sonra deney, daha sonra da sonuç olarak tespit edilip ortaya konulmakta, genelleştirilmektedir. En önemli tabiat kanunlarından biri olan sebeplilik, "bir olayın sebebi, tecrübe ile ve aynı sebep ve şartlar altında tekrar tekrar denenerak aynı sonuca ulaşılabilirdiği takdirde" bu deneysel bulgunun zihnen bütün benzerlerine genelleştirilerek bir genel teori ortaya konulmasıdır. Tek tek olaylardan yola çıkarak yapılan bu çıkarıma "istikra" "tümevarım" ve bunun sonucu elde edilen teoriye de "tabiat kanunu" adı verilir. Yazır, tabiat ilimlerindeki bütün bilgilerin bu şekilde sebepleri ve sonuçları ortaya konularak teoriler haline gelemediğini dile getirmektedir. Teorilerin en yaygın olduğu Fizik ile Kimya ilimleri olduğu halde onların dahi kendi alanlarına giren bütün olayları kapsadığı söylenemez. Yazır'a göre özellikle Hayat ilmi henüz bu halden uzaktır. Fizik ve Kimya'da da aslında gerçek sebep pek çok sebebin etkisinin yanında birinin ağır basması yolu ile tespit edilmektedir. Mesela bir fabrikaya, bir su hareket enerjisi verebildiği gibi, bir buhar, bir elektrik de verebilir. Dolayısı ile illet ve sebepler konusundaki bütün bilgilerimizi inceden

inceye değerlendirdiğimizde durum şudur: bütün olayların sebeplerini bilmediğimiz gibi bir olayın da bütün sebeplerini bilemeyiz. Yazır'a göre bazı olaylar hakkında bildiğimiz ve tatbik ettiğimiz sebepler, kuvvetler eksiktir, yalnızca görebildiğimiz kadarıyla ve de nisbidir. İletler de bundan dolayı külli, mutlak ve hakiki değildir. Bu konudaki düşüncelerini Yazır şu şekilde ifade etmektedir (Yazır, 1992c):

“Hakiki ve mutlak sebep kökten bir yaratma ve icattır, külli illet de her şeyi yaratan olmak lazım gelir. Şu halde bizim en iyi bilgimizi teşkil eden sebeplilik düzeni hakkındaki bilgimiz tam ve mutlak değil, cüz'i ve nisbidir. Ve o halde bilgi alanımıza giren sebepleri, adi ve sınırlı kuvvetleri inkâra hakkımız olmamakla beraber, bunlara birer genel illet ve sebep gibi bağlanarak "fılan şey asla olmaz" demeye ve mutlak kudreti âciz sanmaya da hakkımız yoktur. Meğerki o şeyin olmasını farz etmek onun yokluğunu gerektirecek bir çelişki olsun: Biri pozitif biri negatif iki elektrik akımının karşılaşmasında gördüğümüz gibi voltaj, bir anda sıfıra iniversin. Ruhu bir yana bırakalım, bir ışığın yanmasıyla sönmesi arasındaki hız bile bize ne kadar hızlı bir şekilde yaratma ve yok etmenin mümkün olduğunu gösterir (Yazır, 1992c).”

Yazır, bu imkânı göremeyenlerin kalplerinin donuk bir tabiat halini almış olduğunu ifade etmektedir. Yazır'a göre diğer sınıfta bulunanlar ise, istek ve çıkarlarına aykırı gibi görünen hak ve hakikatleri kabul etmek istemezler ve ona karşı direnip mücadele etmek için her haksızlığı göze almaktan da çekinmezler. Yazır, bu tavra sahip olanların Firavun meşrebinden olduklarını sözlerine eklemektedir (Yazır, 1992c).

Yazır, İbn-i Sina'nın, İşarâtının⁸ sonunda mucize ve keramet gibi olağanüstü ve hayranlık uyandıran şeylerden bahseden,

---

⁸ İbn Sina eserinde, tatmin bulmuş nefsin beden kuvvelerinin sıradan insanın kuvvelerinin üstünde bir güce ulaştığını ifade etmektedir. Bu güçlü nefislere sahip olanlar mucize sahibi bir peygamber veya keramet sahibi bir dosttur. Bu kişilerin başka bedenlere tesir etmesini, olayların üzerinde farklı etkiler oluşturmasını, hastaları iyileştirmesini, tabiatı bozmasını ya da düzeltmesini, olağan dışı tabiat olaylarının meydana gelmesine sebep olmasını doğal karşılamak gereklidir. İbn Sina bu tarz durumları inkâr etmeyi “hafif meşreplik ve acizlik” olarak nitelendirmektedir. Buna neden olarak da “açıklığı henüz sana belli olmayan bir şeyi yalanlamadaki ihlalin, elinde herhangi bir

bölümünden yaptığı alıntı ile "mucizeleri anlayamayan kişilerin bunları reddetmesinin beyinsizlik, hafiflik ve acizlik olduğunu ifade etmektedir. İnsan sabit olan şeyi anlamakta zayıflık yaşayabileceği gibi kulağına gelen haberi garip bulduğunda dahi onun imkânını düşünme konusunda da güçsüzdür. Bu durumda doğru hareket, reddetmek için delil yoksa beklemek, hemen yalanlama yoluna gitmemektir. Yapılması gereken, aksi yönde bir delilin olmaması halinde, onların mümkün olabileceğini kabul etmektir (Yazır, 1992f).

Alışılmış ya da alışılmamış olsun kâinata meydana gelen bütün olaylar, eşyanın kendi kendine değil, yaratıcı bir kudretin etkisi ile meydana gelen, yaratıcı bir kudretin etkisinin sonuçlarıdır. Aslında normal gördüğümüz olaylar tekrarların sonucu bizim normal ve tabii görmemizden kaynaklanmaktadır. Bir olay tekrarlanmıyorsa bize garip, şaşırtıcı, kural dışı, tek bir olay olarak görünür. Bu olayı mantıklı bulmaz, teknik olarak açıklayamayız. Bu tür olaylar tecrübelerimizin, bildiğimiz kanunların hükmüne tabi olmaz. Yazır'a göre ilimler hep alışılmış tecrübelerden çıkarılan sonuçları, külli kanunlar halinde genelleştirmeye çalışmakla beraber, genel kanunlar ile açıklanamayan, kural dışı ve tek olan garip hadiseleri inkâr edip atıvermez. Tersine, onu görüşüne göre tespit ederek ilerde bir bilgi edinmeye zemin olmak üzere istatistik halinde sayar. Düşünürümüz, hatta büyük ilim adamlarının daha çok şaşırtıcı olayları araştırarak onlardan yeni yeni sonuçlar almaya ve bu şekilde beşer ilminin gelişmesine hizmet etmeye çalıştıklarını ifade etmektedir. Tevatüren malum olmuş bir olay tekrar gerçekleşmiyor diye inkâra veya teville kalkışmak ne fen, ne de tarih açısından doğru değildir(Yazır, 1992h). Özellikle pek çok bilimsel ve teknik acayıpliklerin görüldüğü bir dönemde bunları kabul etmemek hiç doğru değildir.

---

delil bulunmayan şeyi doğrulamadaki ihlalden farklı değildir" açıklamasını yapmaktadır. İbn Sina, İşaretler ve Tembihler, Çev. Muhiittin Macit, Ali Durusoy, Ekrem Demirli, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2017, s. 191-204.

Sonuç

Yazır, yaşadığı dönemde felsefede peygamberlik konusunun ele alınmamasını eleştirmekte ve bu konuyu felsefi açıdan tartışmaktadır. Peygamberlik konusunun Platon'a kadar dayandırıldığı ile ilgili görüşler göz önüne alındığında Yazır'ın bu teklifinde ne kadar haklı olduğu daha net anlaşılmış olacaktır. Tanrı-insan ilişkisi açısından ele alınması gereken peygamberlik konusunda son dönem felsefe düşüncesinde özellikle Hume ve Kant'ın etkisi ile bu konunun felsefe içinde tartışılmadığını görmekteyiz. Yazır'ın da yaşadığı 19. Yüzyılın sonu ve 20. Yüzyılın başı, batı ile etkileşimlerin artması sonucu batıdan gelen eleştirilerin akılcı yöntemle tartışıldığı ve ele alındığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle İslamcılık akımı içinde yer alan düşünce insanların bu çabaları önemlidir. Bu akıma mensup düşünce insanlarından olan Yazır da peygamberlik konusunu akıl ve vahyin birbiri ile çatışmayacağı ilkesinden yola çıkarak İslami çizgide yorumlamıştır. Özellikle materyalizm ve pozitivistimin etkilerinin çok fazla hissedildiği bu dönemde İslam'ın sahip olduğu evrensel dilin ortaya çıkarılmasının hedeflendiğini görmekteyiz. Bu dönemde felsefi yöntemle peygamberliğin, vahyin ve mucizenin imkânı gibi konularda açıklamalar yapma ihtiyacı hâsıl olduğu görülmektedir.

Peygambersiz bir hak din düşünemeyen Yazır'ın akli kullanarak peygamberliğin imkânını ortaya koymak amacı ile kullandığı kavram "ıstıfa"dır. Yazır'a göre yaratılışın bütün sır ve inceliklerini tekdüze tekrarlara bağlı olan deneyin ve fen bilimlerinin sınırlarına hapsedmek yanlış bir tutumdur. Yazır, ilahi ıstıfayı, hem saf olanı yaratmak hem de seçmekle ilgili bir kavram olarak nitelendirmektedir. Yazır'a göre, ıstıfa tekâmülün şartıdır.

Yazır, yaşadığımız dünyadan yola çıkarak varlıkların madenlerden bitkilere, bitkilerden hayvanlara doğru artan bir gelişmişlikle gittiğini gözlemlememizi ve ıstıfa kavramını anlamamızı istemektedir. Yerküremizin de onu diğer gök cisimlerinden ayıran pek çok gelişmiş özelliğe sahip olduğunu ifade eden Yazır, tabiatta hiçbir olayın bir önceki olayla eşit şartlarda ve aynen tekrar etmediğinden yola çıkarak hiçbir zaman değişmeyen bir

tabiat anlayışını batıl bulmaktadır. Peygamberliğe seçilen kişiler de diğer akıl sahiplerinden daha seçkin ve daha özel bir ilahi ıstıfaya uğramışlardır. Aynı tür içinde bireylerin birbirinden daha gelişmiş ya da geri kalmış özelliklere sahip olduğu malumdur. Dolayısı ile insan türünde gerçekleşen en mükemmel ıstıfanın sonucunu peygamberlik olarak görmek mümkündür. Bilim, felsefe, siyaset gibi pek çok konuda üstün olan insanların var olduğu kabul edilmesine karşın, konu peygamberliğe geldiğinde bunun sorgulanması Yazır'a göre ilginç bir durumdur.

Yazır, peygamberliğin doğrulama aracı olan mucize konusunu da akıl ve nakil birlikteliği ile açıklamaktadır. Determinist düşüncenin imkânsız gördüğü mucize konusu indeterminist görüşlerin ortaya çıkması ile daha anlaşılır hale gelmiştir. Son dönemde ifade edilen, âlemde gerçekleşen olayların bir olasılığı olduğu görüşüne göre, mucizelerin meydana gelmesi düşük de olsa bir olasılık sonucu meydana gelmektedir. Bu görüş mucizeyi doğa yasasının ihlali olarak değil, düşük de olsa gerçekleşme olasılığına sahip olan bir durum olarak görmektedir.

Yazır, doğada istisna olayların her zaman görülmesinin mümkün olduğunu, istisna olaylara karşı bilimin tavrının inkâr etmek olmaması gerektiğini ifade etmektedir. Yazır'ın mucizeyi anlamak üzere bizi yönlendirdiği bir başka husus zihnimizde oluşan soyut düşüncelerin bedenimizde somut hareketler meydana getirmesidir. Manevi olayların bu şekilde maddi olaylara sebep olmasını gören bir kişi, mucizelerin de yaratıcının elçisi olan peygamberlerin aracılığı ile bir anda, soyut bir manadan somut bir olaya doğru gerçekleşmesini anlamalıdır.

Yazır'ın mucizeleri izah etmek için kullandığı diğer bir argüman ise mucizelerin rivayetle ulaştırılmasıdır. Bir konuda sabit bir rivayetin sonucu olan nakli delilin olması halinde, akla ve akıl yürütmeye düşen bir şey olmadığını ifade eden Yazır, bu hususta aklın görevinin bilgiyi üretmek değil almak olduğunu ifade etmektedir.

Aklın yalnızca kıyas yolu ile bilgi elde edeceği düşüncesine karşın, kıyasın temelini gözlem, haber alma ve naklin oluşturduğu

göz ardı edilmemelidir. Bunu göz ardı etmek akıllı, kıyası ve fenni kökünden yok etmektir. Akla düşen çelişkiyi bulmak ve çelişkili olanı inkâr etmektir. Özünde çelişki olmayan şeyler yalnızca benzeri yok ya da sık tekrar etmiyor diye imkânsız değildir ve mantık açısından mümkündür. Akla düşen nakille gelen haberin sıhhat ve değerini tespit etmektir.

Yazır, mucizelerin insanın hayal gücünü sınırlayan tabiat çemberinden kurtarma görevinden bahsetmektedir. Pozitif bilimin de aslında tekrarlayan olayları kanunlaştırmak görevi olsa da tekrarlanmayan olayları reddetmediği görülmektedir. Yazır, tabiatçı filozofların eşyanın alışılmış yollardan var olması dışında bir yolu kabul etmeyerek şüpheden kurtulma ve kesin bilgiye ulaşma amacı taşıdıklarını belirtmektedir. Kâinatta meydana gelen olaylar bir etki eden olmadan oluşuyor fikri kabul edilirse, varlıklar bir etkensiz ve yaratıcısız olarak kendi kendine tesadüfen oluşacaktır. Yazır, bunu kabul eden birinin mucizeyi kabul etmemesini ilginç bulmaktadır. Eğer varlıklar bir etki sonucu meydana geliyor görüşü kabul edilirse bu durumda etkenin zorunlu olması ya da isteğe bağlı olması durumları söz konusudur. Etken zorunlu ise bir tercih edici yoktur ve bu durumda tabiatın kendisi zorlayıcıdır. Bu görüş kâinattaki varlıkların ezeli olmasını ve kâinatta hiçbir değişimin olmamasını gerektirir. Bir tercih edicinin bizzat icabına bağlı olması kabul edildiğinde isse mucizenin oluşması anlaşılır hale gelir. Etkenin zorlama olmadan dilediğini yaptığı ve eserini kendi iradesi ile tercih ettiği görüşü Yazır'ın mucizeyi izah etmek için kabul ettiği görüştür.

Yazır, mucizelerin imkânını reddeden bilimci görüşün kendisinin taşıdığı kesinlik derecesini tartışmaya açmakta ve bilimsel bilginin yapılan yeni keşifler ile değişmez olduğu sanılan pek çok kanunda, kuralda tadilat ve değişim yaparak gelişimini devam ettirmekte olduğunu dile getirmektedir.

Yazır, mucizelerin peygamberleri diğer insanlardan ayırma görevi olduğunu ve âlemde tehalüf ve temayüz şeklinde cereyan eden ilahi adet ve geleneğin sonucu olarak görmektedir. İnsan nasıl sahip olduğu benzerlikle kendi cinsini, sahip olduğu farklılıklarla da canlılar sınıfının bir harikasını meydana getiriyorsa peygamberler de

insan türünde sahip oldukları ayrıcalıklar ile insan türü içinde harika bir yeri oluşturmaktadır.

Yazır, mucizeleri kabul edenlere de yalnızca Allah Teâlâ'ya harika ve mucize açısından bel bağlayıp normal adet ve mantık açısından tevekkül etmeme durumuna düşmeyin, uyarısında bulunmaktadır. Uzun bir tarihin sonucu olan bilimsel gözlem ve deneylerin sonucu olan bilimi hiçe saymak ve çalışıp elde etmenin öneminden uzak durmak yanlış bir tutumdur. Yazır, Kurani bir yöntem olarak dikkatlerin harikalardan ziyade normalde cereyan eden kanun ve kurallara çektiğini ifade etmektedir. Yazır, peygamberlik ve mucizenin imkânı meselesini ilim ve fen zihniyetine göre çözme derdini taşımaktadır. Alışılmış ya da alışılmamış olan kâinatta meydana gelen tüm olayların yaratıcı kudretin etkisi ile olduğu görüşüne sahip olan Yazır, sürekli tekrarlayan olayların bilimi oluşturduğunu fakat harikulade olan olayların da bilim insanı tarafından reddedilmek yerine araştırılıp yeni sonuçlar almaya ve bu şekilde beşer ilminin gelişmesine hizmet edilmesi gerektiği görüşündedir. Özellikle bilimsel ve teknik açıdan pek çok harikuladenin görüldüğü bir dönemde bunları kabul etmemek hiç doğru bir yaklaşım olmasa gerektir.

Kaynakça

Abduh, M. *Tevhid Risâlesi*, (Sabri Hizmetli, Çev.). Ankara: Fecr Yayınları.

Bolay, S. H. (1993). Bir Filozof Müfessir Olarak M. Hamdi Yazır. *Hamdi Yazır Sempozyumu*, 1993, Ankara.

Bolay, S. H. (1999). *Felsefî Terimler Sözlüğü*. İstanbul: Akçağ Yayınları

Boutroux, E. (1999). *E. Boutroux'da Zorunsuzluk Doktrini*. (Süleyman Hayri Bolay, Çev.) İstanbul: MEB Yayınları.

Bulut, İ. (2022). Vahyin Bilimsel Temellendirme İmkânı. *Eskiyeni*, 47.

Cevizci, A. (1999). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları.

Feyerabend, P. (1988). *Akla Veda*. (Ertuğrul Başer, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları

Gamow, G. (1995). *1-2-3 Sonsuz*. (Celal Kapkın, Çev.) İstanbul: Evrim Yayınevi.

Hume, D. (1995). *Din Üstüne*. (Mete Tunçay, Çev.) Ankara: İmge Kitapevi.

Hume, D. (2019). *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*. (Ferit Burak Aydar, Çev.) İstanbul: İş Bankası Yayınları.

Işık, A. (2005). *Bir Felsefî Problem Olarak Vahiy ve Mucize*. İzmir: Elis Yayınları.

İbn Sina. (2011). *İlahiyat-ı Şifa Metafizik*. (Ekrem Demirli, Ömer Türker, Çev.) İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

İzmirli, İ. H. (1929). İslâm'da Felsefe Cereyanları. *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, cilt: III, sayı: 12, s. 21-40.

Kant, İ. *Prolegomena*, (2020). (Aziz Yardımlı, Çev.). İstanbul: İdea Yayınları.

Kara, İ. (1997). *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi*. İstanbul: Kitabevi.

Kılıç, R. (1993). Hamdi Yazır’da Din Felsefesi. *Elmalı M. Hamdi Yazır Sempozyumu*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.

Lewis, C. S. (1947). *Miracles*. London: University Press Glasgow.

Özervarlı, M. S. (2001). Osmanlıların Son Dönemindeki Batılılaşma Hareketlerinin İslam Düşüncesinde Yenilik Çabalarına Tesiri. *Osmanlı Dünyasında Bilim Ve Eğitim Milletlerarası Kongresi Tebliğleri*. İstanbul: İslam Tarih, Sanat Ve Kültür Araştırma Merkezi.

Rosenthal, E. (1971). *Some Observations On The Philosophical Theory in Islam*. Cambridge: Studia Semitica.

Swinburne, R. (2001). *Tanrı Var mı?*. (Muhsin Akbaş, Çev.) Bursa: Arasta Yayınları.

Taslaman, C. (2006/2). Tanrı-Evren İlişkisi ve Mucize Sorunu Açısından Determinizm, İndeterminizm ve Kuantum Teorisi. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Sayı: 31, s. 163-186.

Topaloğlu, A. Materyalizm. (Çevrim içi). <https://islamansiklopedisi.org.tr/materyalizm>. erişim 27.07.2024.

Topaloğlu, A. (2020). *Filozofların Tanrısı*. İstanbul: İz Yayıncılık.

Türker, Ö. (2017). İslam Felsefesinde Nübüvvet Teorileri. *Sabah Ülkesi Kültür Sanat ve Felsefe Dergisi*. S.52.

Yavuz, S. S. (1995). İslam Düşüncesinde Nübüvvet. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Kelâm Bilim Dalı, Doktora Tezi.

Yazır, M. H. (1992). *Hak Dini Kuran Dili C.1.* (Ed. Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel). İstanbul: Zehraveyn.

Yazır, M. H. (1992). *Hak Dini Kuran Dili C.2.* (Ed. Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel). İstanbul: Zehraveyn.

Yazır, M. H. (1992). *Hak Dini Kuran Dili C.3.* (Ed. Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel). İstanbul: Zehraveyn.

Yazır, M. H. (1992). *Hak Dini Kuran Dili C.4.* (Ed. Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel). İstanbul: Zehraveyn.

Yazır, M. H. (1992). *Hak Dini Kuran Dili C.5.* (Ed. Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel). İstanbul: Zehraveyn.

Yazır, M. H. (1992). *Hak Dini Kuran Dili C.6.* (Ed. Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel). İstanbul: Zehraveyn.

Yazır, M. H. (1992). *Hak Dini Kuran Dili C.7.* (Ed. Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel). İstanbul: Zehraveyn.

Yazır, M. H. (1992). *Hak Dini Kuran Dili C.9.* (Ed. Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel). İstanbul: Zehraveyn.

Yazır, M. H. (1978). *Metalib ve Mezahib (Dibace).* İstanbul: Eser Neşriyat.

BÖLÜM II

Manevi Danışmanlık Ve Rehberliğin Türkiye’deki Tarihsel Gelişimi

Nesrin ABAK¹
Muhammet Cevat ACAR²

Giriş

Maneviyat kavramı geçmişte ve günümüzde hayatımızın birçok alanında yer almış olup, manevi danışmanlık ve rehberlik uygulamaları hem ülkemizde hem de dünyada son zamanların en çok ilgi gören konusu haline gelmiştir. Çalışmamızda, maneviyat/din kavramı tanımlanmış, manevi danışmanlık ve rehberliğin genel çerçevesine değinilmiş, manevi danışmanlık ve rehberlik ile ilgili Türkiye’de yapılan akademik çalışmalar ile manevi danışmanlık ve rehberliğin Türkiye’de farklı alanlarda mevcut uygulamaları

---

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi., Mardin Artuklu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Anabilim Dalı, Mardin/Türkiye, Orcid: 0009-0001-4014-483X, nesrn.nsrin@gmail.com

² Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Mardin/Türkiye, Orcid: 0000-0002-4222-3101, mcacar@artuklu.edu.tr

incelenmiştir. Ele alınan konuların incelenme amacı, manevi danışmanlık ve rehberliğin Türkiye'deki tarihsel gelişimini, manevi danışmanlık alanında yapılan akademik çalışmalarını ve manevi danışmanlık ve rehberliğin farklı uygulanma alanlarını akademik alana katkı sağlayacak şekilde literatüre kazandırmaktır. Araştırma, literatür tarama yöntemi kullanılarak, betimsel bir çalışma niteliği taşımaktadır.

Manevi danışmanlık ve rehberlik uygulamaları sadece dünya genelinde değil, ülkemiz içinde önem arz etmektedir. Bu araştırmanın amacı, Türkiye'deki manevi danışmanlık ve rehberliğin; tarihsel gelişimini, alanda yapılan akademik çalışmalarını ve farklı uygulanma alanlarını alana katkısı olacak şekilde literatüre kazandırmak ve manevi danışmanlık ve rehberlik alanında akademisyenlerin, tezli/tezsiz yüksek lisans öğrencilerinin ve alan ile ilgilenen diğer paydaşların bu araştırmadan faydalanabilmesine olanak sağlamaktır. Araştırma, alan ile ilgili kongre bildirilerinin, kitapların, makalelerin, tezlerin literatür tarama yöntemi kullanılarak araştırılması ve betimsel bir çalışma niteliği de taşıması bakımından önem taşımaktadır.

Maneviyat, insanların iç dünyasıyla ilgili olan, maddi değil de "mana" ile ilgili olan anlamlarını taşımaktadır. Türkçeye yabancı kökenden girmiş olan bu kavram, spirituality yani nefes-ruhsal-tinsellik anlamlarına da gelmektedir. Maneviyat ve din arasında güçlü bir bağ vardır. Maneviyat ve din arasında var olan bu bağın birbirine sağladığı pozitif güç yadsınamaz boyuttur. Din Allah'ın kuralları bütünü iken, maneviyat ise insanların hayatın gayesini ve 'mana'yı arama içselliğinden ortaya çıkan sonuçlar bütünü olarak tanımlanabilir. Maneviyat disiplinler arası bir olgu olmakla beraber öncelikle din ve sonra psikoloji- sosyoloji- felsefe disiplinlerinin

konusunu teşkil eder. Maneviyatın tarihine bakıldığında Batı ülkelerinde ve özellikle Hristiyanlık dininde ruh ile bağdaştırılmış ve tanrı ile insan arasındaki temel bağ olarak görülmüştür (Caroll, 2001).

İnsanlar yaşamın karmaşıklığı içinde bazen yolunu kaybedip, içsel huzur-anlam-amaç arayışıyla yüz yüze kalır. İnsanların manayı ararken karşılaştığı engellerin ve hayatının bazı dönemlerinde yaşadığı olumsuz olayların insanlarda bıraktığı bedensel/duygusal hasar karşısında, insanlar manevi bir desteğe ihtiyaç duymuşlardır. İşte bu noktada manevi danışmanlık ve rehberlik kavramı ortaya çıkmaktadır. Manevi danışmanlık ve rehberlik dini inançlarla ilgili olabileceği gibi, daha genel bir maneviyatı da içerebilir. Manevi danışmanlık ve rehberlik, insanların içsel dünyalarını anlamalarına yardımcı olmak, yaşamın anlamını keşfetmek ve ruhsal büyüme yolculuğunda insanlara rehberlik etmek amacıyla tasarlanmış bir hizmettir. İnsanların bireysel-dini-dünyevi problemlerine yönelik psikoloji ve psikiyatri ile ortak hareket eden manevi danışmanlık ve rehberlik disiplinlerarası bir yaklaşım olmaktadır. Manevi danışmanlık ve rehberliğin, dini vasıflar taşıyan kişilerce değil, belirli ilkeler çerçevesinde, işin uzmanlarınca verilmesi gerektiği önem arz etmektedir.

Manevi danışmanlık ve rehberliğin Hristiyanlıkta var olan günah çıkarma geleneğinden geldiği kabul edilmekle beraber, İslam coğrafyasında da peygamberlerin insanlara yol gösterme-rehberlik etme şeklinde kendini gösterdiği görülmektedir. Ayrıca eski zaman şaman ve medyum inançlı toplumlarda da manevi danışmanların bazı akıl hastalıklarını iyileştirme gücüne sahip olduğuna inanıldığı bilinmektedir (Şenbaş, 2019). Buna örnek olarak ‘Moral Tedavi ‘

yöntemini kullanan hem bir hekim hem de bir din adamı olan Philippe Pinel gösterilebilir.

Türkiye de manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin, 1950'lerden itibaren tartışılmaya başlandığı bilinmektedir (Nazlı, 2005). Ancak modern anlamda sistematik ve profesyonel bir şekilde uygulanmaya başlaması Aile İrşat ve rehberlik Bürolarında hayata geçirilmesi ile başladığı görülmektedir. Ülkemizde ilk olarak hastanelerde uygulanmaya başlayan, gün geçtikçe önemi artan ve farklı üniversitelerin bünyesinde tezli/tezsiz yüksek lisans bölümleri açılan manevi danışmanlık ve rehberlik uygulamaları zamanla; cezaevleri, huzurevleri, kadın konukevleri, çocuk bakım evleri, gençlik merkezleri, engelliler, bağımlılar gibi farklı alanlarda uygulanmaya başlanmıştır. Türkiye'de manevi danışmanlık ve rehberlik alanındaki çalışmaların tarihsel gelişimi oldukça önemlidir. Ülkemizde alanla ilgili ve temelinde de din ve maneviyat kavramlarının olduğu 'I. Uluslararası Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Kongresi' ve 'II. Uluslararası Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Kongresi' adı altında iki tane kongre düzenlenmiştir. Alanda uzman bilim insanlarınca akademik bir çerçevede gerçekleştirilen bu kongreler İstanbul'da yapılmıştır. Kongrelerin ilkin sempozyum şeklinde yapılması fikri ortaya atılsa da daha sonra kongre düzenleme kurulunca numaralandırılmış kongre şeklinde olması kararlaştırılmıştır (Koç, 2016). Kongre de ele alınan başlıklar ve içerikleri; editörlüğünü Ali Ayten-Mustafa Koç-Nuri Tınaz'ın yaptığı ve DEM yayınlarınca basımı gerçekleştirilen, 'Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Cilt-I' ve 'Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Cilt-II' isimleriyle kitaplaştırılmıştır.

Manevi danışmanlık ve rehberlik Türkiye'de farklı uygulama alanları göstermektedir. Bu çalışma da ülkemizde mevcut manevi

danışmanlık ve rehberliğin sağlık alanında, ceza infaz kurumlarında, sosyal hizmet alanında, aile ve din hizmetlerinde manevi danışmanlık ve rehberlik uygulamalarına da değinilmiştir.

1. Manevi Danışmanlık ve Rehberliğin Tanımı, Tarihesi

1.1. Maneviyat ve Maneviyat Kavramının Tarihi

Maneviyat, Türkçeye Arapçadan geçmiş, anlam sözcüğünün karşılığı olan “mana” ya dayanan, “madde ve cisimle alakası bulunmayan; konu itibariyle ruh ve mana ile ilgili manevi şeyler” anlamına gelir (Ayverdi, 2010). İngilizce sözcük olarak spirituality, Türkçede nefes ya da ruhsallık anlamındadır. Maneviyat bir olgu olarak öncelikle din olmak üzere, psikoloji, felsefe ve sosyoloji gibi birçok disiplinin araştırma konusuna girer. Maneviyata olan ilginin günden güne artmasının altında, maneviyatın insanın düşüncelerini, davranışlarını ve eylemlerini etkilemesi vardır (Ekşi & Keskinoglu, 2020).

Maneviyatın kökenine bakıldığında din ile arasında güçlü bir bağ vardır. Özellikle Hristiyanlıkta, maneviyat ruh ile ilişkilendirilmiş ve tanrı ile insan arasındaki en önemli bağ olarak görülmüştür. Hristiyan bakış açısına göre maneviyatta insan ruhu ile ilişki içerisinde olan üç temel öğeden bahsedilebilir. Bunlar; anlam/amaç-sevgi-affetmedir. Günümüzde ise maneviyat ilk tanımlamalarından uzaklaşmış, kendine has anlamlara bürünmüştür, yeni bir anlam arayışı içinde olup kurumsal dinden uzaklaşan insanlar için de bir alternatif olmuştur (Kılınçer, 2023, s. 27).

Bazen din ile bir tutulmuş bazen de dinden ayrı bir kavram olarak ele alınmış olan maneviyatın, insanın ruhunda dolduramadığı boşluk adına arayış içerisinde kendine bir dayanak oluşturması ve bu dayanaktan güç alması olarak da ifade edilebilir.

1.2. Manevi Danışmanlık ve Rehberliğin Tanımı / Tarihçesi

Manevi danışmanlık ve rehberlik, insanların dini veya dini olmayan duyguları, düşünceleri, yaşam tarzları ile uyumlu olacak şekilde insanlara sunulan yardım / destek ve rehberliktir. “Manevi” kavram olarak yalnızca din ile ilişkili olan insanların değil, ayrıca dindar olmayan/dini reddeden insanların da dâhil edildiği kapsamlı bir kavram olarak kullanılmaktadır (Güvenç, 2020). Manevi danışmanlık ve rehberlik bireylerin, kişisel-dini-dünyevi sorunlarına yönelik olarak psikoloji ve psikiyatri ile birlikte ortak çalışan disiplinler arası bir yaklaşımdır. Yani insanı zihinsel, bedensel ve ruhsal anlamda ‘bütün’ olacak şekilde ele alan, uzmanlar tarafından din ile psikoterapi yöntemlerinin ve ilkelerinin işin içine dâhil edilip, insanların dini/psikolojik sorunlarının çözümünde kullanılan terapötik danışmanlıktır. Sosyoloji ve psikoloji gibi maddi faktörleri teoloji gibi manevi unsurlarla birleştirerek insanların ruhsal sorunlarının çözümünde insanlara yardım gayesi taşıyan bir alandır (Şenbaş, 2019).

Manevi danışmanlık, olumlu psikolojik ve manevi deneyimler yaratmayı ve manipülasyon yoluyla rehberlik sağlamayı, bireyde var olan kontrol mekanizmasını güçlendirip, bu mekanizmanın danışanın kaygı ve huzursuzluğunu hafifletmesini amaçlamaktadır. Buna bağlamda manevi danışmanlık, psikoloji ve psikiyatri alanlardan farklı olmadığı gibi bu alanların yerini alacak bir seçenek de değildir. Manevi danışmanlık ve rehberlik hem dinden hem de psikolojiden yararlanır. Yani manevi danışmanlık ve rehberlikte din bir rehber olarak kullanılır, ancak aynı zamanda manevi danışmanlık ve rehberlik psikoterapi tekniklerini ve ilkelerini de içerir. Kısacası manevi danışmanlık ve rehberliğin din ve psikoloji arasındaki konumu, her iki alanın uzmanlığından faydalanmasına olanak

tanımaktadır (Memiş, 2018). İnsanlar arasında dini ayırım yapmadan, insanları olduğu gibi kabul edip, insanların sorunları ile tümüyle ilgilenen, insanın hem psikolojik açıdan hem de manevi açıdan kendisini iyi hissetmesini sağlayan, insanın huzursuzluğu ve kaygısı ile başa çıkması için insana destek olan bir alan olarak tanımlanabilir.

Manevi danışmanlık ve rehberlik uygulaması ile ilgili bir diğer görüş ise manevi danışmanlığın İslami geleneğe uzak olmadığı yönündedir. Nübüvvet müessesesi, gönülleri kazanma, başarıya ulaşma ve buna göre nasihat etmeyi içeren hidayet yoluyla, insanların iç dünyasını yeniden canlandırma ve günlük hayatlarında olumlu değişiklikler yaratma, İslami geleneğin manevi danışmanlık amaçlarından sayılmaktadır. Dolayısıyla manevi danışmanlık ve rehberlik ile İslam geleneğinin benzer bir prosedür izlediği sonucuna varılmakta olduğu ifade edilmektedir (Memiş, 2018).

“Ülkemizde manevi danışmanlık ve rehberlik uygulamalarının görev tanımı, eğitim, görev ve sorumlulukları, akreditasyon problemleri hala devam etmektedir” (Kılınçer, 2023, s. 52). Bu nedenle manevi danışmanlık ve rehberlik ne değildir sorusuna cevap vermek elzem hale gelmiştir. Manevi danışmanlık ve rehberlik, irşat/tebliğ yöntemi değildir. Manevi danışmanlık ve rehberlik uzmanı, tedavi uzmanı değildir, hastanede görev yapan imam değildir. Manevi danışmanlık ve rehberlik uygulamaları, bir sağaltım yöntemi değildir (Kılınçer, 2023, s. 58-62).

Manevi danışmanlık ve rehberliğin tarihçesine bakılacak olursa; Manevi danışmanlığın Hristiyanlıkta var olan günah çıkarma geleneğinden geldiği ifade edilebilir. Süreç içerisinde psikoloji alanına yönelmeler, insanların huzurunu yatıştırmak ve geliştirmek

için din adamlarının verdiği destekle şekillenmiştir (Şenbaş, 2019). Batı'da danışmanlık ve rehberlik alanında ilk araştırmalar 1900'lü yılların başında başlamış ve o tarihten bu yana pek çok kurum ve kuruluş içerisinde manevi danışmanlık ve rehberlik bir psikososyal uygulama alanı olarak entegre edilmiştir (Sözgün, 2017). Manevi danışmanlık ve rehberlik bireye destek sunma olarak tanımlanacak olursa, manevi danışmanlık ve rehberliğin insan hayatının başlangıcı ile başladığı söylenebilir. Hz. Âdem, yaratıcısı Yüce Allah(c.c.) tarafından eğitilmiş ve ilk peygamber olarak yeryüzünde insanlara yardım etmekle -bu görev önce ona sonrada diğer peygamberlere olacak şekilde- vazifelendirilmiştir (Bulut, 2011, s. 25). Her ne kadar manevi danışmanlığın kökeni Batı kültürüne dayandırılrsa da, temelde manevi danışmanlık, rehberlik etmek ve iletişim kurmakla görevlendirilen peygamberlere kadar uzanabilir (Sözgün, 2017). Ancak yaygın olarak kabul edilen, manevi danışmanlık ve rehberlik konusundaki ilk çalışmaların Hıristiyanlık temelli olduğudur. Bu sebeple bu alanın temel ilkeleri Hıristiyan kültürüyle yakından bağlantılıdır (Yüksel Çamur, 2020). Batı kültüründe manevi danışmanlık, bireylerin ve toplumların karşılaştığı sorunlara daha iyi çözümler sunmak için manevi değerler ve davranış bilimlerinin birleştirildiği iki alan olan “pastoral care” ve “pastoral counseling” olarak ifade edilmektedir (Şirin, 2018, s. 1-187). Psikolojik danışmanlık ve rehberlik kavramları ile “pastoral care” ve “pastoral counseling ” kavramları anlamsal bir ilişki içerisinde olup, birbirlerini tamamladıklarından bu kavramların sıklıkla beraber kullanıldığı görülmektedir (Söylev, 2017).

Eski zamanlarda şamanların ve medyumların bazı akıl hastalıklarını iyileştirme gücüne sahip olduğuna inanıldığı, ayrıca bazı toplumlarda ruhsal sorunları olanların Tanrı tarafından

cezalandırıldığıının düşünöldüğü ve bunun sonucunda da bu sorunları yaşayan kişilerin toplumdan dışlandığı görölmüştür (Şenbaş, 2019). Akıl hastası kişilerin hapsedilip kelepçelenmesi ve daha sonra tedavi için akıl hastanesine götürölməsi yaygın bir uygulama olarak karşımıza çıkmış olup, bu hastalara -bir tür tedavi adı altında- baskı yapmak için kırbaç ve zincir bile kullanılmıştır. Akıl hastalıklarının tedavisine yönelik bilimsel olarak test edilen ve insancıl-etik bir yaklaşım içeriğine sahip bir teknik olan “Moral Tedavi” tekniğı ilk kez Philippe Pinel tarafından denenmiştir. Philippe Pinel hem bir hekim hem de bir din adamı olarak “Moral Tedavi” yöntemini kullanıp, o dönemin şartlarında büyük başarı göstermiştir. Bu tedavi yaklaşımında akıl hastalarına zincirlere vurulmuş tutsak muamelesi yapmaktan ziyade, akıl hastalarını empati ve anlayışla tedavi etmeyi hedeflemiştir. Bu teknik sayesinde, ileri düzeyde hastalıkları olan hastaların bile sakinleşip, bu hastaların iyileşme süreçlerini de hızlandırabildiğinin keşfedilmesini sağlamıştır (Söylev, 2017). Ancak bu hastaların 19. yüzyıl başlarında popüler hale gelmeye başlayan bazı ilaçlarla tedavi edilmeye başlandığı da görölmüştür (Şenbaş, 2019, 31).

Biyolojik, psikolojik ve sosyolojik faktörlerin insanın bütönlüğüne katkıda bulunduğı, ancak sağlıklı bir yaşamın maneviyat ve din açısından ihmal edilmemesi gerektiğı göz önünde bulundurulmalıdır. Buna rağmen insanın, maneviyat ve dinin bilimsel olmaması nedeniyle, varoluşun dışında tutulması için çaba sarf edilmiştir. Ancak bu dışlama ve yok sayma, hiçbir zaman maneviyatın ve dinin insanların düşünce ve eylemlerinde önemli bir etken olmasını yok etmemiştir (Kılınçer, 2017, s. 40-41). Zira modern yaşam, ilaçlar, uyku ve anestezi gerektiren yaşam şekilleri insanların sorunlarını çözmede etkili olamamıştır. Bu sebeple

modern çağda insanların hayatından çıkarılmaya çalışılan manevi değerler tekrardan önem kazanmış ve insanlar tekrardan bu değerlere geri dönmeyi tercih etmiştir (Köylü, 2016, s. 1-65).

2. Manevi Danışmanlık ve Rehberliğin Kuramsal Temelleri

İnsanların modern dünya düzeninde temelde var olan geleneksel psikolojik danışmanlık ve rehberlik, psikoloji, psikiyatri alanlarında kendini gösteren seküler ağırlıklı danışmanlık faaliyetlerinin yanı sıra, yaşantısını anlamlandırmaya ve maneviyatını desteklemeye yönelik alternatif danışmanlık arayışlarına girdikleri görülmektedir. Geleneksel danışmanlık uygulamalarının, maneviyata yönelik destek almak isteyen insanların beklentilerini çok az karşıladığı söylenebilir. Zira geleneksel uygulamaların dini reddetmezse bile, danışmanlık faaliyetlerinde dini kullanmama eğilimi göstermekte olduğu görülmektedir. Manevi danışmanlık ve rehberlik yaklaşımı çerçevesinde hareket eden danışmanların, danışanları koşulsuz kabul şeklinin bütüncül ve insancıl olması, manevi danışmanlık alanına yönelik pozitif bir yansıma olarak kabul edilebilir.

Manevi yaklaşımın kuramsal alt yapısını; pastoral psikoloji, transpersonel psikoloji, hümanistik psikoloji ile Türkiye’de manevi anlamda zengin bir temele sahip olan sufi psikolojisi-tasavvuf psikolojisi oluşturmaktadır (Parlak, 2016). Manevi danışmanların, danışmanlık sürecinde geleneksel psikolojik danışmanlık faaliyetlerini kullanmanın yanı sıra, insanların var olan sorunlarını çözümlenmeye yardımcı olurken dinsel öğeleri kullanma eğiliminin de olduğu söylenebilir.

2.1. Manevi Danışmanlık ve Rehberliğin Türkiye’de Ortaya Çıkışı

Sosyal ve teknolojik alanlarında kendini gösteren değişim süreci, insan üzerinde olumlu ve olumsuz etkiler bırakmaktadır. Teknolojik gelişimin insanın günlük hayatını kolaylaştırmak gibi olumlu etkisinden söz ederken, bir diğer taraftan da artan iletişim olanaklarına rağmen birbirinden uzaklaşan ve yalnızlaşan insan sayısında artış olduğu söylenebilir. Kendi iç dünyasında ve sosyal hayatta yalnızlaşan insan, yaşadığı bu durum ile başa çıkmak için çeşitli arayışlara girmektedir. Bu arayışta yakın çevrenin desteğini almanın yanı sıra insanın, işinde uzman psikologlar-psikolojik danışmanlar-psikiyatristlerden destek almaya başladığı ve kendi iç dünyasında maneviyatına yönelik boşluk hissederken de ayrıca manevi danışmanlardan da destek alma ihtiyacı hissettiği görülmektedir. Rehberlik hizmetleri 1950'lilerde Türkiye'de sistemli bir destek hizmeti olarak sunulmaya başlamış olup, 9. Milli Eğitim Şura'sı kararları gereğince, rehberlik çalışmalarının ortaöğretimde 1974/1975 yılı itibari ile başlatılması kararlaştırılmış ve çalışmalar başlatılmıştır (Nazlı, 2005).

Türkiye'de ilk olarak hastanelerde başladığı görülen manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin süreç içerisinde cezaevleri, huzurevleri, gençlik merkezleri, çocuk evleri, kadın konukevleri, madde bağımlıları, engelliler ve göçmenler gibi çeşitli alanlarda verilmeye başlandığı görülmektedir. Ülkemizde akademik anlamda manevi danışmanlık ve rehberlik alanında farklı üniversitelerin bünyesinde açılan tezli/tezsiz yüksek lisans, sertifika programları ve ayrıca çeşitli kurumlarda uygulanan manevi danışmanlık uygulamaları doğrultusunda manevi danışmanlık ve rehberliğe olan ilginin gün geçtikçe arttığı söylenebilir.

2.2. Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Alanında Yapılan Uluslararası Kongreler

2.2.1. I. Uluslararası Kongre

Dinin geçmişten günümüze her zaman psikolojik, sosyolojik, ekonomik ve kültürel alanlarda insanlar arasındaki yardımlaşma ile dayanışmayı sağladığı ve insanlar için sosyal örgütlenmelerde motivasyon kaynağı olduğu söylenebilir. Bu bağlamda içeriği ‘din ve maneviyat’ ve ana teması “Manevi Danışmanlık ve Rehberliğin İnsan Yaşamındaki Yeri ve Fonksiyonu” başlıklı -alanın bütün konularını kapsayan- uluslararası bir kongre, ilk kez Türkiye’de gerçekleştirilmiştir.

Alanında uzman bilim adamlarının disiplinlerarası bir çerçevede ele aldığı bu kongre, “I. Uluslararası Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Kongresi” adı altında İstanbul Grand Cevahir Hotel ve Kongre Merkezi’nde 7-10 Nisan 2016 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Bu kongrenin amacı; dini/manevi/ahlaki toplumsal değerlerin göz önünde tutulması, manevi danışmanlık alanında var olan pozitif artıların değerlendirilmesi, modern toplumda insanın hayatına tesir etmiş maneviyatın hem akademik hem de kamusal alanda bilinç düzeyinin artırılması olarak görülmektedir. Kongrenin hedefleri arasında; aile çift terapisi, hastanede yatan hastalara umut/moral verilmesi, ceza infaz kurumu tutuklularının rehabilite edilmesi, askeri alanlarda moral/motivasyonun sağlanması, sosyal hizmetler bünyesindeki öksüz/yetim/yaşlı/dezavantajlı gruplarda -maneviyat çerçevesi içerisinde- din ile maneviyatın etkileri ve katkılarını incelenmesi yer almıştır (Koç, 2016). Kongrede yukarıda sözü edilen hedef kitleye yönelik uygulamalarda uygulanan politikalar ve oluşan saha sorunlarına da değinildiği görülmüştür. Türkiye’de manevi danışmanlık ve rehberliğin yeni bir alan olması sebebi ile bu kongrenin disiplinlerarası bakış perspektifiyle, uluslararası

platformda yapılacak olan çalışmaları aydınlatmasının ayrıca beklendiği söylenebilir.

Türkiye’de Manevi danışmanlık ve rehberlik alanında uluslararası anlamda akademik bir faaliyet yapılması fikri, 2015 yılında Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü ğretim yesi Nuri Tınaz tarafından önerilmiş olup, farklı üniversitelerin ğretim üyelerinden oluşan düzenleme kurulu kurulmuştur. Düzenleme kurulunun kongre ile ilgili yaptığı ilk toplantıda üyelerin fikirleri, manevi danışmanlık ve rehberlik ile ilgili uluslararası bir sempozyum yapılması olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak kongre üyelerinin, sempozyum yerine, numaralandırılmış kongre olarak yapılmasının daha uygun olduğuna karar verdiği görülmüş olup, kongreye toplam da 118 bildiri sunulmuştur. Bildiriler için şu alt konu başlıklar belirlenmiştir: Bir disiplin olarak manevi danışmanlık ve rehberliğin tarihçesi; aile danışmanlığı ve manevi danışmanlık; kültürlerarası pastoral psikoterapi; psikoterapi ve manevi danışmanlık; cinsel kimlik bozuklukları ve manevi danışmanlık; gelişim dönemleri ve manevi danışmanlık; ruh sağlığı ve manevi danışmanlık; bağımlılık ve manevi danışmanlık; orduda manevi danışmanlık; hastanelerde manevi danışmanlık; hapishanelerde manevi danışmanlık; iş yerlerinde manevi danışmanlık; okullarda/üniversitelerde manevi danışmanlık; huzurevlerinde manevi danışmanlık; ocuk yetiştirme merkezlerinde manevi danışmanlık; Diyanet İşleri Başkanlığı ve manevi danışmanlık; azınlıklar ve manevi danışmanlık; palyatif bakım ve manevi danışmanlık; yas ve manevi danışmanlık; manevi danışmanlıkta supervisrlk; İslami danışmanlığın imkânı; manevi danışmanların sağaltımı; alanın Türkiye’ye uyarlanması; Model nerileri; isimlendirmede eviri sorunu ve öneriler; sinematerapi ve

manevi danışmanlık; bibliyoterapi ve manevi danışmanlık; müzikoterapi ve manevi danışmanlık; sufizm ve manevi danışmanlık” (Koç, 2016).

Değerler Eğitimi Merkezi çatısı altında ve Balıkesir Üniversitesi Manevi-Psikolojik Danışmanlık Uygulama ve Araştırma Merkezi'nin paydaş olarak katılımıyla başlatılan kongre çalışmalarına, sonradan Diyanet İşleri Başkanlığı ile İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi de paydaş olarak katılmıştır. Kongrenin son günü olan 10 Nisan tarihinde ise öğleden sonra kongrenin yapıldığı otelde, düzenleme kurulunca değerlendirme toplantısı yapılmıştır. Bu değerlendirme toplantısında, 2017 yılında II.Uluslararası Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Kongresi'nin yapılması, Kongre temasının ‘Hastanelerde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik’ olarak belirlenmesi, bildiri özet kitapçığının pdf olarak halen var olan kongre internet sitesine yüklenmesi, vakit kaybetmeden sunulan bildirilerin hakemleme sürecine başlanması ve ‘selected paper’ formatında kitap olarak yayım çalışmalarının yapılması kararlaştırılmıştır (Koç, 2016). Ayrıca kongre düzenleme kurulu üyelerine ve kongre sekreteryasında yer alan kişilere Koç (2016)’da ulaşılabilir.

2.2.2. II. Uluslararası Kongre

Türkiye’de “II. Uluslararası Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Kongresi” 22-24 Kasım 2018 tarihlerinde İstanbul Bağlarbaşı Kongre ve Kültür Merkezi’nde gerçekleştirilmiştir. Manevi danışmanlık ve rehberlik alanıyla ilgili olarak Türkiye’de uluslararası anlamda ikincisi düzenlene bu kongrenin amacı; dini/manevi/ahlaki toplumsal değerlerin göz önünde tutulması,

manevi danışmanlık alanında var olan pozitif artıların değerlendirilmesi, modern toplumda insanın hayatına tesir etmiş maneviyatın hem akademik hem de kamusal alanda bilinç düzeyinin artırılması olarak görülmektedir. Bu kongrenin hedefleri arasında; kendine özgü olarak dinin ve maneviyatın ceza infaz kurumlarındaki mahkûmlar ile hastanede yatan hastaların rehabilite edilmesi üzerindeki etkilerini, özelliklerini ve katkılarını incelemek yer almıştır (Koç, 2020). II. Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Kongresi'nin teması "Cezaevi ve Sağlık Hizmetlerinde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik" şeklinde belirlenmiş olup, bu çerçevede kongre içeriğinin düzenlendiği görülmüştür.

Kongreye katılım sağlayan alanlarında uzman bilim insanlarınca kongrede -disiplinlerarası yaklaşım ile ortaya çıkarılan temalar dâhilinde- kuramsal ve kullanışlı olacak düzeyde model üretme, iş birliği yapma, bilgi ve tecrübelerini birbirlerine aktarma ortamı oluştuğu, bu bağlamda ceza infaz kurumlarında ve hastanelerde verilen manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri ile programlar sunulurken oluşan sorunlara ve uygulanan politika yöntemlerinin çözümlenmelerine de yer verildiği görülmektedir. Manevi danışmanlık ve rehberlik alanında Türkiye'de düzenlenen ikinci uluslararası kongre olması, bu kongrenin birinci kongreye göre daha dar ve özel başlıklı bir kongre olmasına da etki ettiği söylenebilir.

Kongre oturum başlıklarının: Cezaevlerinde manevi danışmanlık rehberlik uygulaması ve eğitimi; Bağımlılık ve manevi danışmanlık ve rehberlik; Cezaevlerinde manevi danışmanlık ve rehberliğin etkileri; Cezaevlerinde manevi danışmanlık: Türkiye deneyimi; Sağlık çalışanları ve manevi danışmanlık; Çok kültürlü toplumlarda manevi danışmanlık; Cezaevlerinde manevi

danışmanlık: farklı ülke deneyimleri-I; Cezaevlerinde manevi danışmanlık: farklı ülke deneyimleri-II; Manevi danışmanlık hizmetleri ve eğitimi; Cezaevleri ve ilgili kurumlarda manevi danışmanlığın kapsamı; Kanser hastalarına yönelik manevi danışmanlık; Palyatif bakımda manevi danışmanlık ve rehberliğin yeri; Manevi danışmanlık – rehberlik ve pozitif psikoloji; Maneviyat içerikli terapiler ve manevi danışmanlık; Tarihsel süreçte ve günümüzde manevi danışmanlık başlıklarından oluştuğu görülmüştür (Koç, 2020).

Kongreye çoğunluğu yerli katılımcı olmak üzere toplam 94 katılımcı katılmış olup, bildirilerin büyük kısmının tek yazarlı ve çift yazarlı olarak hazırlandığı görülmüştür. %71 oranla en fazla bildiri sunan katılımcıların akademisyen olduğu tespit edilmiştir. Kongrede toplam da 73 bilimsel aktivite yapılmış olup, bu aktivitelerin en azının panel sunumu, en çoğunun ise sözel ve poster olmak üzere 71 adet bildiri sunumu olduğu gözlenmiştir. Sunulan bu bildirilerin 63 adedinin sözel bildiri (bunların 47si Türkçe – 16sı İngilizce) ve 8 adedinin de Türkçe olduğu poster bildiri olduğu kaydedilmiştir (Koç, 2020). Ayrıca kongre düzenleme kurulu üyelerine ve kongre sekreteryasında yer alan kişilere Koç (2016)'da ulaşılabilir.

2.3. Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Alanında Yayımlanan Akademik Eserler

Manevi danışmanlık ve rehberlik alanında açılan tezli/tezsiz yüksek lisans bölümlerinin artması, insanların manevi danışmanlık ve rehberliğe olan ihtiyaç taleplerinin ve ilgilerinin gün geçtikçe artıp önem kazanması yadsınamaz bir gerçektir. Manevi danışmanların, danışanların talep ettikleri ihtiyaçlarını karşılayabilmesi; danışanlara hangi etik kurallar ve standartlar çerçevesinde danışmanlık yapması; danışmanlık yaparken hangi

yöntemleri ve modelleri kullanması; uygulama alanlarına göre danışana nasıl yaklaşması gerektiği gibi etkenleri göz önünde bulundurmak manevi danışmanlık ve rehberliğin temel kriterlerinden sayılabilir. Bu bağlamda manevi danışmanların yayınlanan tezler, makaleler, kitaplar ve bildirilerden faydalandığı söylenebilir.

Akademik alanda din psikolojisi, din eğitimi, sosyal hizmet alanlarında ele alınan (Topuz, 2014) manevi danışmanlık ve rehberlik kavramı, ülkemizde ilk kez 1997 yılında Ankara Üniversitesi/İlahiyat Fakültesi/Din Eğitimi Anabilim Dalı'ndan Mualla Selçuk'un yönetiminde hazırlanan iki yüksek lisans teziyle akademik mecraya taşınmıştır (Söylev, 2015).

2.4. Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Derneği

İnsanın hem ruhsal hem de sosyal ilişkilerinin günümüz şartlarında değişmesi ve bireysel/toplumsal gereksinimlerinin karşılanması adına psikolojik danışmanlık uygulamalarının yanı sıra, manevi danışmanlık ve rehberlik uygulamalarından da faydalanılmaya başlandığı görülmektedir. Türkiye'de farklı alanlarda uzmanlarca uygulanan manevi danışmanlık ve rehberlik uygulamaları, ayrıca 'Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Derneği' adı altında da faaliyet göstermektedir.

Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Derneği, Türkiye'de manevi danışmanlık ve rehberlik uygulamaları alanında kalite standartları olarak en yüksek seviyede faaliyet gösterme amacı güden ve ayrıca alan ile ilgili bilimsel yayınları-etkinlikleri, sosyo-kültürel vb. bütün çalışmalarıyla hem Türkiye'de hem de dünya genelinde lider olma ve referans gösterilme vizyonuna sahip bir sivil toplum kuruluşu olmaktadır (Manevi Danışmanlık ve Rehberlik

Derneği, 2024). Dernek misyonu temelinde var olan vizyon amacı ile paralellik göstermekte olup, Manevi danışmanlık ve rehberlik uygulamalarının bilime ve ülkemize katkıyı artıran; standartları geliştiren ve yükselten; manevi danışmanlık ve rehberlik meslek etiği ilkelerini standardize eden; lisans/lisansüstü manevi danışmanlık ve rehberlik programlarının kalitesini yükseltip bu süreci akredite eden, ayrıca bu alanda faaliyet gösteren ğrenci ve akademisyenleri destekleyen; manevi danışmanlık uzmanları arasında iş birliği sağlayıp, manevi danışmanlığın Türkiye’de tanıtılıp geliştirilmesi ve bireyin/toplumun manevi danışmanlıktan faydalanmasını sağlayan; ruh sağlığı- danışmanlık-sosyal hizmet gibi alanlarda diğer sivil toplum kuruluşları ile paydaş olmayı sağlayan bir misyon anlayışına sahiptir (Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Derneği, 2024).

3.1. Sağlık Alanında Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Uygulamaları

Sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik faktörlerin bireylerin sağlık durumları üzerinde etkisi vardır. Ülkemizde sağlık alanında manevi danışmanlık, kişiden kişiye değişen bir bakış açısına sahiptir. Birçok alanda bireylerin hayatına etki eden dindarlık/maneviyat, ayrıca bireylerin hem fiziksel hem de psikolojik sağlıklarına da etki etmektedir. İnançlar ve dini ritüellerin hem zihinsel hem de fiziksel rahatsızlıkların tedavisinde önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir. Maneviyat ve sağlık arasındaki ilişki pozitif olarak kabul edilebilir.

Maneviyatın/dinin fiziksel sağlık üzerinde iki farklı etkisi vardır ve bunlar "doğrudan" ve "dolaylı" olarak adlandırılır. Hastalıkların erken teşhis edilmesi, tedaviye olan destek, aşırı alkol, sigara vb. sebeplerden kaynaklanan hastalıkların önüne

geçilmesi, dinin beden sağlığı üzerindeki doğrudan etkilerine; hastalıkların önlenmesi, stres, sosyal destek, depresyon ve anksiyetenin azaltılması ise dolaylı etkilerine örnek gösterilebilir (akt. Kılınçer, 2023; Koenig, 1997). Kişilerin fiziksel sağlığı kötü olunca, bu kişilerin sağlıklı insanlara göre daha az ibadet alışkanlığına sahip olduğu söylenebilir (Halıcı-Kurtalan ve Kararımak, 2016). Hastalar arasında dini/manevi inançlar ve ritüeller geniş bir çerçeveye sahiptir. Birçok insanın din ve maneviyatı yoğun bir şekilde deneyimlemesi -kendilerini din ve maneviyattan uzak görmemeleri- ve dini hastalıklarla başa çıkma aracı olarak kullanmaları, hastalar arasında din ve maneviyatın yaygınlaşmasına etkili bir şekilde katkıda bulunmaktadır (akt. Kılınçer, 2023; Koenig, 2013, s. 70). Kişinin dini inançları ve çevreden aldığı manevi destek, hastalıkları önlemeye, iyileşme sürecini desteklemeye, ağrıları hafifletmeye, depresyon ve kaygıyı azaltmaya, yaşam doyumunu artırmaya yardımcı olur (Esendir, 2016; Kostak, 2007). Aynı şekilde din, dini başa çıkmada, sağlıklı beslenmede, düzenli uykuda, sağlığa zarar veren davranışlardan kaçınmada da etkin rol oynamaktadır (Ayten, 2015, s. 22).

Maneviyatın/dinin psikolojik sağlık üzerinde etkileri muhakkaktır. İntihar eğiliminin, depresyonun, madde kullanımının, kaygının azalmasının yanında ayrıca umudun ve yaşam doyumunun artması- psikolojik iyi oluş kavramları ile maneviyat/din arasında pozitif bir ilişki vardır (akt. Kılınçer, 2023; Myers, 2000). Araştırmalar maneviyat/dindarlık ile obsesif kompulsif bozukluk, depresyon ve intihar arasında ters bir ilişki olduğunu göstermektedir (Gürsu, 2011; Güven, 2008; Ayten, 2015). Ayrıca maneviyatın/dinin özgüven düzeyini de artırdığı söylenebilmektedir.

Manevi destek uzmanlarının amacı, hastaların ve hasta yakınlarının hastalık sırasında ve sonrasında, hastalık sürecini daha kolay geçirmelerine / atlatmalarına yardımcı olmak ve bu süreçte ortaya çıkabilecek sorunları çözüme kavuşturmaktır. Ülkemizde manevi destekte mevcut İslami uygulamaları benimsemek, Batı'da sistematik olarak uygulanan manevi destek programlarını kopyalayan ve onlardan öğrenilen programlar oluşturmaktan daha etkili ve daha önemli olduğu söylenebilir. Ayrıca manevi desteğin kurumsal olarak nasıl şekilleneceği ve ortak kullanılabilir olan çeşitli teknik ve yöntemler konusunda, Batı'da uygulanan programlardan örnekler alınabilir. Tabi Batı modelleri ülkemizde uygulanırken kültürel ve dini inançtan kaynaklı farklılıklar ile manevi danışmanlık ve rehberliğin din görevlilerine has olmaması farklılığı da göz önünde bulundurulmalıdır (Kılınçer, 2023, s. 82-83).

Türk ailesi ve toplumunun yapısı, Avrupa ve Amerika'da var olan aile ve toplum yapısından farklı yapılara sahiptir. Türk toplumunun geleneksel yapısına rağmen insanlar dayanışmaya değer verir ve bu dayanışma bu insanlar için çok önemli bir olgudur. Hasta olan kişinin; ailesiyle, arkadaşlarıyla, sosyal çevresiyle beraber olması ve çevresindekilerin kendi yanında olduğunu hissetmesi hasta için hem ihtiyaçtır hem de önemlidir. Hasta, çevresinden gelen desteği anlamlı bulup, bu desteğe her şeyden çok değer verir. Türk kültüründe hastalara, yakınları maddi ve manevi manada destek verir. Manevi destek öncelikli olarak hasta yakınları ve hastanın çevresince verilir. Avrupa ve Amerika yapısından farklı özellikler gösteren tüm bu değerler çerçevesinde, kültürel farklılıkların göz önünde bulundurulmalıdır.

İslam dini, hastalık sürecini imtihan süreci olarak zikretmektedir. Bu imtihan sürecinde de sabırla bekleyenler için mükâfat müjdesi olduğu vurgulanmış, bu mükâfat müjdesi olarak da hastalığın günahlara kefaret sayıldığı ve hastaların ölüm anına kadar sevap kazandığı ifade edilmiştir. Böyle bir inançla da hasta insanlar, hastalık sürecinde var olana sabırla yaklaşmakta, manevi anlamda kendilerini içten içe iyi hissetmektedirler. İslam dininde toplumda baskın olan görüş; şifanın Allah'tan geldiği ve diğer bütün şifa araçlarının ise ancak Allah izin verirse etki ettiği yönündedir. Diğer dini gelenekler ile bu yönde ayrılan İslami anlayış çerçevesinden dolayı, dini inançtan kaynaklı farklılıklar göz önünde bulundurulmalıdır.

Türk toplumunda manevi desteğin tek kaynağı din görevlileri değildir, manevi destek sadece din görevlilerince verilmez. Ülkemizde uzun süredir manevi desteğe ihtiyaç duyulmamasının nedeni, manevi desteğin din görevlilerinden önce, hastanın yakın çevresi tarafından sağlanmış olmasıdır. Batı'da ise bu görevin öncelikli sorumlusu din uzmanları olmuştur. Türkiye'de hasta yakınları, hastaya manevi desteği vermekte, iyileşmesi için hastaya dua etmekte ve hastalığa karşı mücadele için de hastaya dini ve manevi rehberlik sağlamaktadır. Yapılan bir araştırmada, hastanın odasına imam girdiğinde, hastaların %80'ine kötü ölüm duygusu anımsattığı için hastaların daha da kötü hissettikleri belirlenmiştir (Altaş, 1997). Türk toplumunda imamın ölüm anında kendisine ihtiyaç duyulduğu algısı olumsuz bir temsil olup, hastalara manevi destek sağlamanın ve dua etmenin, sadece din görevlilerinin sorumluluğunda olmadığını düşündürmektedir (Kılınçer, 2023, s. 83).

Hastanelerde yatılı yahut ayaktan tedavi gören hastaların manevi yanlarının güçlendirilmesi ve bu anlamda farkındalığın artırılmasında, yaşama tutunmalarının desteklenmesinde 20. yüzyılın başından itibaren “manevi danışmanlık hizmetleri” adı altında uygulamalar gerçekleştirilmektedir (Altaş, 1997).

Manevi danışmanlık ve rehberlik uygulamalarının Türkiye’de, Batı’dan sonra başladığı ve sağlık için yapılan tanımlamada ise bedensel iyileşmenin yanında bir de tinsel manada iyileşmek gerekliliği olduğu ifade edilebilir. İlk defa 1994 yılında ülkemizde gündeme gelen manevi bakım uygulamaları, Sağlık Bakanlığı’nın il müftülüklerinden yardım alması ile hastanelerde yatan hastalara din ve moral hizmeti vermek amacıyla gündeme geldiği ve 1995’te yayınlanan bir genelge ile bu uygulamaların başladığı görülmektedir (Başar, 2007, s. 621). Fakat uygulamaların yanlış yapılması ve bu hizmeti sunan görevli personellerin yeterlilik alanındaki eksiklikleri nedeniyle uygulamalar eleştirilmiştir. Bu uygulamalar, Ankara tabip odasının uygulamaların iptali ve yürütmenin durdurulması için açtığı dava sonucunda 1996’da sona ermiştir (Altaş, 1999). Uygulaması kaldırılan manevi danışmanlık ve rehberlik uygulamalarının, Sağlık Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı arasında 2015 yılında imzalanan “*Hastanelerde Manevi Destek Sunmaya Yönelik İş Birliği Protokolü*” ile ülkemizde tekrardan gündeme geldiği görülmektedir.

Son yıllarda ülkemizde sağlık hizmetlerinde manevi bakım uygulamalarının artış gösterdiği söylenebilir. Sağlık alanı ve de dini bilimlerde maneviyata ve manevi bakıma olan alakanın gün geçtikçe arttığı ifade edilebilir. Daha önce Manevi bakım yaklaşımı yalnızca ölümcül hastalığı olan insanlar için geçerli iken şimdi ise bu yaklaşım tüm hastaları, hasta yakınlarını, sağlık çalışanlarını, sağlık eğitimi hoca ve öğrencilerini de kapsamaktadır. Hastaların

sosyo-kültürel, dini-manevi geçmişinin önemi hem tedaviyi sağlayan sağlık profesyonellerine hem de tedaviyi alan hastalara olumlu yansıdığı için daha da artmıştır (Dağcı, 2018).

Hastanelerde mevcut MDR hizmetleri çerçevesinde görev alacak personeller; tercihen ilahiyat mezunu ve din psikolojisi, din eğitimi, din sosyolojisi, MDR alanlarından lisans veya lisansüstü eğitimini tamamlamış, bu alanlarda ulusal ya da uluslararası deneyime sahip, gönüllü Diyanet İşleri Başkanlığı personellerinden oluşmaktadır (Özkan, 2017). Ancak hastanelerde MDR servis personelinin ilahiyat fakültesi mezunu olması ve psikoloji-psikolojik danışmanlık ve rehberlik ile alakalı eğitimler almadığı göz önünde bulundurulunca, manevi danışmanların hastalara yaklaşımlarının yetersiz olduğu ifade edilebilir. Hastaları ve hasta yakınlarını desteklemek için standart bir yapı bulunmadığı ve uygulamada etik faktörlerin, hastaların ve deneyimlerinin koşulsuz kabulünün göz ardı edildiği görülmektedir. Benzer şekilde, hastanın yaşadığı sağlık problemlerinin imtihan olduğu varsayımıyla sürecin yönetilmesi de bireye birçok açıdan zarar verebilmektedir (Özkan, 2017).

Kişide fiziksel ya da zihinsel manada oluşan ve kişiye rahatsızlık veren, sıkıntı çıkaran, günlük işlevlerini zorlaştıran durumlar hastalık olarak tanımlanabilmektedir. Kişide bazı değişimlerin meydana gelmesi ile sağlığın bozulup rahatsızlık, illet, çor, maraz, sayrılık ile bağdaştırılıp, sağlık ve mutluluk içinde bulunma durumunun da zıttı olarak tanımlanır TDK (2018c). Kronik hastalık bedensel, psikolojik ve sosyolojik olarak kişinin sıhhatini bozan, senelerce tedavi ve bakım gerektiren uzun süreli bir hastalıktır (Türkmen, 2012). Geniş bir çerçeveye sahip olan kronik hastalıkları, hastalığın uzun süreli olan ve uzun bir tedavi süreci

gerektiren tüm hastalıkları içine aldığından, sınırlandırmamak gerekmektedir.

Sağlık alanında hastalıkların tedavisindeki gelişmelerin yanında sağlık yöntemlerindeki değişiklikler de hastalara sunulan hizmet birimlerinin sayısını artırmıştır. Palyatif bakım, son yıllarda sağlık sisteminde yer edinen yeni hizmet alanlarından biri olmuştur. Kanserın görülme sıklığının artması, kronik hastalıkların yayılması, ilerlemiş kanser hastası ve hasta yakınlarının yaşam sonu bakım ihtiyaçları palyatif bakım gereksinimini ortaya çıkaran sebepler arasındadır (Uysal vd., 2015). Palyatif bakım, hastalığın teşhisi ile başlayıp, kişi tedavi almasa bile devamı olan bir süreç olarak tanımlanır. Palyatif bakımın amacının, tedavi umudu olmayan hastaların ve hasta yakınlarının yaşam kalitesini arttırmak ve ölümü hayatın bir parçası olduğu gerçeği ile hastanın ölüme dair olumsuz yargılarını en aza indirmek olduğu söylenebilir. Palyatif bakımı diğer sağlık hizmetlerinden ayıran, sadece hastaya değil aynı zamanda hasta ailesine de fayda sağlamaktır. Palyatif bakımda hastalara tıbbi-psikolojik-sosyal ve manevi destek sağlanırken, hasta bakımında aktif rol oynayan ve süreçte ciddi stres yaşayan hasta yakınlarına da psikososyal ve manevi destek verilmesinin temelde yattığı söylenebilir. Palyatif bakımın kökeninde, hasta ve hasta yakınları ile aktif bir iletişim kurmak ve ayrıca bu hastaların bakım ve tedavi sürecine dair temel ihtiyaçlarını gidermek var olup, palyatif bakımda herhangi bir zaman sınırından söz etmek mümkün görülmemektedir.

II. Abdülhamit'in 1896 senesinde kurduğu Darülaceze'nin, yaşlıları, yoksulları ve yetimleri barındırmanın yanı sıra yaşlılara da darülaceze bakımı sağlamak amacıyla tasarlandığı, ülkemizde darülaceze bakımı veya palyatif bakım konseptine dayanan ilk

hastane olduğu söylenebilir (Benli ve Sunay, 2017). Ancak aile kavramına çok değer veren kültürümüzde, muhtemelen evde hasta ve yaşlıların ihtiyaçları/ bakımı için uygun görülmesi nedeniyle benzer kurumların sayısı uzun süredir artmadığı gözlemlenebilir. Günümüz teknik tıbbının gelişmesi ile ölüme yakın hastaların yaşam kalitesinde iyileşmenin dünya genelinde yaygınlaştığı, ancak bazı hastalarda evde bakımın verilmesinin mümkün olmadığı görülmüştür. Bu da ağır hastaların uygun sağlık kuruluşlarında palyatif bakım almasını gerekli kılmıştır. Türkiye’de yakın dönem içerisinde ilk palyatif bakım, onkoloji hastalarına yönelik olup, 1990 yıllarında başlamıştır. 1993-1997 yılları arasında Türk Onkoloji Vakfı’nın eliyle “Kanser Bakım Evi” hizmet vermiş, fakat sonradan çeşitli nedenlerle kapatılmıştır. 2010-2015 ulusal kanser kontrol programı çerçevesinde, Sağlık Bakanlığı’nca Palya-Türk projesiyle, “Evde Sağlık Hizmeti” uygulaması başlatılmıştır (Doğan, 2019, s. 188).

Kronik ve palyatif bakım gerektiren hastalarda manevi danışmanlık ve rehberliğin, sadece hastaları değil hasta yakınlarını da kapsamayı, bu alanda uygulanan manevi danışmanlık ve rehberlik sürecine de ayrıca kolaylık getirdiğı söylenebilir.

3.2. Ceza İnfaz Kurumlarında Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Uygulamaları

Geçmişten günümüze değin suç-suçluluk-ceza kavramları hem insanların bir birey olarak hem de toplumların bir bütün olarak önem verdiği ve dikkate aldığı birer olgu olmuştur. Değişen dünyamızda süreç içerisinde kimi olayların suç olmaktan çıktığı, bunun yanı sıra da kimi olayların da belirlenen cezalar ile sonuçlandığı görülmüştür.

Toplumda suç olarak adlandırılan şey, toplumun yasa ve kurallarını ihlal eden bütün davranışları içerisine alır. Birçok davranış suç olarak nitelendirilebilecek iken, suçu yapısı gereği önceden tahmin etmemiz çok da mümkün değildir. Zira suç yaşanan zamana göre değişir ve her daim bizim bir adım önümüzdedir (Subaşı, 2019, s. 235). *“Suç davranışı çevresel faktörler, kişilik, aile sistemi, ekonomik düzey, eğitim düzeyi, biyolojik faktörler ya da bireysel faktörler gibi hemen hemen her faktörle ilişkili olabileceği kabul görmüştür. Genel olarak suçun açıklanmasına ilişkin kuramlar klasik ekolle başlamakta ve modern psikolojik, sosyolojik ya da biyolojik kuramlarla devam etmektedir”* (Görgülü, 2021). Bütün toplumlarda suça karşılık ceza sistemleri geliştirilmiştir. Ancak bu ceza sistemleri toplumların yaşam tarzlarına, dinlerine, geleneklerine ve kültürlerine göre değişiklik göstermektedir. Ceza sistemlerinde yer alan ‘ceza verme’ temelde suçluların suçlarını tekrarlamamalarını, pişmanlık duymalarını ve topluma zarar vermemelerini amaçlamaktadır (Subaşı, 2019, s. 233).

Suç ve ceza kavramlarına yönelik pek çok tanım ve suçu ortaya çıkaran sebeplere ilişkin pek çok görüş olduğu, lakin bu tanım ve görüşlerin suç ve ceza kavramlarını ve altta yatan temel sebeplerini açıklama konusunda yetersiz kaldığı söylenebilir.

Psikolojik- zihinsel bozukluklar ile suç arasında var olan bağlantının kaçınılmaz olduğu görülmektedir. Ciddi kişilik bozukluklarının, bilişsel ve psikolojik rahatsızlıklara yol açması kaçınılmaz bir durumdur. Psikoz bunların başında gelmektedir (akt. Subaşı, 2019; Siegal, 2008). Bipolar bozukluk ve şizofreninin de suç ile güçlü bağı olan hastalıklar olduğu göz ardı edilmemelidir. Bipolar bozukluk iki ayrı uç duygu durumunu davranışlarında barındırır. İkinci ciddi rahatsızlık şizofrenidir. Şizofreni hastası bireyler

genellikle gerçekçi olmayan fikirler sahiptir ve çoğu zaman kendi davranışlarını bile anlayamazlar, gerçekten kopukturlar. Suç işlemeye meyilli veya işkence içeren kompleks davranışlar sergilerler (akt. Subaşı, 2019; Jacoby, 2004). Suç çeşitlerine, ağır fiziksel saldırı ve cinayet, seri cinayet, tecavüz, parafililer örnek olarak verilebilir.

Ceza infaz kurumlarında manevi danışmanlık, mahkûmların bedensel-bilişsel-psikolojik açıdan rahatlamalarını sağlayarak sorunlarını manevi/dini değerler aracılığıyla gidermeye çalışmak olarak ifade edilebilir. Manevi danışmanlık, mahkûmların aydınlanarak kendilerine dair kararları kendilerinin vermesine destek olmanın yanı sıra, cezaevlerinin mahkûmlarda bıraktığı olumsuz etkiyi mümkün mertebe yok etmek ve mahkûmların gelecekte suç ile ilgisi olmayan bir hayata hazırlanmalarına rehberlik etmek amacını taşır (Işık, 2019).

Mahkûmların hem cezaevinde hem de tahliye sonrası toplum içerisinde yaşam koşullarına kolay uyum sağlayabilmesi açısından, manevi danışmanlığın önemli bir role sahip olduğu görülmektedir. Manevi danışmanlar cezaevi şartlarında yalnızlık-izolasyon-toplumdan soyutlanma gibi ruhsal zorluklar yaşayan mahkumların bu durumlar ile baş etmelerine destek olmanın yanı sıra; mahkumların neden suç işlemeye meyilli olduklarının sebeplerini anlamaları için onlara destek olmak, mahkumların pişman olmaya ve tövbe etmeye yönelimini sağlamak, toplum içerisine geri döndüklerinde kendilerine rehberlik etmeyi amaçlar (Akyüz, 2019).

Ceza infaz kurumlarında MDR uygulamaları, 2011 yılından itibaren yürütülmektedir. Bu kurumlarda etkin bir şekilde görev alan MDR uzmanlarının İslamiyet anlayışında yer edinen tövbe, değerler

eğitimi, empati duygusu, güzel ahlak kazanımı gibi konular hakkında bilgili ve bu konular hakkında da rehberlik etme yetkinliğine sahip olması gerektiği görülmektedir. Diğer alanlarda görev alan MDR uzmanlarına göre, bireylere daha çok rehberlik etmeleri ve bireyleri topluma geri kazandırma açısından daha çok desteklemeleri önem kazanmaktadır. MDR uzmanlarının lisans mezuniyetlerinin teoloji-ilahiyat-din bilimleri gibi bölümlerden olması önem arz etmektedir. Yeterli dini bilgi/manevi yetkinlik sahibi olmaları ve bu konularda eğitim almış olmaları temel şart olarak kabul edilmektedir (Subaşı, 2019, s. 250).

MDR uzmanlarının aileler ile suçlular arasında gerektiğinde köprü vazifesi olma, dini bilgiler ışığında (tövbe etme-namaz-oruç-hac gibi ibadetler hakkında suçluları bilgilendirme) suçluların suç işleme potansiyellerini en aza indirgeyip, suçluların rehabilite olmasını sağlayıp, toplumdaki soyutlanmış/dışlanmış suçluları tekrardan topluma geri kazandırma, hatta lme yakın suçlulara rehberlik etme görevlerinde yer aldıkları görülmektedir.

Ceza infaz kurumlarında görev alan manevi danışmanlık ve rehberlik uzmanlarının işi oradaki mahkmları tedavi etmek/iyileştirmek değildir. Manevi danışmanlık ve rehberlik uzmanlarının suçlu psikolojisi-suç bileşenleri-suç dinamiği hakkında bilgi sahibi olması gerekmektedir. Bu konuda bilgisi olmayan manevi danışmanların bu süreçte mahkûmlar ile sağlıklı iletişim kurması ve bu mahkmları anlaması zorlaşacağı söylenebilir. Bu sebeple temel bilgilerin yanı sıra, suçlar hakkında da bilgi sahibi olmalıdır.

3.3. Sosyal Hizmet Alanında Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Uygulamaları

Mesleki bir hizmet alanı olan sosyal hizmet, bilimsel bilgi ve becerilerin etkisiyle insanların birbirleriyle var ettiği ilişkileri kapsar. Bu açıdan, insanların yalnız ve yahut grup içi hâkimiyetin yanı sıra, sosyal/kişisel bağlamda da başarı kazanmalarına destek olur (akt. Apak, 2018; Friedlander, 1966, s. 7). Sosyal hizmet; değişen toplumsal yapı karşısında insana güç kazandırmak ve insana, kendine özgü gizli kalmış yeteneklerini fark ettirerek, yaşanılan çevrede oluşan problemlere müdahil olup, oluşan problemleri en aza indirgemeye çalışan bir meslektir (Kut, 1988, s. 12). Uluslararası Sosyal Çalışmacılar Federasyonu (IFSW) (2012) ise sosyal hizmeti; yaşam kalitesini yükseltmek adına toplumsal değişimi, insanlar arası ilişkilerde var olan problemlere çözümler üretmeyi, insana güç katıp insanı özgür kılmak adına destek olmayı etkin kullanan uygulamalı bir nizam ve meslek olarak tanımlamaktadır.

Sosyal hizmetin hizmet verdiği dezavantajlı kesimi; korunmaya muhtaç çocuklar, gençler, kadınlar, yaşlılar, engelliler, bağımlılar, suçlular, evsizler, yoksullar, mülteciler gibi geniş bir kitlenin oluşturduğu görülmektedir (Gökçearslan, vd., 2012; Kara, 2017). Bu bağlamda, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı bazı kararlar almış olup, bu kararlar: *“Kamu kurum ve kuruluşları ile gönüllü kuruluşlar, gerçek ve tüzel kişiler tarafından yürütülen sosyal hizmet ve yardım faaliyetlerinin, belirlenen ilke, usul ve standartlar çerçevesinde denetimini yapmak; Sosyal hizmet ve yardım faaliyetleriyle bunlardan yararlananlara ilişkin bilgileri merkezi bir sistemde oluşturulacak veri tabanı aracılığıyla işlemek, kontrol etmek, izlemek ve geliştirilecek politika, strateji ve önlemler bağlamında değerlendirmek; Sosyal hizmetler ve yardımlar alanındaki uluslararası gelişmeleri ve faaliyetleri izlemek, bunlara*

katkı vermek ve yürütülecek çalışmalarda yararlanmak üzere değerlendirmek, bu alanda taraf olduğumuz uluslararası sözleşme ve anlaşmaların ulusal düzeyde uygulanmasını sağlamaktır.” (Kara, 2017).

Yukarıda yapılan tanımlamalar doğrultusunda sosyal hizmetin, insana güç katan ve insanda güçlendirme yetisini etkin olarak kullanmayı kazandırmaya çalışan bir meslek olduğu ifade edilebilir. Bir yardım mesleği olan sosyal hizmetin, sosyal çalışmacılar ile toplumda -ihtiyaç halinde- destek bekleyen insanlara/gruplara hizmet verdiği görülmektedir. Sosyal hizmet mesleğinin önemli işlevi bir olarak da, dezavantajlı grupların bakımı ve korunmasında onlara destek olmak ve yaşam şartlarını iyileştirmeye çalışmak olduğu söylenebilir.

Kişisel ve sosyal problemlerin insan ilişkilerinde, geçmişten günümüze kadar var olduğu ve insanların bu problemleri çözmek adına her daim bir arayış içerisinde oldukları görülmektedir. Arayış içerisindeki insanların yaşanan değişimler ile birlikte maneviyata yönelik destek ihtiyaçlarına artan taleplerinin de arttığı göz önünde bulundurulursa, maneviyat kavramının sosyal hizmet çerçevesinde de önem kazandığı ifade edilebilir.

Maneviyat; hayatın anlamı/amacı nedir sorularına yanıt vermeye çalışan, insanların kendilerinin yanı sıra diğer insanlar-Allah-evren-varoluşla bağlarını da içeren kapsamlı bir kavramdır (Apak ve Acar, 2020, s. 16). Maneviyatın insan hayatına anlam katmasının yanı sıra, insan davranışları ve kararlarında da etkili bir rehber/destek olduğu söylenebilir. Maneviyatın; çocuklar, kadınlar, yoksullar, engelliler, azınlıklar, kronik hastalar ile palyatif bakım hastaları gibi dezavantajlı gruplar üzerinde daha da önemli olduğu

görülmektedir. Bu sebeple sosyal hizmet mesleğinde temel hedef kitlesini oluşturan bu dezavantajlı gruplarda, manevi yönelim ve güçlerin tanımlanması önem arz etmektedir (akt. Apak, 2020; Hodge, 2001). Sosyal hizmetler içerisinde maneviyata duyarlı müdahale -başvuranın problemleriyle baş edebilmesi üzerinde önemli bir şekilde etkili olacağı düşünüldüğünden- manevi destek kaynaklarının, mesleki etik/disiplin kapsamında kalması ve maneviyatla ilişki kurması kapsamında kalmak şartıyla, başvuranın fayda sağlamasını gaye edinen bir yaklaşımdır (Yeşilkayalı, 2016). Türkiye'deki sosyal hizmet ile maneviyat ilişkisini tarihsel dönem olarak beşe ayrılmıştır: Selçuklu ve Osmanlı Devleti'nin son dönemine kadar olan aşama; Osmanlı Devleti'nin son dönemleri olan 19./20. Yüzyılı kapsayan dönem; 1923-1958 Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yılları; 1959-1990 yılları, profesyonelleşme ve sekülerleşmenin olduğu bir dönem; 1990'dan sonrası, maneviyata yeniden ilginin duyulduğu dönem (Apak ve Acar, 2020, s. 23).

Maneviyatın, insan yaşamına biçim veren, insanların bakış açılarını anlamlandıran ve insanlara olgulara karşı mantık çerçevesinde bakma yetisi kazandıran bir inanç temelinde olduğu ifade edilebilir. Bu bağlamda sosyal hizmet ve maneviyat ilişkisinin güçlü bir bağ içerisinde olduğunu söylemek mümkündür.

Sosyal hizmet uygulamaları kapsamında manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri geniş kapsamlı olup, bu hizmetin işin uzmanlarınca verilmesi gerekmektedir. Sosyal hizmet uzmanlarının, psikologların, eğitimcilerin uygulama alanında yer alan mesleğin diğer paydaşlarıyla ortak hareket etmesi önem arz etmektedir.

Korunmaya muhtaç çocuklara -çocuk evleri/çocuk destek merkezleri- yönelik manevi danışmanlık ve rehberlik, burada kalan çocukların duygusal gereksinimlerinin karşılanması, çocuklara yönelik psikolojik yardım sağlanması ve pozitif yönde bir gelişim geçirmelerine destek olunması bakımından önem taşımaktadır. Bu bağlamda manevi danışmanların, doğru ve etkili bir rol model olması, sevgi-güven-iletişim temelli gereksinimleri gidermesi, çocuklara manevi değerleri kazandırmanın yanı sıra çocuklarda öz kontrol ve dini gelişimleri sağlanması, çocukların ruh sağlığı ve sosyal uyum becerilerinin geliştirilmesini amaçlamaktadır (Erdem ve Kesgin, 2017).

Yaşlılara yönelik huzurevlerinde manevi danışmanlık ve rehberlik, yaşlı yetişkinlerin duygusal-manevi gereksinimlerini karşılamayı ve yaşlı yetişkinlerin huzurları ile yaşam standartlarını artırmayı gaye edinen bir hizmet alanıdır. Birçok insan için yaşlanma hem bedensel hem de psikolojik açıdan zorlu bir süreç olabilmektedir. Depresif haller, stres, ölüm kayıpları ve yas gibi sebepler, maneviyatı yaşlı yetişkinin hayatında bir başa çıkma/mücadele etme kaynağı haline getirir (Hökelekli, 1996, 286; Kılavuz & Kılavuz, 2016, 17-38). Huzurevlerinde görev alan manevi danışmanlar, yaşlı yetişkinlerin bu süreçlerinde oluşan manevi gereksinimlerine duygusal anlamda yardımcı olmayı ve onlarda var olan sevgi-paylaşım-affetme-empati değerlerini vurgulayarak, onların yalnızlık, izolasyon, geleceğe dair endişeler ve sağlık problemleri gibi zorlu durumlarla baş etme becerilerini geliştirmeyi amaçlamaktadır (Dağcı, 2020). Manevi danışmanların, huzurevlerinde yaşayan yaşlıların ibadetlerini ve dinsel gereksinimlerini yerine getirebilmeleri için, huzurevlerinde bu yaşlılara göre bir zemin oluşturmaya çalıştıkları söylenebilir.

Engellilere yönelik manevi danışmanlık ve rehberlik, engelli kişilerin manevi ve psiko-sosyal ihtiyaçlarını karşılamaya, karşılaşılabilecekleri dini/manevi problemleri çözmeye ve bu sayede danışanların hayat standartlarını iyileştirmeye yönelik çalışan bir hizmet alanı olmaktadır. Manevi danışmanlık ve rehberlik uzmanlarınca, engelli kişilerin yaşadıkları duygusal güçlükler karşısında bu kişilere destek olmak ve özgüvenlerine artırmalarının yanı sıra sosyal ilişkilerini de güçlendirmeye yardımcı olmak için farklı içerik ve yöntemler kullanılmaktadır (Dikilitaş, 2022). Manevi danışmanlar, engelli kişilerin ruh sağlıklarını artırmak için engellilerin dini ve manevi destek almalarını sağlamanın yanı sıra, engellerini anlama sürecinde engellilere refakat edip engelli kişilerin gizil kalmış yeteneklerini fark ettirmeye destek olmaya çalışırlar (Kula & Sel, 2020). Engellilerde manevi danışmanlık ve rehberliğin uygulanma alanının danışanın sahip olduğu engellilik durumuna ve gereksinimine göre değiştiği söylenebilir. Zira engelliliğin çeşitli sınıflandırmalara ayrıldığı görülmektedir; ruhsal/duygusal, ortopedik(bedensel), görme, işitme, dil-konuşma ile kronik (kanser, diyabet, böbrek yetmezliği, kalp, nörolojik süreğen hastalıklar gibi).

Gençleri sadece zihinsel ve psikolojik özelliklerine göre değil manevi alandaki özellikleri açısından da erken ergenlik ve geç ergenlik olarak ikiye ayırmak mümkündür. Bir gencin maneviyatı yalnız ilgi alanlarını değil, hayata verdiği anlam/manayı ve kendince inançlara-değerlere karşı tutumunu da içermektedir (Düzgüner ve Ayten, 2020). Gençlere yönelik manevi danışmanlık ve rehberlik, gençlerin maneviyatlarına yönelik destek sağlama ve bu konuda gençleri bilgilendirme uygulamalarını içermektedir. Bu uygulamalar farklı eğitimler ya da etkinlikler yoluyla yapılabilmekte ayrıca

etkinlikler açık ve ulaşılabilir şekildedir. Burada maneviyatı fark etme ve zihinsel olarak nasıl sağlıklı kalabileceği konusunda danışanlara bilgi sunmak amaçlanmaktadır. Manevi rehberlik ve danışmalık aktiviteleriyle sosyal aktiviteler arasında benzerlik bulunmasına rağmen, aralarında temel fark bulunmaktadır. Bu fark; kurum faaliyetlerinde görev alan sosyal hizmet uzmanlarında gençlerin kişisel ve sosyal gelişimlerine yönelik çalışmalarını yürütme, manevi danışmanlarda ise faaliyetlerini gençlerin kendi dünyalarının önemini anlama ve inançları hakkında farkındalık ve bilgi kazanma şeklinde gösterir (Düzgüner & Soykök, 2021, s.109-110).

Korunan kadınlar, şiddete maruz kalan veya şiddete uğrama ihtimali olan, bu sebeple kadın konukevlerinin hizmetlerinden yararlanan ve devlet tarafından korunan kadınlardır. Koruma altındaki kadın kavramı, korunma ve yardım alma gayesi ile devlet koruması talep eden kadınların yanı sıra herhangi bir türde bedensel-psikolojik-cinsel-ekonomik kısacası maddi/manevi şiddete maruz kalan veya bu risk altında bulunan kadınları içerisine almaktadır (Gülmez ve Yenen, 2020, s. 13). Kadınların şiddete maruz kalması fiziksel ve ruhsal açıdan kadınları negatif yönde etkiler. Bu durum kadınlarda, sevgi-saygı-güven duygularını yitirmenin yanı sıra sosyal hayata katılım gösterememe ya da sosyal hayatta engellenmişlik hissetme duygularına sebebiyet vermektedir (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2024). İşte bu noktada kadın konukevleri, bir ya da daha fazla şiddet türüne uğramış kadınların yeniden ayağa kalkıp hayatlarına devam edebilecekleri zamana kadar kadınlara güven dolu bir ortam sağlamaya çalışmaktadır. Kadın konukevlerinde hizmet veren manevi danışmanların, bu bilinç ile hizmet vermesi gerekmektedir (Gülmez & Yenen, 2020, s. 16).

Kadın konuk evlerinde manevi danışmanın, yetki sınırlarını aşmaması gerektiği bilincinde olması; sakinliğini koruyabilmesi ve yargılamadan kaçınabilmesi; danışanların durumu hakkında bilgi sahibi olması ve danışanın durumunu doğru şekilde analiz edebilmesi; danışana güven verebilmesi; danışanla empati kurabilmesi; danışan karşısında dürüst ve gerçekçi olabilmesi gibi hususlarına dikkat etmesi gerekmektedir.

Bağımlılık, bireyin iradesinin kontrolünde olmayıp, bir kişiye ya da nesneye karşı kontrol edilemeyen arzu hissetme durumu olarak tanımlanır. Birey bu kompulsif durumu tekrarlamakta ve günlük hayatına hem psikolojik hem de fiziksel açıdan olumsuz etki etmesine rağmen bu durumunu sürdürmekte kontrol edilemeyen bir istek duyar (Uzbay, 2009). Bağımlılık sürecinin psikolojik-bedensel-sosyal ve manevi boyutları kapsaması sebebi ile manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinde maneviyata ilişkin bilgi iletimi önem arz etmektedir. Ayrıca bağımlılık merkezlerinde (AMATEM, ÇAMATEM, YADEM gibi) bağımlı bireylerin maneviyatlarına destek olup bağımlıların iyileşmelerine katkıda bulunmak da manevi danışmanlık ve rehberliğin temel amacı olmaktadır (Gürsu & İşbilen, 2020, s. 43). Bağımlı bireyin talebi ile başlayan manevi danışmanlık sürecinde manevi danışman, bağımlıların manevi hissiyatını anlamak ve bu bağlamda bağımlının hayatı tekrardan fark etmesine rehberlik ederek, iyileşmelerini içeren zaman diliminde bağımlıya yardımcı olmaktadır. Bu sebeple manevi danışmanlık ve rehberlik uzmanlarının, danışmanlığın esas ilkelerini ve dini/manevi konuları sürece katma konusunda gerekli bilgi birikimi ve beceriye sahip olması gerektiği ifade edilmektedir (Gürsu & İşbilen, 2020, s. 52). Manevi danışmanlık ve rehberlik uzmanlarının, bağımlılık

hakkında bazı temel kavramlara sahip olmalıdır. Bunlar; bağımlılık nasıl gelişir ve bağımlılık yapan maddeler ile bu maddelerin kullanan bireyler üzerindeki etkisi, bağımlı bireyin psikolojisi ile bağımlı bireyin ailesinin/yakın çevresinin psikolojisi, bağımlılık kaynaklı oluşan ruhsal bozukluklar, bağımlılık iyileşme süreci, bağımlıya karşı toleranslı olma gibi kavramlardır (Öztürk vd., 2019, s. 147). Dini değerleri göz önünde bulunduran bağımlı bireylerin, diğer bir deyişle maneviyatı yüksek bireylerin manevi destekle, bağımlılığın olumsuz etkilerinden daha kolay iyileştiği söylenebilir.

3.4. Aile ve Din Hizmetlerinde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Uygulamaları

Geçmişten günümüze değin tüm toplumlarda, toplumun temel taşı olan ailenin önemini yadsımak mümkün değildir. Zira aile tüm toplumlarda kişinin sevme-sevilme, barınma, aidiyet-kabul görme ve sosyal ilişkileri bağlamında pek çok gereksinimini karşılamaktadır. Ayrıca toplumsal değerlerin ve kültürel geleneklerin devamını sağlamakta önemli bir rol üstlenmektedir.

Değişen ekonomik şartlar ve sosyo-kültürel yaşam şartları ile birlikte, aile ve evlilik kavramları da payına düşen etkiyi almıştır. Evlenme oranlarında baş gösteren düşüşün tam tersi olarak boşanma oranlarında artış görülmesi sebebi ile ailenin korunması, devamının sağlanması ve ailede oluşan sorunların çözülmesi adına ailelere yardım faaliyetlerinde artış olmasını sağlamıştır (Kılınçer, 2023). Din kavramı, kişinin günlük yaşantısı içerisinde aile ve sosyal ilişkileri üzerinde prensipler oluşturmaktadır. Dinin çizdiği perspektif çerçevesi içerisinde oluşan ilke ve prensiplerin, dindarlığı ağır basan kişilerin yaşamına şekil vermenin yanı sıra bu kişilerin duygu-düşünce ve davranışlarına da şekil verdiği söylenebilir.

Kişiler kim ile evleneceğini, nikâh akdinin düzenlenmesini, aile içerisinde kadın erkek rol dağılımı ile görev ve sorumluluklarını dinin rehberliği çerçevesinde düzenlemekte ve önem arz eden bu gibi konularda dinin rehberliğine de gereksinim hissetmektedir. Eş seçimi konusunda kişiler genellikle kendileri ile aynı dini inanca sahip kişilerle evlenmeyi tercih ederken, din ve toplum bu kişilerin tercihlerini de desteklemektedir (Adak, 2015; Geçioğlu & Döner, 2019; İmamoğlu & Ferah, 2019). Dinin ilk kez ailede öğrenilmesi ve nesilden nesillere aile tarafından aktarılması, aile-din arasında var olan yakın bağın bir nevi ispatı olmakla birlikte; din ve maneviyatın, aile yaşamı ile evlilik müessesesi üzerinde hem doğrudan hem de dolaylı olarak olumlu bir etkiye sahip olduğu yapılan çalışmalar ile doğrulanmıştır (Kılınçer, 2023).

Aile-din ilişkisi ve dinin kişiler üzerindeki etkileri göz önünde bulundurulduğunda dinin aile kurumunun düzenlenmesi üzerinde olumlu etkileri olduğu söylenebilir. Ailenin, aile içi ve sosyal ilişkileri düzenlerken, gücünü maneviyattan/dinden alması, aile içi oluşan sorunların çözümünü de kolaylaştırdığı ifade edilebilir.

Diyanet İşleri Başkanlığı kuruluş tarihinden itibaren toplumu din konusunda bilgilendirmekle sorumlu olup, resmi olarak üstlendiği bu sorumluluğun işlevlerini gerçekleştirmek için de pek çok çalışma yapmış ve yapmayı da sürdürmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı 2006/17 sayılı Başbakanlık Genelgesi'nde rehberlik hizmetleri; şiddet olaylarını önlemek, toplumsal bilinci artırmak, namus/töre cinayetlerini önlenmek konusunda sorumlu bir kuruluş olarak tanımlanmaktadır (Şen, 2010).

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın aile ile ilgili çalışmaları; aileye yönelik eğitimler, nikâh işlemleri, hizmet içi eğitimler, aileyle ilgili

projeler, toplumsal sorunlara yönelik çalışmalar, temalı gün ve haftalara yönelik faaliyetler, aile temalı kısa film ve fotoğraf yarışması, aile ile alakalı yayınlar, sosyal hizmet kurumlarındaki manevi destek, aile ve dini rehberlik bürosu/merkezleri olarak sıralanabilir (Kılınçer, 2023).

Toplumun temel kurumu olan aile içi bağların kopması ve sosyal gereksinimlerin de değişim göstermesi sebebi ile Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde ilk olarak ‘Alo Fetva’ hattı kurulmuştur. Aile bağının kurulup, bu bağın devamının sağlanması adına Diyanet İşleri Başkanlığı’nca, il müftülüklerinde-15.04.2002 tarih ve 199 sayılı olur ile 2003 yılında- Aile Büroları açılmıştır (Söylev, 2014; Şen, 2010).

İlk olarak 2003 senesinde 6 pilot ilde açılıp aktif faaliyetlerinden dolayı yoğun ilgi gören Aile Büroları, 2007 senesinde ‘*Aile İrşat ve Dini Rehberlik Bürosu*’ olarak isim değiştirmiş olup, 2009 senesinde ise 52 il merkezinde toplam sayısı 120 üzerinde olmuştur. Diyanet İşleri Başkanlığı’nın 2008 senesinde yaptığı çalışma raporu, Aile irşat Bürolarına olan gereksinimin önemini göstermiştir (Balıkçı, 2015; DİB, 2019; Karagöz & Böke, 2020). Şu an ismi ‘Aile ve Dini Rehberlik Bürosu’ olarak değiştirilen bu bürolar, Türkiye’nin 81 il ve 321 ilçesinde bulunmaktadır (DİB, 2019, 2022a; Karagöz & Böke, 2020).

Aile ve Dini Rehberlik Bürolarının görevi; ailenin kurulma-korunma-güçlendirilmesi, toplumsal bilincin artırılması, aile içi problemlere çözüm bulma konusunda kişilerin maneviyatını artırma adına kişilere manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin sunulması, ayrıca sosyal hizmet kurumlarında manevi/dini rehberlik hizmeti sunulması olarak ifade edilmektedir (DİB, 2017). Aile ve

dini rehberlik uzmanları genellikle vaizlerden seçilmekte olup, Diyanet İşleri Başkanlığı'na düzenlenen hizmet içi eğitimleri almaktadırlar. Yeterli sayıda vaiz bulunamaması halinde ise aile alanında akademik çalışma yapmış ve bu alanla ilgili yeterli donanımına sahip kişiler arasından seçilmektedir.

Ailelerin manevi danışmanlığa ihtiyaç duyduğu konuların çeşitlilik gösterdiği söylenebilir. Zira kişilerin ailevi problemleri ve toplumsal bakış açıları değişiklik gösterebilmekte, kendilerince yanıt bulamadıkları soruları oluşabilmektedir. Bu kişilerin oluşan problemlere çözüm arayışlarının farklı şekillerde olduğu ve soruların yanıtlarının aynı olmadığı göz önünde bulundurulduğunda, aile bürolarında manevi danışmanlık ve rehberlik uzmanlarının öneminin arttığı ifade edilebilir.

Sonuç

Günümüzde yaşanan bilimsel, teknolojik ve ekonomik değişimlerin, bireylerin hayatını her alanda etkilediği bilinmektedir. Bireylerin sosyal ilişkileri içerisinde kendini gösteren bu mevcut değişimler, günlük hayatın içerisinde bazen bireyler açısından ruhsal-bedensel-sosyal problemler oluşturabilmektedir. Değişim ve gelişim karşısında dış dünyaya uyum sağlamak ve kendi hayatını kendi yönetmek/yönlendirmek isteyen, kendini bir güven çemberi içerisinde tutmaya çalışan bireyler, oluşan bu problemler ile karşı karşıya kaldığı zaman oluşan problemlerin çözümü için ayrıca içsel bir yolculuk ile 'mana' arayışına girerler. Bireyler bu süreçte acizlik, yetersizlik ve boşluk hissi yaşayabilir. Bu konuda işin uzmanları olan psikologlar/psikiyatrlar/sosyologlardan yardım alma yoluna giden bireylerin buradan beklentileri karşılanmadığında hissettikleri boşluk hissi artabilmektedir. İşte burada maneviyat kavramı ve

manevi danışmanlık uygulamaları bu bireylerin problemlerini çözmelerine yardımcı olma ve bireylere destek/rehber olma konusunda işin içine dâhil edilmektedir.

Manevi danışmanlık ve rehberlik uygulamaları; kuramsal alt yapısının pastoral psikoloji, transpersonel psikoloji, hümanistik psikoloji ve sufi-tasavvuf psikolojisine dayanan; psikoloji, sosyoloji, psikolojik danışmanlık ve rehberliğin geleneksel yaklaşımlarına, tekniklerine ve uygulamalarına maneviyatın/dinin de dâhil edildiği bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Yani manevi danışmanlık ve rehberliğin hem dinden hem de psikolojiden faydalandığı görülmektedir. Manevi danışmanlığın İnsanlar arasında ‘koşulsuz kabul’ kavramına uygun olarak, ayırım yapmadan, insanların problemleri ile ilgilenip çözüm konusunda insanlara destek olan, insanların ruhsal iyi oluşlarını yükseltmeye çalışan bir alan olmaktadır. Manevi danışmanların; manevi danışmanlık alanında uzman, manevi danışmanlık ilkelerine ve standartlarına uyan, danışanlara karşı bir bütün ve insancıl olarak yaklaşan, danışanların var olan problemlerini çözmek için danışanlara rehberlik eden ve destek olan bir anlayış içerisinde olmaları beklenmektedir.

Manevi danışmanlık ve rehberlik uygulamaları, insanlara hizmet eden manevi ve dini danışmanlık sürecinde herkese ulaşmayı sağlaması beklenmektedir. Bu alanda uzman danışmanlara ihtiyaç vardır. Manevi danışmanların, alanla ilgili olarak gerekli eğitimi almış, kendini geliştirmiş ve yeterli donanıma sahip, danışanlara ve danışan yakınlarına karşı sabırlı, özverili, anlayışlı, nazik ve tarafsız olmalıdır. Danışanlarını ve danışan yakınlarını sevgi ve saygı çerçevesinde bir bütün olarak ele almalıdır. Manevi danışmanlık uygulamaları esnasında paydaşları ile gizlilik çerçevesinde gerekli bilgi ortaklığını sağlamalıdır. Problemleri çözmek yerine,

problemleri çözmesi için danışana destek olmalı ve danışanın kendi varlığının gücünü görmesine yardımcı olmalıdır.

Manevi danışmanlık ve rehberliğin çok kapsamlı bir uygulama alanı olduğu görülmektedir. Türkiye’de manevi danışmanlık ve rehberlik uygulamaları ilk olarak hastanelerde uygulanmış, süreçle beraber sekteye uğramış, ancak sonradan tekrar gündeme gelmiştir. Zamanla huzurevleri, çocuk evleri, kadın sığınma evleri, gençlik merkezleri, cezaevleri, bağımlılar, engelliler, göçmenler gibi hizmet alanlarında uygulanmaya başlandığı görülmüştür. Türkiye’de manevi danışmanlığın önemi, alan ile ilgili açılan yüksek lisans programlarının sayısının gün geçtikçe artması ve makale-tez-bildiri gibi akademik yayınların sayısındaki artış ile manevi danışmanlık ve rehberlikle ilgili olarak I. Uluslararası ve II. Uluslararası Kongrelerin Türkiye’de yapılmış olmasından da anlaşılabilir. Kongrelerde ele alınan konu başlıklarından ve kongrelere uluslararası düzeyde katılım olması, farklı akademisyenlerden gelen görüşler ve öneriler, kongrelerin önemini daha da artırmaktadır. I. Uluslararası Kongre’ye 118 bildiri, II. Uluslararası Kongre’ye ise 71 bildiri sunulmuştur. Kongrelerin konu başlıkları ve içerikleri ilkin Mustafa Koç tarafından Bibliyografya şeklinde ele alınmış, daha sonra Ali Ayten-Mustafa Koç-Nuri Tınaz’ın editörlüğünü yaptığı ve DEM yayınlarınca basımı gerçekleştirilen, ‘Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Cilt-I’ ve ‘Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Cilt-II’ isimleriyle de kitap olarak basılmıştır. Bu kitaplardan kongrelerin tüm içeriklerine ulaşılabilir. Ayrıca alan ile ilgili Türkiye’de faaliyet gösteren ‘Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Derneği’nin de varlığı, ülkemizde manevi danışmanlık ve rehberliğin önemine dikkat çekmektedir.

Kaynakça

Adak, N. (2015). *Toplumun temel yapı taşı: Aile*. İçinde. (Ed. S. Güçlü). *Kurumlara Sosyolojik Bakış* (2. Baskı, ss. 27-60). Kitabevi Yayınları.

Altaş, N. (1997). Hastanelerde din ve moral hizmetleri: Türkiye uygulaması üzerine deneysel bir araştırma. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 39, 599-659.

Apak, H. (2018). Güçlendirme ve maneviyata duyarlı sosyal hizmet. *International Journal of Social Science*, 67, 399-411. Doi: [10.9761/JASSS7573](https://doi.org/10.9761/JASSS7573)

Apak, H. ve Acar, M. C. (2020). *Maneviyata duyarlı sosyal hizmet el kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.

Ayten, A. (2015). *Dindarlık ruhsal ve fiziksel sağlığı etkiler mi. Din, erdem, sağlık* (Ed. A. Ayten). İstanbul: Çamlıca Yayınları.

Ayverdi, İ. (2010). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı.

Balıkçı, A. B. (2015). Konya'da Aile İçi Sorunlarının Din Sosyolojisi Perspektifinden Değerlendirilmesi [Yüksek Lisans Tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.

Başar, S. (2007). *Diyanet İşleri Başkanlığı'nun yürüttüğü cami dışı din hizmetleri kapsamında hastanelerde din hizmeti ihtiyacı. I. Din Sempozyumu içinde*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Benli, A. R. & Sunay, D. (2017). Palyatif bakım merkezi ve evde sağlık hizmetlerinin birlikte çalışması örneği: Karabük. *Ankara Med J.*, 17(3), 143-150.

Bulut, A. (2011). *Din eğitimi'nde rehberlik ve psikolojik danışmanlık*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Carroll, B. (2001). A phenomenological exploration of the nature of spirituality and spiritual care. *Mortality*, 6(1), 81-98. <https://doi.org/10.1080/13576270020028656>

Dağcı, A. (2018). Türkiye'de sağlık hizmetlerinde manevi bakımla ilgili araştırmalar: sistematik bir analizi. *Çekmece İzü Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(13), 1- 22.

Dağcı, A. (2020). Huzurevi yaşlılarında sevgi: Manevi başa çıkma bağlamında bir araştırma. *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi*, (2), 9-28.

DİB, (2017). Diyanet İşleri Başkanlığı Görev ve Çalışma Yönergesi. E.66202, 8. madde.

DİB, (2019). Diyanet İşleri Başkanlığı Aile ve Dini Rehberlik Büro veya Merkezleri Çalışma Yönergesi. <https://dinhizmetleri.diyamet.gov.tr/>.

DİB, (2022a). Diyanet Aile Çalışmaları. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Dikilitaş, F. U. (2022). *İşitme engelli bireylerin manevi ihtiyaçları ve ailelerinin Tanrı algısı ile psikolojik iyi oluş düzeylerine değer odaklı manevi güçlenme ve bakım programının etkisi*. [Doktora tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Doğan, M. (2019). *Sağlık hizmetlerinde manevi danışmanlık ve rehberlik: Palyatif bakımda manevî destek ve psikolojik iyi oluş: hasta yakınları üzerinde bir araştırma*. Ed. Ali Ayten. Değerler Eğitimi Merkezi (DEM) Yayınevi.

Düzgüner, S. ve Ayten, A. (2020). *Manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri temel bilgiler kılavuzu*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Düzgüner, S. ve Soykök, M. (2021). *Gençlere yönelik manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Ekşi, H. ve Keskinoglu, M. Ş. (2020). *Manevi yönelimli psikolojik danışma teknikler"*, Manevi yönelimli psikolojik danışma. Ed. Halil Ekşi. Ankara: Nobel Yayıncılık.

Erdem, M. & Kesgin, B. (2017). Manevi destek uygulamalarının manevi destek hizmetlerine ilişkin görüşleri. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(15), 124-140.

Esendir, N. (2016). *Sağlık çalışanlarının maneviyat ve manevi bakım algısı: İstanbul örneği*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Çanakkale: Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri.

Friedlander, W. A. (1966). *Sosyal refah hizmetlerine başlangıç*, (Çeviren: R. Taşcıoğlu), Ankara: SSYB.

Geçioğlu, A. R. & Döner, E. (2019). İslam'da evlilik ve aile bağlamında günümüzde tartışılan konular üzerine psiko-sosyal bir değerlendirme. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19(2), 603-627.

Gökçearslan Çifci, E. & Altınova, H. H. (2012). Sosyal hizmet eğitiminde yaratıcı drama yönteminin öğrencilerin empati becerisine etkisi. *Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 1(2), 133-149.

Gökmen, A. (2021). Manevi danışmanlık ve rehberlik çalışmaları üzerine bir bibliyografya denemesi (2017-2020). *Akif*, 51(1), 174-195.

Görgülü, T. (2021). Suç ve suçlu davranışına kuramsal bir bakış: Psikolojik bakış açısıyla adli sistemde psikolojik değerlendirme ve uygulamaları. *Akademik Açı*, 1(1), 59-70.

Gülmez, Ç. ve Yenen, H. (2020). *Kadın konukevlerinde manevi danışmanlık ve rehberlik*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Gürsu, O. (2011). Ergenlik döneminde psikolojik sağlık ve dindarlık ilişkisi. [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gürsu, O. ve İşbilen, N. (2020). *Bağımlılara yönelik manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Güven, H. (2008). Depresyon ve dindarlık ilişkisi. [Yüksek lisans tezi]. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi.

Güvenç, E. (2020). Manevi danışmanlığın felsefi temelleri bağlamında stoa ahlak öğretisi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 29(2), 529-558.

Halıcı, K. M. & Kararımak, Ö. (2016). Ölüm kaygısı, tinsellik, dindarlık eğitimi ve varoluş kaygısı arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Spiritual Psychology and Counseling*, 1, 209-235.

Hanbel, E. A. (1999). *El-Müsned*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.

Hodge, D. R. (2001). Spiritual assessment: A review of major qualitative methods and a new framework for assessing spirituality. *Social Work*, 46(3), 203-214.

Hökelekli, H. (1996). *Din psikolojisi*. TDV Yayınları.

IFSW (2012). Definition of Social Work. <http://ifsw.org/policies/definition-ofsocial-work/>, adresinden erişildi.

İmamoğlu, A. & Ferah, N. (2019). Boşanma sürecinde ruh sağlığı ve din. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 28(2), 497-530.

İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi. (<http://mdrk.org/tr>), [Erişim: Mayıs 2016].

Jacoby, J. (2004). *Classics of Criminology* (3rd ed.). Long Grove, IL: Waveland Press.

Kara, M. A. (2017). Yoksullukla mücadelede sosyal yardım uygulamaları: Gümüşhane örneği. *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*, 63 (2), 561-574.

Karagöz, S. ve Böke, E. G. (2020). *Aile ve dini rehberlik merkezlerinde manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Kılavuz, M. A. ve Kılavuz, E. (2016). *Yaşlanma döneminde kayıplarla başa çıkmada manevi danışmanlık hizmetlerinin önemi*. (ed) A. Ayten, M Koç, & N. Tınaz, *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik* (17-38). Dem Yayınları.

Kılınçer, H. (2017). *Manevi danışmanlık ve rehberlik (mdr) üzerine: psikoloji, ilahiyat ve tıp alanlarında maneviyat ve mdr*

algısı. Manevi danışmanlık ve rehberlik: teori ve uygulama alanları. Ed. Ali Ayten. İstanbul: Dem Yayınları.

Kılınçer, H. (2023). *Manevi danışmanlık ve rehberlik nedir ne değildir*. Ankara: İlahiyat Yayıncılık.

Kılınçer, H. (2023). Ailelere yönelik manevi danışmanlık ve rehberlik: Aile ve dini rehberlik büroları. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 21(45), 193-217.

Koenig, H. G. (1997). *Is religion good for your health? The effects of religion on physical and mental health*. Newyork: The Haworth Pastoral Press.

Koenig, H. G. (2013). Din maneviyat ve tıp: Klinik uygulama için araştırma bulguları ve öneriler. (çev. N. Kimter). *Bilimname*, 25(2), 215-230.

Köylü, M. (2016). *"Teoriden pratiğe dini danışmanlık ve rehberlik hizmetleri: Samsun örneği"*. Manevi Danışmanlık ve Rehberlik. Ed. Ali Ayten vd. 1/65-70. İstanbul: Dem Yayınları.

Kula, M. N. ve Sel, S. (2020). *Engellilere yönelik manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Kut, S. (1988). *Sosyal hizmet mesleği, nitelikleri, temel unsurları, müdahale yöntemleri*. Ankara.

Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Derneği, (2024). <https://mdr.org.tr/vizyonumuz/> Erişim tarihi: 23.04.2024

Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Derneği, (2024). <https://mdr.org.tr/misyonumuz/> Erişim tarihi: 23.04.2024

Memiş, H. (2018). *Manevi Danışmanlık Uygulamalarının Ergenlerin Ergenlik Sorunlarıyla Başa Çıkma Düzeylerine Etkisi*. [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Myers, D. G. (2000). The funds, friends, and faith of happy people. *American Psychologist*, 5(1), 56-67.

Nazlı, S. (2005). *Kapsamlı gelişimsel rehberlik ve psikolojik danışma programları*. Ankara: Anı Yayınları.

Özkan, A. (2017). *Hastanelerde sunulan manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri üzerine bir araştırma*. A. Ayten (Ed.). *Manevi danışmanlık ve rehberlik: Teori ve uygulama alanları içinde*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.

Öztürk, M., Ögel, K., Evren, C., Bilici, R. (2019). *Bağımlılık, tanı, tedavi, önleme*. İstanbul: Yeşilay Yayınları.

Parlak, S. (2016). Manevi Danışmanlığın Gelişimi. [içinde] H. Ekşi & Ç. Kaya (ed.), *Manevi Yönelimli Psikoterapi Ve Psikolojik*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Siegal, L. (2008). *Criminology: The core* (3rd ed.). Belmont, CA: Cengage Learning.

Söylev, Ö. F. (2014). *Türkiye'de Dini Danışma Ve Rehberlik: Alanları, İmkânları Ve Yöntemleri: Diyanet İşleri Başkanlığı Örneği*. [Doktora Tezi]. Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Söylev, Ö, F. (2015). Psikolojik yardım hizmetleri bağlamında türkiye'de dini danışma ve rehberlik. *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (İMAD)*, 1(2), 287-308.

Söylev, Ö. F. (2017). Dini danışma ve rehberliğin temel kavramları ve tarihi arka planı üzerine bir değerlendirme. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 21(1), 157-283.

Sözgün, Z. (2017). Dinî danışma ve rehberliğin hayatımızdaki yeri ve önemi. *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi*, 3(1), 208-210.

Subaşı, Z. (2019). *Cezaevlerinde Manevi danışmanlık ve rehberlik çalışmaları. Manevi danışmanlık ve rehberlik: farklı alanlardan araştırma bulguları ve değerlendirmeler*. Ed. Ali Ayten. İstanbul: DEM Yayınları

Şen, B. (2010). Aile İrşat ve Rehberlik Bürosuna Sorulan Sorular Işığında İstanbul'da Aile Hayatının Sosyolojik Analizi [Yüksek Lisans Tezi]. Uludağ Üniversitesi.

Şenbaş, H. (2019). Psiko-sosyo-teolojik yaklaşımlar çerçevesinde manevi danışmanlık ve rehberliğin teorik temelleri ve pratik yansımaları. [Yüksek Lisans Tezi]. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şirin, T. (2018). "*Manevi danışma ve rehberlikte yeni bir model önerisi: İ.H.S.A.N. modeli ve vaka sunumu*". Manevi danışmanlık ve rehberlik. Ed. Ali Ayten vd. 1/187-188. İstanbul: Dem Yayınları.

Tambağ, H., Mansuroğlu, S. & Yıldırım, G. (2018). Yoğun bakım ünitelerinde çalışan hemşirelerin manevi destek algılarının belirlenmesi: Bir pilot çalışma. *Journal of Contemporary Medicine*, 8(2), 159-164.

Topuz, İ. (2014). *Din görevlilerinin manevî danışmanlık yeterlilikleri*. Isparta: Manas Yayınları.

Türkmen, M. (2012). Öznel iyi oluşun yapısı ve ana-baba tutumları, özsayı ve sosyal destekle ilişkisi: Bir model sınaması. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 41-73.

Uysal, N., Şenel, G., Karaca, Ş., Kadioğulları, N., Koçak, N., Oğuz, G. (2015). Palyatif bakım kliniğinde yatan hastalarda görülen semptomlar ve palyatif bakımın semptom kontrolüne etkisi. *Ağrı*, 27(2), 104-110.

Uzbay, T. (2009). Bağımlılık yapan maddeler ve özellikleri. *Meslek İçi Sürekli Eğitim Dergisi*, 18(6), 16-33.

Yenen, İ. (2017). Türkiye'de manevi danışmanlık ve rehberlik literatürü üzerine bibliyografik bir çalışma. *DEUIFD*, 46, 157-219.

Yeşilkayalı, E. (2016). Sosyal çalışmalarda maneviyata duyarlı müdahale. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 53, 227-237.

Yüksel Çamur, F. (2020). Dini danışmanlıkta danışan danışman ilişkisi hadisler çerçevesinde teolojik bir bakış. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19(2), 647-678.

BÖLÜM III

Ergen İntiharlarına Yönelik Özendirici Paylaşımlar ve Sosyal Medya Üzerine Bir Araştırma

Ayşe ŞENTEPE LOKMANOĞLU¹
Zeynep ALTUN²

Giriş

Dijitalleşmenin hayatın her alanında kendini gösterdiği günümüz dünyasında her geçen gün artan bir sorun olan, toplumda telafisi imkansız büyük zararlar yaratan sosyal medyada özellikle çocuklara ve gençlere yönelik intihara yönlendirici paylaşımlara karşı yapılan yasal düzenlemelere rağmen birçok suçun işlendiğini ve bunları önlemede salt yasal düzenlemelerin yeterli olmadığını toplumların geleceği için zor zamanlarda bireylere psikolojik rahatlama imkanı sunan, doğru ve yanlış arasındaki farkı

---

¹ Dr.Öğr.Üyesi, Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Sakarya, Türkiye, Orcid: 0000-0001-8698-7691, asentepe@sakarya.edu.tr

² Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Kamu Hukuku Anabilim Dalı Kriminoloji ve Ceza Adaleti Programı, İstanbul, Türkiye, Orcid: 0000-0001-6554-2968, zeynepaltun32@gmail.com

ayırmamıza yardımcı olan din kuralları (İslamiyet-Hristiyanlık-Yahudilik- Budizm- Hinduizm vb.) ile hoşgörü, öz denetim, empati ve benzeri içsel değerlerinde bu suçların önlenmesinde büyük bir öneme sahip olduğunu söyleyebiliriz. Sosyal medya platformlarında çocukları ve gençleri intihara yönlendiren paylaşımları önlemek amacıyla sanal ortamlarda özellikle çocuklara ve gençlere yönelik sanal manevi değerlerinin anlatıldığı model devreye girerek dijital dünyaya entegre edilmesiyle sosyal medya platformlarında işlenen intihara yönlendirici paylaşımları en aza indirileceğini hatta engellenebileceğini söyleyebiliriz. Hayatımızın en önemli unsurlarından birisi haline gelmiş sosyal medyada hızla yaygınlaşan olumsuz manevi değerler ve gençleri intihara yönlendiren içeriklerin artması araştırmacıların bu alanda çalışma yapmasına sebep olmuştur. Bu bağlamda çalışmamızda insan psikolojisinde önemli bir yere sahip dini inançların ve maneviyat değerlerinin medya ile ilişkisinin dijital medya araçları kullanılarak toplum üzerindeki olumsuz manevi değerler ve çocuk-ergen intiharlarının etkilerini ve bu olumsuz etkilere karşı alınması gereken önlemleri ele alacağız.

Her geçen gün dijital yorgunluğun arttığı günlük yaşantımızda daha fazla zaman ayırdığımız, hem bireysel hem de toplumsal değerlerin yaşatıldığı dijital ortamlarda geleceğimiz olan çocuklarımızın ve gençlerimizin sorumluluk bilinci ile toplumsal ahlak kurallarına uyum sağlamalarını, güvenlik ve mahremiyetlerini koruyabilmeleri, sanal platformdan kendilerine zarar verecek paylaşımlardan koruyabilme bilincini dijital empatilerini geliştirmekle birlikte çevrimiçi eğitimlerle, paylaşımlarla, sanal seminerlerle kazanmaları dijitalleşen dünyamızda önemli bir ihtiyaçtır. Erişim ve internet imkânı sağlayan dijitalleşme, günümüzde ruhsal ve manevi ihtiyaçlarımıza destek olmaktadır.

Sadece geleneksel medya analizleri üzerinde değil de sunduğu sesli, görsel iletişim olanakları ile yeni medya analizleri üzerinde de ilgili olan kullanıcının sosyolojik, psikolojik gereksinimlerini gidermek amacıyla iletişim araçları arasında tercih yapan, bireyler gereksinimlerini doyuma ulaştırmaya amaçlayan kullanımlar ve doyumlar yaklaşımından yola çıkarak toplumsal kitlenin ihtiyaçlarını medyadan en kapsamlı ve doğru şekilde almalıdır (Alioğlu, 2016, s. 1-10). Bu sebepten yararlı işlerde ve zamanda kullanılan sosyal medyanın dışında iletişim kopukluğuna yönlendiren, internet bağımlılığı arttıran, psikolojik problemlerin yaygınlaşması sağlayan olumsuz etkilerden uzak toplumsal değerleri ile uyumlu başarılı toplumsal kitle oluşturulmalıdır.

Biyolojik ve psikolojik yapıları sebebiyle gerek toplumsal dünyaları ve gerekse yaşam süreçleri diğer bölümlerinden farklı özelliklere sahip olan çocukluktan çıkıp yetişkinliğe tam anlamıyla ulaşmayan gençlerin boş zamanlarında ağırlıklı olarak medya araçlarını kullanmaları üzerlerinde medyanın etkinliğini arttırmıştır (Ayaz, 2015, s. 1-24). Eğitim, bilgi paylaşımı, haber gibi birçok farklı alanda ilgi çeken sosyal medya her kesimden kişilerin taleplerine cevap vermektedir. Hayatımıza bu kadar hızlı giren internet ve onun etkisi ile sosyal medya beraberinde birtakım sorunları da getirmiştir (Baz, 2018, s. 276-278).

Çalışma konumuzu oluşturan ülkemizin %15,6'sı (2019) oluşturan dinamik bir yapıya sahip gençlerden oluşan toplumsal kitlenin günden güne etkisi artıran sosyal medyanın değerlerimiz açısından zaman zaman çeşitli etkilere yol açtığını söyleyebiliriz. Söyle ki toplumsal çevrede varlığını sürdüren isteyen bireyin ihtiyaç duyduğu radyo, televizyon ve benzeri iletişim araçları yerini küresel ile yerel arasındaki sınırı kaldıran internetin ve kitle iletişim

teknolojisinin gelişmesiyle toplumsal hayatın önemli bir parçası olan sosyal medyaya bırakmıştır. Sunduğu imkanlar ile kullanıcıyı cezbeden sosyal medya bilinçli kullanılmadığı durumlarda toplumsal hayatın farklı yorumlanmasından, psikolojik, toplumsal değerler, biyolojik ve benzeri birçok sorunlara da yol açmaktadır (Parlamış, 2023, s. 1-6)

Başkaları ile etkileşim halinde yaşamını sürdüren insanın hayatında sunduğu imkanlarla sınırları zorlayan sosyal medyanın etkisi önemli bir konumda bulunmakla birlikte insan hayatında sosyolojik ve psikolojik etkiler oluşturmaktadır. Sosyal medya; insanlar üzerinde hırs, öfke, kibir ve benzeri olumsuz duyguların harekete geçirmesine ve yanlış kullanılmasıyla aile kurumunda olumsuzluklara sebep olmakta. yine sosyal medya doğasında var olan zayıf denetim, kolay ulaşım, hızlı ileti gibi özellikleri bazı risklerin oluşturmaktadır (Varsak, 2022, s. 88-94).

1-Manevi Değerler

Toplumun bir parçası olan insan zor durumlarda karşılaştığında içinde bulunduğu kültür değerleri ve verilen telkinler, tavsiyeler onun başa çıkma sürecine tesir etmesinin (Merey & Şentepe Lokmanoğlu, 2019, s. 1138) yanı sıra günümüzde sosyal medyanın çocukları ve ergenleri etkileme gücü dikkate alındığında çocuklara ve ergenlere zarar verebilecek onları hatalı süreçlere yönlendirecek özendirici paylaşımlardan koruyabilmek açısından dijitalleşen çağımızda bir dijital maneviyat değerleri modelinin oluşturulması önem arz etmektedir.

Dindarlık, maneviyat ve kişilik özellikler arasındaki ilişkileri açıklayan din-psikolojisi alanın çalışmamıza yeni bir boyut kazandırmıştır. Şöyle ki maneviyat üzerine yapılan birçok çalışmada

manevi yapıların insan hayatı boyunca etkili olan duyuşsal ve bilişsel nitelikler olduğunu görmekteyiz (Şentepe lokmanoğlu, 2015, s. 29).

Dini inanç ve uygulamalara bağlılık olarak nitelendirilen dindarlık kavramı bazı toplum ve kişilere göre namaz, oruç, zekât ve benzeri ibadetler olarak algılanırken bazı toplum ve kişilere göre ahlakla bağdaştırılmıştır. Web 2.0 ile birlikte tüm dünyaya yayılan sosyal medya araçları ve modern dünyadaki sosyal süreçler toplum hayatında önemli değişimlere sebep olmakla birlikte geleneksel kültürden uzaklaşarak sürekli tüketim ve eğlence yönlendirmesi ile seküler bir yaşam tarzına yönlendirmiştir (Varsak, 2022, s. 96-106).

İnternet zemini üzerinden kurulan, karşılıklı iletişim, paylaşım ve etkileşimim ön planda olduğu ve toplumda yeni bir iletişim modeli oluşturan sosyal medya ile dinin birbirinden etkilenmesi kaçınılmazdır (Oyman, 2016, s. 125-165).

Pozitivist ve seküler sosyal hizmet uygulamalarının dışında din, psikoloji ve sosyolojiden yararlanarak pastoral psikoloji ve klinik manevi rehberlik alanında iki temel üzerine kurulan ve insanın yaratıcısı veya kutsal bir varlıkla iletişimini ifade eden maneviyat ile bağlantılı problemlerle başa çıkmayı amaçlayan sosyal hizmet yaklaşımı olan manevi danışmanlık ve rehberlik uygulamaları anlık ve kısa süreli bir destek olmayıp kişinin kendini tanınması, dini, ahlaki ve manevi değerlerini öne çıkararak manevi problemlerini çözmesini hedef alan insan için temel bir ihtiyaç olarak görülebilecek rehberlik çalışmasıdır (Kızılgöçit & Akça, 2023, s. 90-91).

Tek bir kaynaktan bilgi ve haberlerin yayıldığı, içeriğinin toplum tarafından üretildiği geleneksel medya araçlarının geride

kaldığı zaman ve mekana bağlı kalmadan her görüş ve düşünceden insanların var olduğu kolaylıkla propagandalarını ve eleştirilerini gerçekleştirebildiği buna bağlı olarak yalan ve zararlı akımların kolaylıkla yayılabileceği avantaj ve dezavantajları içinde barındırdığı sosyal medya araçlarının hızla geliştiği modern dünyada (Işık A. , 2024, s. 1-16), canın korunması, aklın korunması, dinin korunması, neslin korunması ve malın korunması önem arz etmektedir.

Bireylerin dış dünya ile iletişimde, sağlıklı ve tam bir şahsiyet olmasında maneviyatın önemi oldukça fazladır. Dinin odak noktası olan manevi yaşam çoğunlukla din bağlamında ortaya çıkar. Gerek ilahiyatçılar gerek psikologlar ve gerekse tabipler açısından önemli yere sahip olan manevi danışmanlık ve destek hizmetleri hayatın akışı içerisinde sosyal, ekonomik, kültürel, kişisel ve daha birçok alanda bireylerin bunlarla başa çıkmasında etkili bir süreçtir. “Psikolojide din ve maneviyat” başlıklı tartışmaları ele alan Amerikan Psikoloji Derneği’ndeki çalışmalar manevi danışmanlık alanının oluşumunda büyük katkı sağlamıştır (Gül & Şentürk, 2021, s. 117-120).

Din, manevi hayatı derinleştirmede önemli bir yere sahip olmasıyla birlikte her zaman kişinin gündeminde olmuştur. Şöyle ki James (1960) dini; kişilerin birbirine duyduğu sevgi, saygı, iyimserlik, manevi haz, barış, özgürlük gibi kavramlarla ifade etmektedir. Yine Yazır (1979) “*Akıl sahiplerini hüsnü ihtiyarlarıyla bizzat hayra ve nimete sevk eden bir vaz-ı ilahi, millet ve şeriat, beşerin ihtiyari fiillerinin hayır ve saadet gayesine doğru cereyanını temin eden bir kanun, bir yol, bir amel-i manevi*” şeklinde dini tanımlamıştır (Geredeli, 2024, s. 24-26-27).

Dini eğilimi yüksek kişiler, yüce bir varlıkla bağ kurarak manevi bir etkileşim girerler (Geredeli, 2024, s. 31).

Sekülerleşme ile dinin yaşamın içindeki işlevselliğinin azalması kişilerin manevi yaşamlarında açıkların belirmesine sebep olmaktadır (Geredeli, 2024, s. 42).

Bir şeyi en iyi bilen onu yapan olduğu düşüncesinden yola çıkarak insanın manevi ihtiyaçlarını, psikolojik ve fizyolojik yapısını en iyi şekilde bilen yaratıcı ahlaki ilkelerin gerçekleşmesi için mahremiyete dair sınırlar koymuştur (Geredeli, 2024, s. 45).

Din ve psikoloji üzerine yapılan çalışmalar neticesinde ortaya çıkan manevi danışmanlık hizmetleri sermaye merkezli modern üretim tarzlarının yabancılaştırdığı kişiler ve modern hayat için önemli bir ihtiyaç olarak görülmektedir. Modern hayatın çeşitli sonuçlarından dolayı insanların kaygı, depresyon gibi durumlarla başa çıkması ve ruhsal durumu sağlık yönetebilmesi zayıflamaktadır. Diyanet İşleri Bakanlığı'nın sunduğu dini ve manevi değerlerin birleşiminden oluşan manevi danışmanlık hizmeti ile Gençlik Spor Bakanlığı, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, Adalet Bakanlığı, AFAD ve Yeşilay gibi çeşitli kurum ve kuruluşlarla yapılan iş birliği protokollerinde manevi rehberlik fonksiyonlarına önem verilmesiyle bu zayıflık giderilebilir (Baygeldi, 2018, s. 7-16) .

Kişiden kişiye oldukça tutarlı bir biçimde değişiklik gösteren her türlü özellik olarak tanımladığımız kişilik özellikleri (treyt)' ni psikolojik sorun yaşama yatkın normal kişilikleri ifade eden Nevrotik/Duygusal Dengesizlik", çok yönlü düşünebilen bağımsız düşüncelere eğilimli bireyleri ifade eden "Açıklı/Deneyime Açıklık", enerjik-iyimser- sıcakkanlı bireyleri ifade eden

“Dışadönüklük”, bir plan doğrultusunda hareket eden bireyleri ifade eden “Sorumluluk Boyutu” ve şefkatli-işbirliği rekabete tercih eden bireyleri ifade eden “Uyumluluk” boyutu olmak üzere beş temel faktörde ele alınmıştır. Dindarlık, maneviyat ve kişilik özellikleri arasında din psikolojisi alanında bir çok ampirik çalışmaların yapılması hem kişilik psikolojisi alanının hem de davranış genetiği alanının gelişmesine katkı sağladığı düşünülmektedir. (Şentepe Lokmanoğlu & Güven, 2015, s. 28-41)

2-Çocuk ve Ergen İntiharları

Ergenlik dönemi intiharları hem Türkiye’de hem de küresel çapta yoğunluğu artarak devam eden bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri’nde 10-14 yaş grubu içerisinde ölüm sebebi olarak dördüncü sırada yer alırken, 15-24 yaş grubu içerisinde kaza ve cinayetlerden sonra üçüncü sebep olarak sayılmaktadır. Son 50 yılda ise çocuk ergen intiharlarının %350 arttığı saptanmıştır. Ancak Türkiye’de inkar, ret ve sosyal kısıtlayıcıların, Avrupa ve Amerika’ya göre daha fazla olduğu saptanmış ve bu sebeple bildirilen intihar girişimleri verilerinin sistemli ve güvenilir olmadığından söz edilmektedir (Siyez D. M., 2006, s. 414).

Ergenlerin intihar davranışlarına yönelik araştırmalarda; depresyon madde kullanım öyküsü, yalnızlık, okuldaki rekabet gibi problemlerden kaynaklı olduğu bulunmuştur. Ergenlik döneminin doğası gereği ruhsal sorunlar sıklıkla yaşantılanmaktadır ve dürtüsel davranışlar sıklıkla sergilenmektedir. Özellikle bu dönemdeki intihar girişimleri çevreden istenen bir yardım çağrısı davranışı olmakla beraber, çoğu zaman çevre tarafından dikkat çekme davranış olarak algılanmaktadır (Şimşek & Karataş, 2011, s. 64).

2.1.Çocuk ve Ergenlerin Kullandığı Öz Kıyım Yöntemleri

Ergenlerin intihar girişimi davranışlarında kullandıkları yöntemler cinsiyete, içinde yaşanan kültüre göre değişkenlik göstermekle birlikte sıkça kullanılan yöntem yüksek dozda ilaç almaktır. Araştırma sonuçları incelendiğinde kız ergenlerin toksik madde içme, ilaç alma, bileklerini kesme gibi davranışları tercih ettiği; erkek ergenlerin ise ateşli silah ve delici kesici alet kullanma, yüksek bir yerden atlama, kendini yakma gibi yöntemleri tercih ettikleri belirtilmiştir. Ergen bireyin tercih etmiş olduğu intihar yöntemi, kişiye ne kadar acı veriyorsa ve şiddeti ne kadar yüksekse, ölme isteğinin o denli fazla olduğunu göstermektedir (Çetinkaya & Gözen, 2016, s. 134).

2.2.Çocuk ve Ergen İntiharlarının Nedenleri ve Risk Faktörleri

2.2.1.Biyolojik Faktörler

Yüksel (2001); Özsoy & Eşel (2003) yaptığı araştırmalarda intihar ile ilgili olarak beyin kimyasal yapısı, hormonlar ve nörotransmitterler bağlı birçok sebep belirtilmiştir. En çok odaklanılan madde serotonin olmakla birlikte, bu maddenin saldırganlık davranışı üzerinde inhibe edici etkisi olduğu belirtilmiştir. İntihar girişiminde bulunan gençler üzerinde yapılan araştırmalarda vücutlarındaki serotonin düzeyinin olması gerekenden daha düşük olduğu bulunmuştur (Bayraktar, 2015, s. 143).

Yapılan araştırmalar doğrultusunda cinsiyet perspektifinde; kızlarda intihar eğiliminin erkeklerle karşılaştırıldığında daha fazla olduğunu bununla birlikte erkeklerde de öz kıyım davranışı girişiminin kızlara oranla daha fazla başarıya ulaştığı belirtilmiştir (Gençtanırım, 2015, s. 155).

2.2.2.Aile Faktörü

Çocuk ve ergen intiharı olgusunda aile etmeni, anahtar bir faktör olarak belirtilmiştir. Öztürk (2001); Lyon (2000) araştırmalarında çekirdek aile yapısına sahip olmama, ebeveyn kaybı yaşama ve aileden uzun bir süre ayrı kalma gibi etmenler, intihar girişiminde risk oluşturduğunu saptamıştır.

Lewinsohn, Rohde ve Seeley (2000) ergenlik dönemi içerisinde anne olmuş kadınların çocuklarının intihar girişimlerinin daha fazla olduğunu belirtmiştir. İntiharı önleme çalışmalarında adolesan dönemde evlilik ve hamileliklerin anne ve çocuk ruh sağlığına yönelik gerçekleşen risk faktörleri konusunda toplumdaki bireyleri bilinçlendirme çalışmalarına yer verilmelidir (Şimşek & Karataş, 2011, s. 68).

Çitak (2011) araştırmasında intihar eden ergenlerin aileleri incelendiğinde babanın özgüveni olmayan ve depresif belirtiler gösteren; annenin anksiyete sahibi ve intihar düşüncesine sahip olduğu bulunmuştur. Ayrıca aile içi ilişkiler incelendiğinde birtakım patolojiler ve alkol/madde kullanım öyküsüne rastlanmıştır (Bayraktar, 2015, s. 146).

2.2.3.Okul ve Akademik Başarı

Dunlop, More ve Romer, (2011) gelişim süreci devam etmekte olan bireyler için çevre ile içinde buldukları ilişkiler, okul ortamına dahil olmak, tutum ve davranış biçimlerinde radikal farklılıklar oluşturabildiğini belirtmişlerdir. İntihar hakkında bilgi edinmek, intihar girişiminde bulunmuş bireyleri tanıyarak olmak bu gibi ortamlarda gerçekleştiğini belirtmişlerdir. Yapılan araştırmalar okullarda taciz zorbalığa maruz kalan bireylerde intihar riskinin oluştuğunu bulunmuştur (Duman & İnci, 2014, s. 57).

Bir başka araştırmada akademik başarının dūřüklüğü ve intihar girişimi arasında pozitif ilişki bulunmuştur. 2018’de yapılan bu araştırmada ailelerden alınan bilgilere göre vakaların %66’sının okul başarısı orta veya dūřük seviyedeysen, %32’sinin akademik başarısının iyi olduğu öğrenilmiştir (Doęan, Öztürk, Esen, Demirci, & Öztürk, 2018, s. 32).

Yalaki, akır, Taşar, Yalçın, Bilge (2012) yaptıkları çalışmalarında intiharların büyük çoğunlukla okulların kapanma dönemi yaz döneminde gerçekleştiğini belirtmişlerdir. Kültürel ve toplumsal yapımızda okul başarısızlığı; aileler tarafından kabullenilmediği ve ergenlerin kendilerine belirledikleri amaçlara ulaşmasını engellediği için intihar riskini de artırdığını belirtmişlerdir.

2.2.4.Psikopatolojik Faktörler

İntihar ve psikopatolojiler konusunda çok farklı kuramlar ve bakış açısı bulunmaktadır. Stresli yaşam olaylarının sıklığı ve nitelikleri değerlendirildiğinde intihar girişiminde bulunmuş ergenlerde temelde yatan psikopatolojiler oldukça farklılık göstermektedir. Stresli yaşam olayları ile psikolojik rahatsızlıklar arasında psikopatoloji kontrol edildikten sonra dahi intihar için bir risk etmeni söz konusudur. Yapılan araştırmalarda ergenlerde bir arkadaşın veya yakın çevreden birinin intiharını takiben 6 ay içerisinde duygudurum bozukluklarına ve intihar davranışına eğilim artış gösterdiği bulunmuştur (Akın & Berkem, 2013, s. 27).

Brent araştırmasında aşırı umutsuzluk, öfke duygularının, yüksek düzeyde depresyonun, mükemmeliyetçi kişilik yapısının ve obsesyonların intihar ile yakından ilişkili olduğunu saptamıştır

(Aktepe, Göker, Serdar, Topbaş, & Özkorumak Karagüzel, 2006, s. 451).

3.Çocuk ve Ergen İntiharlarını Önleme Çalışmaları

3.1.Ekolojik Bakış Açısı

3.1.1.Mikrosistem

Mikrosistem, çocuğun birincil olarak temasta bulunduğu, gelişimini içinde tamamladığı ortamlar olarak tanımlanır. Bahsedilen bu ortamların arasında çocuğun kendisi, ailesi, yaşadığı mahalle yer almaktadır (Tat & Öztürk, 2019, s. 365). Ergen intiharları perspektifinde ele alındığında bu sistemde bulunan kişilerden aile ve arkadaş gibi, kaynaklanan niteliklerin ergenlerin öz kıyım davranışını kayda değer derecede artırdığı ve bu durumun sıklıkla model alma ile gerçekleştiği belirtilmiştir. Bu sebeple aile bireyleri arasındaki bağlılığın, ergenin birincil sosyal çevresinden ve arkadaşlarından alacağı olumlu geribildirimlerin ve okul yaşamının vazgeçilmez bir parçası olan öğretmenlerin ilgisinin ergen intiharlarını önlemede koruyucu çok önemli bir faktör olarak görülmektedir (Gençtanırım, 2015, s. 155).

3.1.2.Mezosistem

Bu sistem mikrosistemdeki birimlerin birbirleri ile olan ilişki ve etkileşimini ifade etmekle birlikte bu sistemin sadece intihar davranışlarını değil, bunun yanı sıra diğer riskli davranışlar hususunda koruyucu bir faktör olduğunu; iletişimsizliğin ise önemli bir risk faktör olarak tanımlandığı görülmüştür. Arıcıoğlu ve Tagay (2008) çalışmalarında okul aile arasındaki bağın ve iş birliğinin sağlamlaştırılmasının öğrencilerin ruh sağlığı açısından koruyucu bir rol üstlendiğini belirtmişlerdir.

3.1.3.Ekzosistem

Bu sistem, bireyin aktif bir şekilde sosyal bir kuruluş aracılığıyla bireyin içinde bulunduğu ortam arasındaki ilişki ve mezosistemin bir uzantısı olarak ifade edilir. Gelişmekte olan bireyi birebir ifade etmeyen ancak bireyin içinde bulunduğu çevreye etkisi olup orada bulunan bireyleri etkileyen, onlara çeşitli sınırla getirebilen ve hatta olanlara belirleyen hem resmi hem de resmi olmayan sosyal yapılardan oluşur (Yıldız Demir & Dönmez, 2017, s. 230).

Ekzosistem; çocuk ve ergen intiharları perspektifinde ele alındığında; intihar haberlerini kitle iletişim araçları vasıtasıyla okuyan ergenlerde öz kırım davranışının ve girişimlerinin fazla olduğu şeklindedir. Sosyal öğrenme kuramı çerçevesinde öğrenme sürecinin bir parçasıdır ve çatışma, problem gibi durumlarından kurtulma alternatifidir (Gençtanırım, 2015, s. 156). Gredler (2001) bu sistemin içerisinde yer alan politikacılar sanatçılar gibi rol modelleri sembolik modeller olarak tarif eder. Dolaylı yollardan da olsa ergen bu sembolik modelleri gözlemlene fırsatı edindiğinden intihar davranışlarında risk faktörü olarak değerlendirilir. Önleyici olarak eğitim ve rehberlik politikaları, kitle iletişim araçlarının olumlu etkileri kapsamında sunacakları sağlıklı ve tam bir iyi oluş hali gösteren rol modeller koruyucu faktörler bağlamında değerlendirilebilir (Gredler, 2001).

3.1.4.Makrosistem

Bir toplumun kültür değerleri, inanç sistemleri ve kanun ve yasaları, yaşam biçimleri sosyoekonomik durumları şeklinde tanımlanan makrosistem, ergenlerin gelişiminde doğrudan bir etkiye sahip olmamakla birlikte ergenin içinde yaşamını devam ettirdiği

ekonomik ve sosyolojik çevreyi belirlemektedir (Doğan A. , 2010, s. 157).

Bu sistem farklı ideoloji ve inançlardan dolayı farklılaşma gösterir. Torgler ve Schaltegger (2012) araştırmalarında dini inanç ve intihar fikirleri arasında negatif korelasyon bulunduğu belirtilmiştir. Bir başka çalışmada intiharın sosyal koşullardan bağımsız ele alınamayacağını belirtilirken; bir başka çalışmada da toplumsal baskıya bir direnç olarak meydana geldiğini belirtilmiştir (Gençtanırım, 2015, s. 157).

3.1.5.Kronosistem

Yukarıda bahsedilen tüm sistemleri kapsayan bu dış sistem yaşanan zaman dilimini ifade eder. Buna savaşlar ve ekonomik kriz dönemleri örnek verilebilir. Diğer yaş gruplarında meydana geldiği gibi ekonomik krizlerin ve savaşların dolaylı ya da direkt etkilerine olarak ergenlerde de intihar girişimi konusunda risk faktörü oluşturduğu belirtilmiştir (Gençtanırım, 2015, s. 157).

Ekolojik sistem kuramı incelendiğinde intiharın çok boyutlu bir sorun olduğu; biyolojik psikolojik, kültürel ve felsefi unsurlar barındırdığını ve bu sebeple tek bir faktörler ile engellenemeyeceği görülmektedir. Nedenlerin birbiri ile oldukça ilintili ve karmaşık olması sebebiyle, çözümlerin de oldukça kompleks olması kaçınılmazdır (Gençtanırım, 2015, s. 157).

3.2.Okul Temelli nleme alışmaları

Eğitim ğretim müfredatı içerisinde var olan programlara özellikle depresyonla başa çıkabilme, öfke kontrolü, yalnız oluşu azaltma, problem çözme gibi yaşam becerilerinin eklenmesi ve öğretilmesi, öğrencilerin bireysel yeterliliklerinin artırılması gibi programlar eklenmesi gerektiği belirtilmektedir. Ayrıca okullarda

tarama çalışmalarına yer verilerek öz kıyım eğilimi gösterebilecek öğrencilerin farkına varılabilmesi için öğrencinin kendine anlatmaya dayalı teknikler ve bireysel görüşme tekniklerinin kullanımı yaygınlaştırılmalıdır (Siyez D. M., 2005, s. 93).

3.3.Bilişsel ve Davranışçı Yöntemler

Ergenlerde intihar davranışıyla ilgili olarak bilişsel etmenler incelendiğinde; ergenlerin problemleri çözümsüz olarak görme eğilimine sahip olduğu belirtilmiştir. En fazla üzerinde durulan bilişsel değişkenler; umutsuzluk, rijidite, ikili dikotom şeklinde sıralanmaktadır. Araştırmalarda bilişsel katılığı olan şemaların; stresli durumlarda diğer seçenekleri gözden geçirme ve değerlendirmeyi engellediği düşünülmektedir. Yapılan araştırmalarda intihar sürecinde yer alan bilişsel etmenlerin ve şemaların öneminin gösterilmesi doğrudan öz kıyım düşüncesini azaltmada büyük oranda faydalı olacağını düşündürmektedir. Hem davranışçı yöntemlerin (problem çözme, hoşla giden etkinliklerde bulunma) hem de bilişsel yöntemlerin (otomatik düşünceler, şemalar, çarpıtmalar) kullanımı ergen intiharlarını önlemede etkili olduğu görülmüştür (Öncü & Sakarya, 2013, s. 240).

3.4. Manevi Yönelimli Yöntemler:

Yapılan araştırmalarda depresyonun, bireylerdeki intihar davranışını tetikleyen en önemli risk etmenlerinden biri olduğu saptanmıştır. Günümüzde bu vakaların tedavisi için kullanılan ve daha çok seküler yöntemler içeren yaklaşımların yanında manevi/varoluşsal metotları kullanmanın daha verimli olduğu görülmüştür (Akpınar A. , 2015). Manevi/dini bağlanmanın; depresyon, öfke, intihar gibi olgular karşısında baş etmeye olumlu yönde katkı sağladığı bulgularına rastlanmıştır. Bunlara ek olarak

bireylerin depresyon ve akabinde gelen öz kıyım davranışını engelleyen bir etmen olan manevi bağlılığın daha en baştan stres etmenlerinin oluşma ihtimalini azalttığı görülmüştür (Bonelli, 2013). Sayar (2012)' a göre antisosyal davranış gösteren, problemlerin çözümünde şiddete başvuran ya da problemler karşısında intihara başvuran gençlere tutunacakları bir değer, manevi bir anlam sunulmalıdır. Ergenler üzerinde yapılan araştırmada bireyin manevi herhangi bir değer mevcutsa bunun riskli davranışlar ve depresif bulgular ile olumsuz yönde, varoluşsal huzur ile pozitif yönde ilişkili olduğu bulunmuştur (Ayten, 2017, s. 121), (Cotton vd.; Ahmed & Amer; akt. Demirtaş; edt. Ayten, 2017: 121). Bireylere verimli ve etkili bir ruh sağlığı hizmeti sunabilmek için insanın hem maddi hem manevi gereksinimleri gözetmek gerekmektedir. Manevi/varoluşsal herhangi bir inancı olmaksızın yetişen çocuklar, yaşamın anlam ve önemi olmadığı sonucuna varmaktadır (Memiş, 2018). Dinler genel anlamda insanlığa bağlılanma ve umut olgularını aşıladığı için gençler yaptıkları yanlışlar ya da başarısızlıkları sebebiyle kendilerini suçlama davranışı gösterdiğinde dindeki bu olgular onlar üzerinde olumlu etki yaratabilmektedir. Bu durum İslam inancında “tövbe”, Hristiyanlık inancında “bağışlanma” kısaca “telafi mekanizmaları” ile örneklenebilir (Çiftçioğlu, Budak, Budak, Şener, & Şener, 2024). Diğer taraftan dinler insanlar üzerinden birtakım yaptırımlara sahiptir. Bu yaptırım ve uygulamalar psikopatolojilere sebep olabilecek etmenlerden bireyleri korumaktadır. Örneğin birçok dinde intihar yasaktır. Ek olarak maneviyat ve din; insanlara maruz kaldıkları sıkıntılar karşısında ödüllendirileceklerini vaat eder. Bu durum insanlar üzerinde başa çıkma gücünü artırmaktadır (Akyüz & Kulaoğlu, 2021). Yakın bir zamana kadar din ve maneviyat birbiri

yerine kullanılan tabirler olarak görülmekte idi. Ancak günümüzde maneviyat birçok alan üzerinden tanımlanmaktadır. Birbirinden farklı olmasına karşın bu iki tabir birbirinden bağımsız değildir. Din; yapılandırılmış, kuralları olan ve ritüellerden oluşan bir kavram olmakla birlikte maneviyat daha geniş bir anlam içermektedir (Çakmak & Ekşi, 2023). Yapılan araştırmalar ışığında hayat içerisinde bazı sorunlarla baş etmek durumunda kalan bireylere psikolojik destek hizmeti sunulurken psikolojik danışmanlık içerisine manevi faktörleri de içeren yaklaşımları almak; bireylerin kaygılı hallerine iyilik hissi vererek yaşama dair anlam duygusunu artırabilmektedir. Kişi böylece karşılaştığı problemlerde başa çıkma mekanizmalarını daha etkili kullanabilecek ve olumsuz duygulanımları azalacaktır. Bu sebeple ruh sağlığı hizmetlerinde manevi yöntemlerin yerini arttırmak bireylere ve topluma faydalı olacaktır.

4. Suç ve Sosyal Medya

Kullanıcıların profil oluşturarak hızlı iletişim kurabildiği, fotoğraf, metin, görseller paylaşabildiği, hayattaki her alana temas eden ve hatta canlı yayın yapabildiği Facebook, Youtube, Twitter ve benzeri çevrimiçi platform veya ağ türü olarak tanımlanan sosyal medya; ilgilenen herkesin katkılarını isteklendiren medya ve takipçi arasında çizgiyi netleştirmeyen katılım, bilgi paylaşımına imkan sunan açıklık, sosyal medyada akışın görüşme şeklinde karşılıklı olması ve etkili iletişim kurmaya imkan sunan topluluk oluşturma olmak üzere dört özelliğe sahiptir (Parlamış, 2023, s. 60-62).

Edinilen yanlış bilgiler, kurulan olumsuz arkadaşlık ilişkileri gibi sosyal medyanın bilinçsizce kullanılması değerleri ciddi oranda etkilemekle (Şener & Yiğit, 2021, s. 530) birlikte sosyal medya

aracılığı ile suç ve Şiddet eylemleri çok geniş kitlelere ulaşmaktadır. Şöyle ki terör örgütleri sosyal medyadaki görünürlüklerini arttırarak üyeleri eğitmek, eylemlere teşvik etmek, halk topluluklarına gözdağı vermek ve korku salmak ve benzeri propaganda yürütmektedir (Gün Çınđı & Suğur, 2020, s. 50).

Twitter, Facebook, İnstagram ve bunun gibi onlarca yeni mecranın katılımıyla gerek ticari reklamlarımızı- kurumsal iletişimimizi yönettiğimiz ve gerekse sosyal hayatımızda kullandığımız medyanın uygunsuz kullanımı bireysel hak ve özgürlükleri derinden etkilemektedir (Çiftçi, 2024)

Üç önemli unsuru (magazin-medya ve adaleti)bünyesinde barındıran medya;

İlk olarak,

Medyada eğlence fonksiyonunun eğitim işlevinden daha ön plana geçmesi bu sebeptendir ki günümüzde haberlerin sunulma biçimleri yasal kurallar, süreçler yerine statü, kişilik vs. değerleri dikkate alan sunum tarzı hâkim olmuştur. Örneğin Monica Lewinsky'ın meŐhur mavi elbisesinin Başkan Clinton'un genetik materyali ile lekelendiğinin haberleri ile ilgili olarak New York Times tarafından olayın ayrıntılarına gönderme yaparak sadece 11 haber sunması yine 2005'teki Michael Jackson'ın taciz davası ile ilgili 317 haber yayınlayan Los Angeles Times yalnızca iki tanesini basmıŐtır.

İkinci unsur;

Medya çılgınlığıdır. Şöyle ki Michael Jackson duruŐmasında NBC, CNN, CBS, Fox, Court Tv vs. kuruluşlar adliye binasının

önünde yayın kuleleri oluşturmuş yine ünlü basketbolcu Kobe, Bryant'ın tecavüz suçlaması ile karşı karşıya kaldığında Colorado'da oluşturulan medya ofisleri haber kuruluşları arasında rekabetin bir kanıtıdır.

Üçüncü unsur ise;

Meydana gelen hukuki olaylara tanıklık eden yaşanan yargı sürecini anlayan ve değerlendiren meraklı-dikkatli bir kamuoyunun varlığıdır.

Bahsettiğimiz bu üç dinamikte birlikte adalet ve hakkaniyet gibi öncelikler basının heyecan verici görselleri ve kişilik merkezli senaryolarına nazaran ikinci planda kalmıştır (Fox, Van Sickle, & Steiger, 2007, s. 1-7).

Web 2.0 olarak nitelendirdiğimiz internetin tüketiciler tarafından yaygınlaşması bilgi akışında da yeniliklere sebep olmuştur. Özellikle yer ve zaman kavramına bağlı kalmadan çift taraflı veri paylaşılmasına imkân tanıyan sosyal medya sistemi kullanılabilirliktedir (Çoban S. , 2022, s. 51)

Kitle iletişim araçları, toplumdaki farklı güçlerin savaş alanını yansıtır. Şöyle ki kitle iletişim araçlarının bu çatışmadaki rolü gerek güçler arasındaki dengeyi ve gerekse çatışmayı aktarma biçimini etkiler. Bu sebeptendir ki toplumdaki farklı çıkar gruplarının medya temsil ediliyor olması demokratik bir medya sistemi için önemlidir (Çoban E. M., 2019, s. 73)

Metropol şehirlerde başta olmak üzere dünyamızın en büyük zorluklarından birisi olan ve en basit hırsızdan organize kartellere kadar uzanan suçlar toplumlarımızda birçok biçimde meydana gelir bu yüzden ki devletler suçu önleme, öngörme ve etkili

cezalandırma yöntemleri geliştirmektedirler. Günümüzde güçlü sosyal medya veri akışı ile insanların düşüncelerini, arzularını, bilgileri, paylaşımlarını ve tartışmalarını sosyal ağlara taşındığını oluşacak bu koşulların sosyal mevcudiyet ve aktivitelerle ilgili olduğunu değerlendirdiğimizde farklı suç türlerinin oluşması kaçınılmazdır. Örnek olarak aktif nüfusun olmadığı yerde hırsızlık gibi aktif nüfusun fazla olduğu yerlerde de zorla araç kaçırmaya olayının yaşanma ihtimalinin daha az olduğunu bu sosyal varlık ve aktivitelerin yerini günümüzde sosyal medyaya bıraktığını söyleyebiliriz (Johannes, Antal, & Dirk, 2014, s. 1-3).

Güncel yaşamımızı doğrudan etkileyen sosyal medya platformlarının kullanımı ile suç şekilleri ve türleri de değişmekle birlikte bu platformlardaki suçluların sosyal medyanın sunduğu imkânlardan yararlanarak daha az risk ile suç işleme avantajına sahip olduklarını söyleyebiliriz (Cihan & Yıldız, 2020, s. 135)

Güvenlikten alışverişe, bireysel ve grup iletişimden bankacılık hizmetlerine kadar hemen hemen her alanda geniş bir alana yayılan internet sunmuş olduğu hizmetin yanı sıra suçlarında işlendiği bir yer haline gelmekle birlikte yeni teknolojilerin gelişmesiyle bilişim suçları oranlarında artış görülmektedir. Bunun en önemli sebeplerinden biriside sosyal medyanın bireylere sağladığı özgürlük ortamının kontrolsüzce kullanılmasıdır (Cihan & Yıldız, 2020, s. 136-138)

Dijisosal alan olarak nitelendirebileceğimiz dünyanın her yerinde her yaşta insan tarafından kullanılan sosyal medya platformlarından facebook, twitter ve instagram uygulamalarında en fazla işlenen suçların hakaret, özel hayatın gizliliğini ihlal, verilerin

hukuka aykırı olarak ele geçirilmesi, tehdit ve dolandırıcılık olduğu tespit edilmiştir (Cihan & Yıldız, 2020, s. 147)

Tablo 1: 2016-2019 yılları arasında Yargıtay tarafından karara bağlanan Facebook, Twitter veya Instagram aracılığı ile işlenen suçlar

S.N	Facebook/Twitter/Instagram(2016-2019)	Toplam	Yüzde
1	Hakaret	283	24,8
2	Özel Hayatın Gizliliğini İhlal	159	14,0
3	Verileri Hukuka Aykırı Olarak Verme Ele Geçirme	134	11,7
4	Nitelikli Dolandırıcılık	116	10,2
5	Tehdit	104	9,1
6	Şantaj	53	4,7
7	Cumhurbaşkanına Hakaret	45	4,0
8	Bilişim Sistemindeki Verileri Bozma, Yok Etme, Değiştirme ve Erişilmez Kılma	42	3,7
9	Silahlı Terör Örgütünün Propagandasını Yapmak	40	3,5
10	Kişilerin Huzur Ve Sükununu Bozma	28	2,5
11	Bilişim Sistemine Hukuka Aykırı Olarak Girme Ve Orada Kalma	27	2,3
12	Müstehcenlik	27	2,3
13	Cinsel Taciz	21	1,8
14	Kişilik Haklarına Saldırı	17	1,5
15	Halkı Kin ve Düşmanlığa Tahrik Ve Aşağılama	8	0,7
16	Türk Milletini, Türkiye Cumhuriyeti Devletini, Devletin Kurum Ve Organlarını Aşağılama	6	0,5
17	Ticaret Hukukuna Aykırılık	6	0,5
18	İftira	5	0,4
19	Haberleşmenin Gizliliğini İhlal	3	0,3
20	Halkın Bir Kesiminin Benimsediği Dini Değerleri Alenen Aşağılama	3	0,3
21	Atatürk'ün Hatırasına Hakaret	2	0,2

22	Devletin Güvenliğine İlişkin Belgeleri Temin Etme, Devletin Güvenliğine Ve Siyasal Yararlarına İlişkin Gizli Kalması Gereken Belgeleri Açıklama	2	0,2
23	Suçu Ve Suçluyu Övme	2	0,2
24	Banka ve Kredi Kartlarının Usulsüz Kullanımı	2	0,2
25	Uyuşturucu Madde Kullanımını Özendirme	1	0,1
26	Suç İşlemeye Tahrik	1	0,1
27	Özel İşaret Ve Kıyafetleri Usulsüz Kullanmak	1	0,1
28	Bilişim Sistemleri, Banka Ve Kredi Kurumlarını Araç Olarak Kullanılması Yöntemiyle Dolandırıcılık	1	0,1
	TOPLAM	1.139	100

Kaynak: (Cihan & Yıldız, 2020, s. 144-145)

Bilgi ve iletişim teknolojilerinde meydana gelen gelişmeler le özel hayatın ve mahremiyetin daha sıklıkla ihlal edildiği görmekteyiz (Çoban E. M., 2019, s. 82)

4.1.Sosyal Medyanın Suç Haberleri ve Paylaşımlar Üzerindeki Etkisi

Kentsel bir ortamda sosyal varlığın vekili olarak sosyal medya ile belirli bir olayın meydana gelmesini çevre olarak tanımladığımız mekânsal koşulların ilgi çekici noktalar açısından, sosyal etkinlikler olarak tanımladığımız Twitter, Facebook, Foursquare vb. coğrafi konumlu sosyal ağlardaki çevrimiçi etkinlikler ve olay gözlemi birleşerek coğrafi bilgi sistemleri alanındaki güncel teknikleri kullanarak bunların bağımlılıklarını coğrafi – uzaysal bağlamada değerlendirmemize olanak tanımaktadır. (Johannes, Antal, & Dirk, 2014, s. 5)

4.2.Sosyal Medyanın Suç Algısına Katkıları

Sosyal Medya verilerinin geniş potansiyeli suçun ortaya çıkmasını açıklamak için kullanıldığı gibi suç oranlarının ve gerçek

tehdit durumlarına yönelik veri hesaplama, hazırlama ve analize yönelik metotlar kullanılabilir. Sıfır Şişirilmiş Poisson Regresyon, Twitter verilerinin kentsel ortamlardaki gerçek açıklayıcı değerinin değerlendirilmesi için iyi bir hizmet sunarken, Coğrafi Ağırlıklı Regresyon , mekânsal bağımlılıklar ve varyasyonlar hakkında kanıtlar sağlar (Johannes, Antal, & Dirk, 2014, s. 14)

4.3.Sosyal Medyada Şiddet

Her geçen gün hayatımızın bir parçası olan sosyal medya insanlar görünmezlik ve bilinmezliğin verdiği güvenle kendilerini farklı tanıtımlarına olduğundan bambaşka biri olarak göstermelerine imkân sunmuştur. Bu özgüvene bağlı olarak fiziksel şiddetten farklı olarak yeni bir şiddet türü olan sosyal medya şiddeti ortaya çıkmıştır. Sosyal medya kapsamında değerlendirebileceğimiz uygulamaları e-posta grupları, Bloglar (günlükler) – Vloglar (video günlükler), Forumlar (Google groups, yahoo groups gibi), Kurumsal intranet (kurum içi ağ), Extranet (web sayfaları), Hızlı mesaj servisleri, Sosyal ağ siteleri (twitter, facebook, instagram vb) olarak sıralayabiliriz (Çınar, 2021, s. 37-38).

5.Çocuk Ergen İntiharları ve Sosyal Medya İlişkisi

İntihar, bireyin istemli bir biçimde kendi hayatına son vermesi şeklinde tanımlanabilir. Bir başka deyişle bireyin kendisine yönelttiği ölümlü nihayete varan bir saldırganlık durumudur. Bu öz kıyım davranışı, yaşamın stres faktörlerine tepki gösteren normal bireylerden, ağır psikopatolojilere sahip olan kişilere kadar oldukça yaygın bir toplum kesiminde rastlanmaktadır (Can & Sayıl, 2004). En az yetişkinleri ilgilendirdiği kadar çocuk ve ergenleri de kapsayan bir halk sağlığı sorunu olan bu öz kıyım davranışı dünya genelindeki genç ölümlerinin önemli bir bölümünün sebebidir

(Keskin, 2015). Son yıllarda kişiler arası ilişkilerin önemli bir bölümü internet ortamında dolayısıyla sosyal medya aracılığıyla gerçekleşmekte ve bu durum alışlagelmiş zorbalık davranışlarını da kenarda bırakıp siber uzamda gerçekleşen zorbalık davranışlarını da beraberinde getirmektedir (Aksaray, 2011). Yapılan araştırmalarda zorbalığın geleneksel türlerine maruz kalmış gençlerden çok, siber ortamda zorbalığa uğramış gençlerde öz kırım düşüncelerinin daha yaygın olduğu görülmektedir (Erdoğan, Celbiş, & Öner, 2021). Dünya genelinde 600 milyondan fazla birey, depresyon ve kaygı bozuklukları ile baş etmekte ve bu kişiler sanal uzamda yapılan stalk, siber saldırı gibi bireyin özel yaşamına ve ruh sağlığına doğrudan zarar vermekte ve bu dezavantajlı grupları intihar davranışına kadar sürükleyebilmektedir (Akbayrak, 2021).

İnternetin ve sosyal medyanın bir diğer kullanım alanı olan müzikte de bazı müzik sözlerinin bireyin bilinçdışına önemli derecede etki ettiği, erişilebilmesi kolay olması sebebiyle içeriğinde şiddet, intihar gibi konular barındıran türlerin dinlenilmesi sonucu bireyi bu davranışlara yönelttiği gerçeği saptanmıştır (Çoban S. , 2022, s. 58). Çevrimiçi oynanan oyunların kayda değer bir kısmı da öz kırım ile sonuçlanmaktadır. Meydan okuma olarak tasarlanmış bu oyunlarda, karakterin kendisine verilen görevleri yerine getirme, level atlama gibi aşamaları tamamlayıp bir üst göreve geçme şeklinde ilerlemektedir. Otokontrol yönünden zayıf olan bireylerde, bu görev tamamlama durumu sanal uzamdan gerçek hayata geçiş yapmakta ve oyundaki karakter ile kendisi arasında özdeşim kuran gençlerde oyunun barındırdığı mesajı daha hızlı benimseme ve görevi gerçek hayatta da tamamlama algısı oluşturmaktadır (Yılmaz & Candan, 2018, s. 275).

SONUÇ

Hayatımızın bir parçası haline gelen sosyal medyada birçok olumsuzluklara karşı (çocukların ve ergenlerin intiharı) manevi değerlerimizi geliştirecek, sosyal medyada yayılan olumsuz akımların önüne geçebilecek içerikler (dizi-film-platformlar) üretmemizin yanı sıra halkı aydınlatacak uygulamaların özellikle sosyal hayatta ihtiyacımız olan teknoloji bilgisi, yanlış teolojik ideolojilere karşı bilgi edinme, kişilik-inanç eksikliğini giderme, kaza-afetlere karşı bilinçlenme, kötü alışkanlıklardan korunma, sağlık koşulları iyileştirme, aile anlaşmazlıkları giderme, manevi buhranla baş etme ve benzeri birçok alanda gereksinim duyulan dini/manevi danışman ve rehberlik hizmetlerine (Gül & Şentürk, 2021, s. 121), yönelik kurum ve kuruluşlarca aile ve sosyal hizmet alanları, sağlık hizmetleri alanı, din hizmetleri alanı ve adalet hizmetleri alanı basta olmak üzere insanı ilgilendiren tüm alanlar bütünsel olarak değerlendirilerek manevi danışmanlık alanında yeterlilik kazanmış, yeterli düzeyde formasyonu olan personellerce eğitim seminerlerin düzenlenmesi problemlerle karşılaşan kişilerin sorunlarına çözüm getireceği düşünülmektedir.

Kitle iletişim araçlarının halkın toplumsal gerçeklik algıları üzerindeki etkisini değerlendirdiğimizde insanların sosyal koşulları algılama biçimi üzerinde doğrudan etkisi olan Hipodermik iğne modeli, bireylerin bilgi ve cevaplar için medyaya başvurduğu, sosyal inşacılık kavramına dayanan sınırlı etkiler modeli ve çeşitli sebeplerden dolayı haber programlarında ve hikâyelerde sınırlı ve oldukça öngörülebilir kişi, kuruluş veya bir diziyi konu alan gündem belirleme modellerinin hâkim olduğunu, kitle iletişim araçlarının görselleri halkın genel algısını etkilediğini ve zaman, drama, çatışma, olağan dışı unsurlar, öngörülemeyen unsurlar, ünlü isimler, görsel çekicilik, olaylardan oluşan faktörler gazetecilerin ve medya

kuruluşlarının haber değerlerini belirlemede kullanıldığını söyleyebiliriz. Adalet sistemi hakkında yurttaşların eğitilmesi, medyanın yayınları mahkemelerin mümkün olan en adil şekilde karar vermesini sağlayan kamu güvencesi, halkın hukuk sistemine olan güveninin artmasının sağlanması adalet sisteminin kapsamının genişletilmesinde önemli olan unsurlardır (Fox, Van Sickel, & Steiger, 2007, s. 8-14).

Gerek geleneksel ve gerekse yeni medyada yayınlanan, paylaşılan içeriklerde suç teşkil eden olumsuzluk içeren unsurların olduğu görülmektedir. Özellikle internet kullanımı ile sınırsız aktiviteyi içinde barındıran sosyal ağlar ile birlikte birçok hukuki boşluklar meydana gelmiştir (Akpınar M. R., 2017, s. 495). Bu boşlukların doğru doldurulabilmesi için manevi değerlerin gençlere yönelik olarak sağlıklı bir din eğitimi ile ve gençlerin kişiliğini - karakterini olgunlaştıran mahremiyet-dindarlık programlarıyla verilmesi önem arz etmektedir (Geredeli, 2024, s. 102). Örneğin Hz Muhammed 'in (asm) aile problemleri, hastalık veya ölüm durumlarında ortaya çıkan olumsuzluklara karşı bazen vahiyle bazen de gündelik hayatın akışında başa çıkma süreçlerinde destek olduğu konuların gençlere anlatılması, nefis öğretileri ile gençlerin bilgilendirilmesi ve (Baygeldi, 2018, s. 9), manevi değerlere önem veren gençlerin yetiştirilmesi için mahremiyet, dindarlık konuları hakkında (Geredeli, 2024, s. 102) bilgi verilmesi verilebilir.

Bilgi teknolojilerinin toplumsal hayatı değiştirdiğini savunan İspanyol sosyolog Manuel Castells' in değerlendirmeleri göz önüne alarak sosyal medyanın artık günümüzde reddedilemeyecek boyutta olduğunu bütünsel olarak değerlendirdiğimizde gençlerin; kandırılması, suiistimal edilmesi, olumsuz yönde düşünce ve değer yapılarının değiştirilmesiyle geleceklerinin etkilenmesi, mahremiyet

duygularının gelişmeye başladığı ergenlik dönemlerinde bazı sosyal medya kullanıcılarının mahremiyet duygusu yokmuşçasına paylaşımlarda bulunması (Şener & Yiğit, 2021, s. 531-537) gibi olumsuz etkilere kapılmasını önlemek amacıyla tüm kurum ve kuruluşların sosyal medya hakkında eğitim, bilgilendirme, sosyal sorumluluk, sınırlık getirilmesi süreçleri ve benzeri görevleri bilinç edinmelidirler.

Genel olarak ifade edersek maneviyata özel olarak anlamlandırırsak dine olan dönüşler özellikle iletişim araçlarının endüstrileşmesi ile popüler kültürde dinin tanınırlığı ve etkinliği artmıştır. Modern toplumlarda çeşitli dini içerikli sitelerin, sanal cemaatlerin oluşturulması kutsala olan ilginin internet/dijital medya alanlarında anlatılması ile çok farklı dini kültür ürünleriyle karşılaşılmaktadır (Arslan, 2016, s. 18). Bu sebepten milyonlarca insanın hem hemen her gün kullandığı sosyal medya üzerinden yapılan gerek değerlerimizle uyumsuz ve gerekse intihara yönlendirme gibi olumsuz düşüncelerin etkili olduğu paylaşımlara karşı bireyler popüler kültürün akımına bırakılmadan kitle iletişim araçlarında maneviyat değerleri güçlü söylem ve yayın dilinin bireylere sunulması faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

Akbayrak, E. (2021). *Etkileşim Bağımlılığından Mavi Balina'ya Sosyal Medyanın Kara Kitabı*. (E. Dirağ, Dü.) Altıkkırkbeş Yayınları.

Akın, E., & Berkem, M. (2013). İntihar Girişiminde Bulunan Ergenlerde Olumsuz Yaşam Olayları: Vaka Kontrol Çalışması . *Fırat Tıp Dergisi* , s. 26-29.

Akpınar, A. (2015). Gençlik Değerleri. *Gençlik ve Sorunları Çalıştayı*. Konya : Ribat Eğitim Vakfı.

Akpınar, M. R. (2017). İslam Hukuku Açısından Sosyal Medya . *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s. 493-509.

Aksaray, S. (2011). Sinber Zorbalık. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , s. 405-432.

Aktepe, E., Göker, Z., Serdar, S. K., Topbaş, M., & Özkorumak Karagüzel, E. (2006). İntihar girişiminde bulunan çocuk ve ergenlerde sosyodemografik ve psikiyatrik özelliklerin değerlendirilmesi. *TAF Preventive Medicine Bulletin*.

Akyüz, İ., & Kulaoğlu, S. (2021). Manevi Yönelim Ve Depresyon Arasındaki İlişkinin Sosyodemografik Değişkenler Bağlamında İncelenmesi. *Sosyal Sağlık Dergisi* , s. 63-80.

Alioğlu, N. (2016). Duygusal Tatmin Aracı Olarak Sosyal Medya Kullanımı Üzerine Bir Alan Araştırması . *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , s. 1-27.

Arıcıoğlu, A., & Tagay, Ö. (2015). Okullarda Ruh Sağlığı Hizmetleri . *Kurumsal Eğitim Bilim Derdisi* , s. 76-83.

Arslan, M. (2016). Kitle İletişim Araçları, Medya ve Din İlişkisi Üzerine. *Birey Ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi* , s. 5-25.

Ayaz, O. (2015). Sosyal Medyanın Ergenlerin Dini Sosyalleşmesine Etkileri (Sakarya/Akyazı Örneği). *Yayınlanmamış Yükske Lisans Tezi* . Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .

Ayten, A. (2017). *Manevi Danışmanlık Ve Rehberlik, Teori Ve Uygulama Alanları*. İstanbul: DEM Yayınları .

Baygeldi, M. R. (2018). Tükiye'de Modern Sorunlara Dini Bir Çözüm Olarak Manevi Danışmanlık Uygulaması Mevcut Durum Ve Öneriler . *Siyaset, Ekonomi Ve Toplum Araştırmaları Vakfı* , s. 1-30.

Bayraktar, S. (2015). İntihar Kavramının Çocuklar Ve Ergenler Açısından Ele Alınması . *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi* , s. 139-159.

Baz, F. Ç. (2018). Sosyal Medya Bağımlılığı: Üniversite Öğrencileri Üzerine Çalışma . *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* , s. 276-295.

Bonelli, R. (2013). Depresyonda Dini Ve Manevi Fatörler Araştırmaları Biraraya Getirme Ve Değerlendirme. *Dini Araştırmalar* , s. 224-244.

Can, S. S., & Sayıl, I. (2004). Yineleyici İntihar Girişimleri . *Kriz Dergisi* , s. 53-62.

Cihan, M., & Yıldız, S. (2020). Sosyal Medya Aracılığı İle İşlenen Suçlar: Facebook, Twitter ve Instagram Örneği . *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , s. 135-150.

Çağlar, B. (2012). Yazılı Basında Reklamların Kullanımı: Gazete Reklamları Üzerine Göstergibilimsel Bir İnceleme. *Yayınlanmamış Yükske Lisans Tezi* . Erzurum : Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .

Çakmak, Z., & Ekşi, H. (2023). Ergenlerde Yaşamda Anlam, Maneviyat Ve Kişilk Arasındaki İlişkiler. *Talim*, s. 38-52.

Çetinkaya, H., & Gözen, D. (2016). Ergenlik Çağındaki İntihar, Risk Faktörleri Ve Hemşirelik Yaklaşımı . *The Journal Of Pediatric Research* , s. 133-138.

Çiftçi, U. (2024, 01 06). *Sosyal Medya ve Suç* . Demokrat Kocaeli : <https://demokratkocaeli.com/makale/8389758/ugras-ciftci/sosyal-medya-ve-suc> adresinden alındı

Çiftçioğlu, M., Budak, G., Budak, E., Şener, R. B., & Şener, M. (2024). Gençler Arasında İntihar Eğilimleri, Sebepleri Ve Çözüm Yolları. *International Journal Of Social And Humanities Sciences Research*, s. 2090-2102.

Çınar, Ö. (2021). Sosyal Medyada Şiddet. *Journal of Management Theory and Practices Research*.

Çoban, E. M. (2019). Kamusal Alan ve Sivil Toplum Tartışmasında Medyaya Sosyolojik Bir Bakış: "Müge Anlı İle Tatlı Sert" Örneği . *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi* . Kütahya : Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .

Çoban, S. (2022). Medya ve Müziğin Suç ve Suçluluğa Etkisi. *Adli Bilimler ve Suç Araştırmaları* , s. 49-63.

Çoban, S. (2022). Medya ve Müziğin Suç ve Suçluluğa Etkisi . *Adli Bilimler ve Suç Araştırma Dergisi* , s. 49-63.

Doğan, A. (2010). Ekolojik Sistemler Kuramı Çerçevesinde Akran Zorbalığının İncelenmesi. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi* , s. 149-162.

Doğan, M., Öztürk, S., Esen, F., Demirci, E., & Öztürk, M. A. (2018). İntihar Girişiminde Bulunan Çocuk Ve Ergenlerin Değerlendirilmesi . *Bozok Tıp Dergisi* , s. 30-34.

Duman, A., & İnci, Y. (2014). Ergenleri İntihara İten Risk Faktörleri: Erken Müdahale Ve Önlemenin Önemi. *Uluslararası Hakemli Beşeri Ve Akademik Bilimler Dergisi*, s. 54-72.

Erdoğan, B., Celbiş, O., & Öner, B. (2021). Çocuk Ve Ergenlerde İntiharın Psikolojik Dinamikleri Ve Risk Etkileri. (E. Öztürk, Dü.) *Aile Psikolojisi*.

Fox, R. L., Van Sickel, R. W., & Steiger, T. L. (2007). *Tabloid Justice: Criminal Justice in an Age of Media Frenzy* . Boulder: Lynne Rienner.

Gençtanırım, D. (2015). Ergen İntiharlarının Önlenmesi: Ekolojik Bakış Açısı . *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi* , s. 151-164.

Geredeli, M. (2024). Sosyal Medya, Mahremiyet Ve Dindarlık İlişikisi Üzerine Bir Araştırma. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı.

Girgin, A. (2003). *Yazılı basında haber ve habercilik etik'i*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Gredler, M. E. (2001). *Learning and Instruction: Theory into Practice*. New Jersey: Upper Saddle Rive : Merrill .

Gül, M. E., & Şentürk, H. (2021). Türkiye'de Dini/Manevi Danışmanlık Ve Rehberlik Hizmetlerine Genel Bir Bakış . *RUSUH Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* , s. 115-133.

Güler İplikçi, H. (2015). İletişimde Temel Modeller Ve Kitle İletişim Modelleri . *Sosyal Ve Beşeri Bilimler Dergisi* , s. 15-25.

Gün Çınğı, T., & Suğur, N. (2020). Korku, Duyarsızlaşma ve Eleştirel Okuma; Terör Mağdurlarının Gözünden Medyada Terör. *Journal of Economy Culture and Society* , s. 47-63.

Güneş, A. (2014). Gündem Belirleme JTeorisi Bağlamında 30Mart 2014 Yerel Seçimlerinin Basında Sunumu: AKP Ve CHP Örneği . *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, s. 1-15.

Işık, A. (2024). Gençlerin Sosyal Medya Kullanımında Dinin Faydaları Ve Çözüm Önerileri . *Pamukkale Üniversitesi İslami İlimler Enstitüsü* , s. 1-28.

James, W. (1960). *The Varieties of Religious Experience*. London: The University of Adelaide Library University of Adelaide

Johannes, B., Antal, R., & Dirk, N. (2014). Crime Mapping through Geo-Spatial Social Media Activity. *Thirty Fifth International Conference on Information Systems*, s. 1.

Keskin, O. Ö. (2015). Bir Toplum Sağlığı Sorunu Olarak İntihar . *Sürekli Tıp Eğitim Dergisi* , s. 191-197.

Kızılgeçit, M., & Akça, E. (2023). Denetimli Serbestliğe Tabi Tutulan Madde Kullanıcılarına Yönelik Din/Maneviyat Temelli Bağımlılık Programı Model Önerisi . *Dicle İlahiyat Dergisi* , s. 82-116.

Memiş, H. (2018). Manevi Danışmanlık Uygulamalarının Ergenlerin Ergenlik Sorunlarıyla Başa Çıkma Düzeyleri Etkisi. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi* . İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .

Merey, Z., & Şentepe Lokmanoğlu, A. (2019). Yenidoğan Yoğun Bakım Ünitesinde Bebeği Yatan Annelerin Dini Başa Çıkma Süreçleri . *Bilimname* , s. 1117-1153.

Mutlu, Y. (2019). Sosyal Medya, Kimlik Ve Mahremiyet: Geç Ergen Grupların Sosyal Medya Kullanım Alışkanlıklarının Elazığ Örneğinde İncelenmesi . *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi* . Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .

Oyman, N. (2016). Sosyal Medya Dindarlığı. *KSU İlahiyat Fakültesi Dergisi* , s. 125-167.

Öncü, B., & Sakarya, A. (2013). Ergen Özkayımlarında Bilişsel Etmenler ve Çarpıtmaların Rolü. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, s. 232-245.

Parlamış, İ. (2023). Sosyal Medyanın Lise Gençliğinin Değerleri Üzerindeki Etkileri: İzmir Örneği. *Yayınlanmamış Doktora Tezi* . Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Ve Din Bilimleri Anabilim Dalı .

Sayar, K. (2012). *Yavaşla!* İstanbul: Timaş Yayınları .

Siyez, D. M. (2005). Ergenlik Döneminde İntiharın Önlenmesi: Bir Gözden Geçirme . *Çocuk Ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi* , s. 92-101.

Siyez, D. M. (2006). Ergenlik Döneminde İntihar Girişimleri: Bir Gözden Geçirme . *Kastamonu Education Journal*, s. 413-420.

Şener, S., & Yiğit, B. N. (2021). Sosyal Medyanın Gençlerin Düşünce Ve Değerlerine Etkisi . *Akademik Platform İslami Araştırma Dergisi* , s. 529-553.

Şentepe lokmanoğlu, A. (2015). Kişilik Özellikleri Ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Araştırma . *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* , s. 27-44.

Şentepe Lokmanoğlu, A., & Güven, M. (2015). Kişilik Özellikleri Ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Araştırma . *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* , s. 27-44.

Şimşek, N., & Karataş, N. (2011). Nevşehir İl Merkezindeki Lise Öğrencilerinde İntihar Girişimi Yaygınlığı Ve İlişkili Ailesel Faktörlerin Belirlenmesi . *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi* , s. 63-71.

Tat, M. C., & Öztürk, A. (2019). Çocuk Cinsel İstismarında Kendini Açığa Vurma Sürecine Ekolojik Sistem Modeli Yaklaşımı. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, s. 363-385.

Türkiye İstatik Kurumu (TÜİK). (2019). *İstatistiklerle Gençlik, 2019* . Türkiye İstatik Kurumu : <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Youth-in-Statistics-2019-33731>, 31/12/2022. adresinden alındı

Varsak, O. (2022). Sosyal Medyanın Dini Yaşantıya Etkileri: Bursa İl Merkezindeki lise Öğrencileri Örneği . *Din ve Bilim Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* , s. 87-108.

Yalaki, Z., Çakır, İ., Taşar, M. A., Yalçın, N., & Dallar Bilge, Y. (2012). Anne ve Ergenlerdeki Depresif Belirtilerin Ergen İntiharları ile İlişkisi . *Dicle Tıp Dergisi* , s. 350-358.

Yazır, E. H. (1979). *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Eser Neşriyat .

Yektaş, Ç., Bildik, T., Özbaran, B. N., Köse, S., & Erermiş, S. (2014). Depresif Kız Ergenlerde İntihar Davranışının Klinik Özellikleri . *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi* , s. 33-44.

Yıldız Demir, C., & Dönmez, B. (2017). Ekolojik Sistemler Kuramı Çerçevesinde Yöneticilerin Karar Verme Davranışını Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi . *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* , s. 223-244.

Yılmaz, M., & Candan, F. (2018). Oyun Sanal İntihar Gerçek: "The Blur Whale Challenge/ Mavi Balina" Oyunu Üzerinden Kurulan İletişimin Neden Olduğu İntiharlar Üzerine Kurumsal Bir Değerlendirme . *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi* , s. 270-283.

BÖLÜM IV

Hasan Cûrî

Abdurrahman DEMİRCİ¹

Giriş

Şeyh Hasan Cûrî, tıpkı hocası Şeyh Halife gibi dervişliği ile tanınmış birisidir. Bu nedenle çocukluğu ve gençliği hakkında kaynaklarda pek malumat yoktur. O, Nişâbur'un Cûr kasabasında doğmuş bölgedeki alimlerden dersler alarak kendini yetiştirmeye çalışan Şîî bir dervîştir. (Şahin, 2017, 112) Eğitimi esnasında veya Cevr'de müderrislik yaparken Sebzevâr'da bulunan Şeyh Halife'nin şöhretini duymuştur. Şeyh Halife'nin bizzat çağrısı üzerine köyünden ayrılan Şeyh Hasan, gelip kendisine intisap etmiştir. Bu gelişme, Sebzevâr'daki Sünnî ulemanın tepkisini ve tedirginliğini artırmıştır. Bunda, Şeyh Halife ve Hasan Cûrî'nin, Sünnî ulemanın izinden gitmemesi, kendilerine danışmadan Şeyh lakabını kullanmaları ve Şîî akideye mensup olup bunu yaymaları etkili olmuştur. (Coşkun, 2016, 45)

---

¹ Doç. Dr. Mardin Artuklu Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Mardin/Türkiye, ORCID:0000-0003-2369-1847, abdurrahmandemirci@artuklu.edu.tr

Sebzevâr'da Şîî-Sünnî kesimler arasında oluşan muhalif ortam ve cepheleşme ardından Şeyh Halife, bir sabah ansızın öldürülmüştür. Bu durum, kısa vadede kendisinin çalışmalarından rahatsız olanların elini güçlendirse de uzun vadede, Şîî cephenin güçlenmesine olanak sağlamıştır. (Rençber, 2015, 78-79) Çünkü güçlü hitabetiyle ön plana çıkıp mağdur kesimi etrafına toplamakta olan Şeyh Halife'nin 22 Rebîu'l-Evvel 736/9 Kasım 1335 tarihinde öldürülmesi, taraftarlarının daha da artmasına yol açmıştır. Bu durum üzerine Şîî kesimde ilk etapta bir tedhiş ve korku beklense de mağduru sahiplenme çabası ve Halife'nin takipçilerinin yayılmacı siyaseti, önü alınamaz bir hal almıştır. Bunda; vuku bulan saldırı ve baskı, oluşan mağduriyet, Hasan Cûrî'nin koşulsuz adanmışlığı, bölgedeki Şiiî azınlığın kenetlenmesi, İlhanlı yönetiminin yaşadığı siyasî zayıflık ve ekonomik yetersizlikler etkili olmuştur. (Ahmetoğlu, 2014, 148)

Mücadelesi

Hasan Cûrî, hocası Şeyh Halife'nin başlattığı dinî karakterli muhalefet hareketini daha geniş bir tabana yayma niyetindeydi. Belki de bu durum, başlatılan hareketin siyasi bir gidişata dönüşmesini zaruri kılacaktı. Bu nedenlerden dolayı Hasan Cûrî, şeyhinden daha fazla yayılmacı bir gidişat takip etmeye karar verdi. Hasan Cûrî, şeyhinin öldürülmesinin ardından Mazenderan'da kalmanın tehlikeli olduğunun bilincindeydi. Çünkü hareketin kurucu ve karizmatik liderini öldürecek kadar gözünü karartmış olan kesimin kendisini öldürmesi de muhtemeldi. Ancak o, öldürülme korkusu yanında, fikrini yaymak ve taraftar toplamak için de Sebzevar'dan ayrılmayı planlamaktaydı. Hasan Cûrî, 23 Rebîu'l-Evvel 736/10 Kasım 1335 tarihinde Sebzevardan ayrılarak Nişâbur'a gitti. (Şahin, 2017, 113)

Cûrî, Irak ve Türkistan bölgesinde bir çok şehri dolaşmak üzere tebliğ seyahatine çıkmaya karar verdi. O, Muharrem 737/ Eylül 1336 yılında Horasan'dan başladığı irşad ve tebliğ faaliyetlerini, Türkistan bölgesinde Meşhed, Ebiverd, Nişâbur, Habuşan, Belh, Tirmiz, Herât, Havaf, Kuhistân; Irak Bölgesi'nde ise Kirmân, Cacrûd, Damgân, Simnân, Rey, Sâve, Hemedân, Hulvân ve Bağdat

şehirlerini dört yıl boyunca dolaşarak aralıksız sürdürmüştür. (Smith, 1970, 51; Mohammedsnejad, 2015, 107) Bu durum Sünnî ulemanın rahatsızlığını daha da artırmıştır. Sünnî fakihler, tıpkı Şeyh Halife'yi siyasî iradeye şikâyet ettikleri gibi Cürî'nin durumunu da Nişâbur hükümdarı Argun Şâh'a rapor etmişlerdir. (Coşkun, 2016, 50)

Hasan Cürî, dolaştığı şehirlerde yaptığı tebliğ ve irşadda gelişigüzel bir seyir takip etmemiş, bilâkis plânlı-programlı hareket etmekteydi. Buna göre, davasına kazandırdığı insanların isimlerini de kayıt altına alan Şeyh, müritlerine gizlilik sürecine riayeti ve gizlice silahlanmayı tembihlemekteydi. Cürî, müritlerine gizli hareket etmeyi tembihlerken aşikâr olmaya da hazır olmalarını, işaret beklemelerini salık vermiştir.(Şahin, 2017, 116) Bu yönüyle Şeyh Halife'nin başlattığı hareketin artık giderek militarist bir karaktere büründüğünü söylemek mümkündür. Onun örgütlenmede öncelikli olarak tercih ettiği kesim şehirliler, özellikle de esnaf ve sanatkârlardı. Bundaki amacı, köylülerin örgütlü hareket etmelerinin zorluğu ve maddi imkânsızlıklarıydı.(Şahin, 2017, 124.) Nitekim onun bu örgütlenme biçimi, mehdeviyet inancıyla fütüvvet uygulamasının birleşimi gibidir.

Cürî'nin özellikle Nişâbur'daki tebliğ faaliyetleri, bölgenin Sünnî alimleri tarafından Nişâbur hükümdarı Argun Şâh üzerinde baskı kurulmasına neden olmuştur. Argun Şâh, durumun tespiti amacıyla bir ekip görevlendirmiş ancak herhangi bir tehlike tespit edilmediği için bir cezalandırma yoluna da gitmemiştir.(Şahin, 2017, 117) Şâh'a, Hasan Cürî'ye yönelik olumsuz bir rapor sunulmamış olması, görevlendirilen heyette yer alan Muhammed İshak'ın Cürî'nin müridi olmasına bağlanır. Ancak Hasan Cürî'nin siyasî bir yapılanmayı hedeflediği yönündeki tespit ve istihbarat bilgilerinin artması üzerine Argun Şâh, Hasan Cürî'nin üzerine kuvvet göndererek yakın adamlarına zarar vermiş, Cürî'yi de Yarz şehrindeki Tâk kalesine hapsedirmiştir. (Coşkun, 2016, 50-51)

Argun Şâh'ın amacı, Hasan Cürî'yi cezalandırmaktan ziyade, onun liderliğinde muhtemel bir siyasi yapılanmayı engellemek veya gidişatı kontrol altına almaktı. Ancak Cürî, bizzat olmasa da dolaylı

olarak bir siyasal yapının kuruluşuna ön ayak olmuştur. Çünkü Serbedârî devletinin Sebzevâr merkezli olarak 12 Safer 738/ 9 Eylül 1337'de kuruluşu, her ne kadar yönetim tarafından Başîtin halkına yönelik taciz ve tecavüzler ardından gerçekleşse de bölgedeki muhalif oluşumun kaynağı, Şeyhiyye-Cûriyye derviş hareketiydi.(Rençber, 2015, 121)

Serbedârî devletinin ilk kurucusu, Emir Abdurrezzak'tı. Daha önce Ebû Said döneminde Moğollar'ın Kirman vergi memurluğunu üstlenen Abdurrezzak, Serbedârî devletinin siyasi lideri olarak ortaya çıkmıştır. Moğol memurlarının Sebzevâr'daki gayri ahlakî tavırları üzerine halkı mücadeleye teşvik eden Abdurrezzak bunda başarılı olmuş, halk direnişi neticesinde gelen Moğol güçlerini mağlup etmiştir. (Merçil, 2009, 36/ 549) Ondan sonra idareyi ele alan kardeşi Emir Mesud, gücünü perçinlemek için Hasan Cûrî'nin karizmasından ve etkinliğinden istifade etmek istemiştir. Emir, devletin içte taraftar toplamak dışta ise güçlü görünmek için desteğe ihtiyacı olduğundan, Hasan Cûrî'nin tutukluluk halini bir fırsata dönüştürmeyi amaçlamıştır.(Coşkun, 2016, 42)

Hasan Cûrî'yi hapisten çıkartan Emir Mesud, böylece devletin dini kanadını oluşturmuş ve Hasan Cûrî'nin yönetimdeki ve halk nezdindeki etkisi giderek artmıştır. Böylece Serbedâr devletinde Serbedârîler ve Şeyhîler olmak üzere iki kanat oluşmuştur.(Mohammesnejad, 52) Hasan Cûrî'nin özgürlüğü ile Serbedârî hareketi daha da güçlenmiştir. Şimdiye kadarki mücadelesiyle dini kimliği siyasi amaca ulaşmak için kullanan Cûrî, bu andan itibaren siyasi arenada kalıcı hale gelmek için çabalamıştır.(Şahin, 2017, 123-124) Onun dini karizması Şeyh halifenin öldürülmesiyle, siyasi karizması da Tak kalesine hapsedilmesiyle perçinlenmiştir.

Cûrî'nin Serbedâr hakimiyeti bünyesindeki dini liderliği, aslında hedeflediği konum değildir. Ancak bu durum mehdilik inancıyla oluşturmayı amaçladığı siyasi liderliğin bir aşamasıdır. Çünkü o yönetimin tamamen mehdilik inancı ekseninde oluşturulacak dini bir kimlik taşıması gerektiği düşüncesindeydi.(Şahin, 2017, 123) Cûrî, planlayıp bizzat teşekkül ettirdiği bu Mehdilik temelli siyasal yapı ile bölgede asırlar boyunca tevarüs edecek bir anlayışın kurucusu

olmuştur. Artık halife Mazenderâni'nin başlattığı hareket, Hasan Cûrî liderliğinde Emir Vecihuddîn Mesud Serbedârla ittifak etmiş ve Serbedâr, hareketiyle birleşmiştir. Nitekim, Serbedâr hareketine verdiği fikir ve insan gücü desteği nedeniyle Serbedârîler, Hasaniyye olarak da adlandırılmıştır. (Coşkun, 2016, 43)

Ölümü

Başlangıçta Emir Mesut'un hedefi, Cûrî'nin nüfuzunu kullanmak iken Cûrî de bu durumu bir fırsata dönüştürmeyi hedeflemekteydi. Öyle ki hutbelerde onun adı, Emir Mesud'un adından önce okunmaktaydı. (Coşkun, 2016, 100) Hem devletteki iki başlılık görüntüsü hem de Hasan Cûrî'nin artan karizması nedeniyle Emir Mesut, her geçen gün daha çok rahatsızlık duyuyordu. Keza giderek artan Serbedârî hakimiyetine giren Sünnîler dolayısıyla Emir Mesud, Şîi taassubuyla değil de daha hoşgörülü bir siyaset takip etmek istiyordu. Hasan Cûrî ise yönetim ve akide hususunda mutaasıp olma taraftarıydı. Ancak bu esnada Serbedâr hakimiyeti giderek yayılmaktaydı. Sebzevâr ve Nişabûr hakimiyeti ardından, Serbedârîler Kert hakimiyetindeki Herat'a göz dikmişti.

Kert lideri Muizzuddîn Hüseyin Kert'le yapılan Zâve savaşı, başlangıçta Serbedârî üstünlüğüyle devam ederken, sonuçta savaşın seyri değişmiştir. Bunda, savaşta öldürülen Hasan Cûrî'nin durumu etkili olmuştur. Savaş esnasında Serbedârân'dan bir kişi Şeyh Hasan'a bir darbe indirerek onu öldürmüştür. (Merçil, 2009, 36/550) Bunun bir komplo olduğu, şeyhi öldürme işine emir Mesud'un bizzat veya dolaylı olarak iştirak ettiği rivayetleri de mevcuttur. (Büchner, 1964, 10/510) Ancak Emir Mesut, katili oracıkta öldürünce durum aydınlatılamamış bu acı durumdan dolayı dervişlerin mücadele azmi kırılmıştır. Serbedâr mağlubiyeti ardından Şeyh, Sebzevar'a götürülüp defnedilmiştir. (Coşkun, 2016, 72-73)

Sonuç

Cûrî'nin öldürülmesi derviş hareketini sonlandırmamış, ancak çoğunluğunun Serbedârî yönetimine karşı kin gütmesine ve yönetiminden ayrılmasına yol açmıştır. Dervişler, ilerleyen dönemlerde Muhammed Aytemur liderliğinde, Serbedârî

yönetiminde tekrar etkin duruma gelmeye başlamıştır. (Büchner, 1964, 10/ 510) Emir Hâce Ali Müeyyed'in dervişlerle olan ittifakı ve özellikle Hâce Ali Muhammed'in bir şeyh olması, yönetimde dervişler hareketinin ve de Şeyhiyye-Cûriyeye etkisinin devamlılığının göstergelerindendir. (Rençber, 2015, 121,123) Serbedârî hakimiyetinin sonuna kadar, Serbedârî-derviş cepheleri içten içe sürekli bir mücadele içinde olmuştur. Bunda serbedârîlerin siyasî, dervişlerin dinî nüfuzunun devamlılığı belirleyici olmuştur. Siyasî dengelerin oldukça hızlı değiştiği bölgede, Serbedârî devleti 2 Safer 808/ 30 Temmuz 1405 yılına kadar varlığını koruyabilmiş ve bu tarihte ortadan kalkmıştır.

Kaynakça

Ahmetoğlu, Ő. (2014). Serbedârî Hareketi Ve Temel Görüşleri, *e-makâlât Mezhep Araştırmaları*,7 (1), 129-154. doi.org/10.18403/emakalat.18606

Coşkun, D. (2016). *Serbedârî Devletinin Siyasî, İctimâî ve İktisâdî Tarihi, (1336-1382)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum.

Hamidreza M. (2015). Erdebil Tarikatı Ve İlhanlılar: Tasavvuf Ve Siyaset İliŐkisinde Yeni Dönem, *TAD*, 34 (57). 99-120. doi.org/10.1501/Tarar_0000000600

Merçil, E. (2009). Serbedârîler, *DİA*, 36, 549-550. İstanbul.

Rençber, A. (2015). *Mazenderân (Taberistan) Tarihi, (1220-1392)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Fırat Üniversitesi SBE, Elazığ.

John Masson, S. (1970). *The History Of Sarbadar Dynasty,1336-1381 A.D. And Its Sources*, The Hague.

Şahin, M. (2017). *Serbedârîler*, İstanbul: İdeal Kùltür Yay.

Bùchner, V. F. (1964) Serbedârîler, *MEB*, 10, 509-512. İstanbul.

BÖLÜM V

Hafızlık Eğitiminde Ergenlik Dönemi Gelişim Özellikleri Bağlamında Yaşanılan Sorunlar*

Fikret YILDIZ*
Fatih ÇINAR*

Giriş

Siyasi ve sosyal gerekçeler ile zaman içinde sekteye uğramış olsa da Kur'an'ı öğrenme ve ezberleme çabaları, İslam coğrafyasının hâkim olduğu her yerde (birbirinden farklı veya benzer şekilde) din eğitiminin hareket noktası olmuştur (İrfan, 2013). İslam'ın ilk dönemlerinde Kur'an'ın korunması ve muhafazası amacıyla başlayan bu heyecan ve gayret, nesilden nesile aktarılarak kurumsallaşmış, ilahi vahyin korunması, anlatılması ve yaşanması

---

* Bu çalışma, birinci yazarın ikinci yazarın danışmanlığında hazırladığı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

* Bilim Uzmanı. Diyanet İşleri Başkanlığı, Kütahya/TÜRKİYE, fikreyildizz@hotmail.com

* Prof. Dr. Süleyman Demirel Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, Isparta/TÜRKİYE, ORCID ID:0000-0002-0216-3714 fatihcinar@sdu.edu.tr

noktasında katkı sağlayan en önemli unsur olarak kendine yer bulmuştur (Kurt, 2012).

Gelişen teknolojiye bağlı olarak Kur'an'ı Kerim'in tahrif olma tehlikesi azalmış olmasına rağmen günümüzde Kur'an'ın ezberlenmesine yönelik rağbet azalmamış (Akdemir, 2010), ailelerin çocuklarını hafız yetiştirme arzusu, din görevlilerinin hafız olması gerektiğine dönük beklenti, toplumda hafız olanlara karşı ilgi ve itibarın yüksek olması gibi sebeplerle de hafızlığa olan ilgi artmış ve hafızlık yaygın din eğitiminin önemli bir alanı olarak kurumsallaşmıştır (Cebeci & Ünsal, 2006).

Günümüz Türkiye'sinde hafızlık, Kur'an öğrenimi ve öğretimi bağlamında din eğitiminin oldukça önemli bir halkasını teşkil etmektedir. Çünkü bir mü'min için hafız olmak önemli bir değer ifade ederken, bir din görevlisi veya dinî ilimlerle uğraşan herhangi biri için de mesleki formasyon açısından çok daha fazla önem arz etmekte (Aydın, 2008) ve yetkin bir din hizmetinin ifasında ihtiyaç olarak görülmektedir (Akdemir, 2010).

Ülkemizde hafızlık eğitimi Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) tarafından belirli program dâhilinde Kur'an kurslarında yürütülmektedir. Şu an bu kurslardan her yıl binlerce hafız mezun olmaktadır. Etkili ve verimli bir hafızlık eğitimi için DİB tarafından Hafızlık Öğretim Programı (Hafızlık Öğretim Programı, 2010) geliştirilmiş olsa da birçok kursta hafızlık eğitimi hala geleneksel anlayışla yürütülmekte, Kur'an'ı ezberleme konusunda yeni yöntemler, teknik ve materyaller genellikle kabul görmemektedir. Eğitim ve öğretim yöntemlerinin geçmişe göre alabildiğine değişip geliştiği günümüzde hafızlık eğitiminin geleneksel yöntemlere göre devam etmesi (Aydın, 2008) birçok eleştiriyi de beraberinde getirmektedir. Bununla birlikte söz konusu kursların fiziki yapılarının uygunluğu, eğitim gören öğrencilerin gelişim özelliklerinin bilinmesi, günlük ezberlerini verme sıklığı ve takibi hem okul hem hafızlık eğitimini bir arada yürütmenin zorlukları, öğrencilerin kurstan ve öğreticilerden beklentileri, öğreticilerin yetiştirilmesi ve denetimi, sosyal medyanın etkisi, öğretim programlarının mahalli ihtiyaçlara uygunluğu gibi hususlar Kur'an

kurslarındaki eğitimin yeniden ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Nitekim konu ile ilgili literatürdeki araştırmaların büyük bir çoğunluğu da öğrenci ve öğretici görüşleri doğrultusunda hafızlık eğitiminin anlamlılığı, gerekliliği, problemlerinin tespit edilmesi ve kalitesinin yükseltilmesi için çözüm önerilerinde bulunulması üzerine şekillenmiştir.

Önceki dönemlerde tartışmalar daha çok siyasi içerikli iken, son zamanlarda sayısal olarak hızla artış gösteren kurslarda yetişen hafızların nitelik yönünden yetersizliği, hafızlık yapılan yaşların düşmesi ile ortaya çıkan yeni problemler üzerine yoğunlaştığını söyleyebiliriz. Nitekim Millî Eğitim Bakanlığı'nın ilgili kanunlarında yapılan değişikliklerle birlikte hafızlık eğitime başlama yaşları ilköğretim dönemine kadar inmiştir (MEB İlköğretim Kurumları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik, 21.07.2012; MEB Okul Öncesi Eğitim ve İlköğretim Kurumları Yönetmeliği, 26.07.2014). 10-12, 12-14 yaşlarını kapsayan bu dönem ergenlik döneminin başladığı ve yoğun olarak yaşandığı döneme rastlamaktadır ve ergenlik dönemi sağlıklı bir şekilde desteklenmediğinde bireyin tüm yaşam alanlarında olumsuz etkiler bırakabilmektedir. Bu nedenle genel eğitim gibi hafızlık eğitimi de bireyin içinde bulunduğu bu durumdan doğrudan etkilenmektedir. Dolayısıyla zorlu bir süreç olan hafızlık eğitiminde karşılaşılan ergenliğe bağlı problemlerin belirlenmesi eğitimin niteliğini etkilemesi ve bireyin bu süreci sağlıklı bir şekilde geçirebilmesi açısından oldukça önemlidir (Yörükoğlu, 1985).

Çalışmamızın temel amacı, ergenlik döneminde Kur'an'ı Kerim'i ezberleme gayreti içerisinde olan gençlerin hafızlık eğitiminde ergenlik dönemine bağlı yaşadıkları problemleri tespit etmektir. Araştırma ise *"Hafızlık eğitiminde ergenlik dönemine bağlı problemler yaşanmakta mıdır? ve cinsiyet, yaş, kur'an kursundaki sosyal alan, kur'an kursunun fiziki yeterlilik, mutlu olma, tekrar hafızlık yapmayı isteme, hafızlık eğitimi için uygun olan yaş, aile ile iletişim, öğreticilerden destek alma, kurs idaresinden destek alma, kursta çalışanların yaklaşımları, hafızlık eğitiminin yatılı olması, hafızlık ve okulun bir arada yürütülmesi, cinsellik hakkında bilgi alma, telefon kullanma, tv izleme ve internet kullanma değişkenleri*

“Hafızlık eğitiminde ergenlik dönemine bağlı yaşanan problemlerde farklılık oluşturmakta mıdır?” soruları üzerine kurgulanmıştır.

Yöntem

Nicel araştırma yöntemlerinden tarama modelinin kullanıldığı araştırmanın örneklemini 2017-2018 eğitim-öğretim yılında Eskişehir il merkezinde DİB’e bağlı Kur’an kurslarında hafızlık eğitimi alan 10-12, 12-14 ve 14-16 yaşları arasındaki 329 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak “Kişisel Bilgi Formu” ve “Hafızlık Eğitiminde Ergenlik Dönemine Bağlı Yaşanılan Sorunlar” (HEEDBYS) ölçeği kullanılmıştır. “HEEDBYS ölçeği” araştırmacılar tarafından ergenlik döneminde hafızlık yapan gençlerin karşılaştıkları problemleri tespit etmek amacıyla geliştirilmiştir. Araştırmada öncelikle konuyla ilgili literatür taranmış, ilgili akademisyen ve eğitimcilerle görüşülmüş, danışmanın görüşleri doğrultusunda da veri toplamak amacıyla taslak anket formu geliştirilmiştir. Geliştirilen anket formu örneklemin yaş grubu da dikkate alınarak 5’li likert “Hiç Katılmıyorum”, “Katılmıyorum”, “Kararsızım”, “Katılıyorum”, “Tamamen Katılıyorum” şeklinde derecelendirilmiştir. Daha sonra hazırlanan taslak form, alanında uzman 2 öğretim üyesine sunulmuş, uzmanlardan maddelerin uygunluk ifade şekli açısından değerlendirme yapmaları istenmiştir. Uzmanların görüş ve önerileri doğrultusunda formda bazı sorular anlaşılabilirlik ve uygunluk açısından düzeltilmiş ve son hali verilen bu form Merkez Bölge Erkek Yatılı Kur’an kursu ile Gökmeydan Yatılı Kız Kur’an kursunda 72 erkek + 73 kız = 145 kişilik bir grup üzerinde ön uygulama yapılmıştır. Ön uygulama ile toplanan veriler üzerinde ölçme aracının (anket) geçerlik ve güvenilirlik analizleri yapılmış formun genel güvenilirliği $\alpha=0,908$ olarak bulunmuştur. Formun faktör analizi için uygunluğunu tespit edebilmek için KMO ve Barlett analizi uygulanmıştır. Yapılan analiz sonucunda KMO değerinin 0,900 olarak, Barlett değerinin ise 0,05’den küçük olduğu ve faktör analizinin yapılabilir olduğu görülmüştür. Faktör analizi sonucunda toplam varyansı %53,51 olan tek faktörlü yapıdan oluştuğu görülmüştür. Ayrıca ölçekteki bazı maddeler çıkarılmış bazılarında

da gerekli düzeltmeler yapılarak ölçek uygulama için hazır hale getirilmiştir.

Tablo 1: Hafızlık Eğitiminde Ergenlik Dönemine Bağlı Yaşanılan Sorunlar Ölçeğinin Faktör Yapısı

Maddeler	Fak. Yükü	Madde Toplam Korelasyonu
Sözel şiddetten dolayı duygusal travmalar (moral bozukluğu) yaşıyorum	0,654	0,64
Kursa geldikten sonra argo ve küfürlü konuşmalarım arttı	0,624	0,64
Kursta sürekli ne yapmam gerektiğinin söylenmesi kendi hayatıma yön vermemi engel oluyor	0,609	0,596
Yaşça büyük arkadaşlar olduğu için bazen kursa uyum sağlamada zorlanıyorum	0,59	0,578
Bazen zincirleri kırıp kurstan ve herkesten kaçıp gidesim geliyor	0,576	0,552
İnsanların beni eleştireceği düşüncesinden dolayı davranışlarımı kontrol etmekte kararsızlık yaşıyorum	0,576	0,54
Öğrenciler arasında ayrımcılık yapıldığını düşünüyorum	0,565	0,522
Hafızlık eğitimi (iletişim, girişkenlik, sosyal ortamlara katılım yönünden) içine kapanık birisi olmama neden oldu	0,552	0,519
Kursta düşüncelerimi rahat bir şekilde ifade edemiyorum	0,542	0,513
Kursta dersler çok sıkıcı geçiyor	0,534	0,5
İçimden geçenleri (kendimi) ifade edemiyor, duygularımı sürekli bastırıyorum	0,529	0,491
Bazen kursta çok içime kapandığım durumlar oluyor	0,512	0,475
Kursta boş zamanlarda öğrenciler arasında cinsellik ile ilgili konular çok fazla konuşuluyor	0,509	0,487
Kurstaki arkadaşlık ortamı iyi değil	0,503	0,461
Cinsel konuları çok merak ediyorum	0,501	0,455
Kursta öğrendiklerimiz ile dışarıda yaşanan hayat arasında kalıyorum	0,491	0,467
Sürekli aynı işlerle (ezber, namaz vb.) uğraşmaktan bıktım	0,49	0,464
Kursta olması gerektiğinden fazla kural olduğunu düşünüyorum	0,487	0,442

Kursta kendimi sürekli kontrol altındaymış gibi hissediyorum	0,481	0,431
Herkes gibi benim de karşı cinsten bir arkadaşım olsun istiyorum	0,477	0,438
Kurstaki arkadaş çevrem başarıımı olumsuz etkiliyor	0,461	0,433
Kursun ahlaki gelişimime olumsuz katkısı vardır	0,46	0,44
Herhangi bir sorunla karşılaştığımda öfkemi kontrol edemiyorum	0,458	0,413
Karşı cinsle ilgili çok fazla hayaller kuruyorum	0,442	0,411
Her davranışımın günah veya sevap olacağı düşüncesi, rahat hareket etmemi engelliyor	0,441	0,416
Ergenlik dönemine bağlı yaşadığım cinsel gelişim ve değişimleri kimse ile paylaşmıyorum	0,427	0,396
Kursta istediğim zaman gusül abdesti alamıyorum	0,416	0,407

Toplam Varyans: %53,511

Cronbach's Alpha: 0,90

Son şekli verilen ölçek, araştırmaya katılan öğrencilere araştırmacılar tarafından bizzat uygulanmış ve cevapların hiçbir etki altında kalmadan verilebilmesi için gerekli ortamın sağlanmasına titizlik gösterilmiştir. Eskişehir Valiliği'nden alınan izin kapsamında amaçlı örnekleme yöntemine göre hafızlık eğitimi verilen Kur'an kursları belirlenmiş ve hafızlık eğitimine devam eden son hali verilen 27 maddelik ölçek araştırmaya katılan 329 öğrenciye uygulanmıştır.

Bulgular

Tablo 2. Gençlerin Hafızlık Eğitiminde Ergenlik Dönemine Bağlı Yaşadığı Sorunlar ile İlgili Ortalamaları

	N	Ort.	S.s.	Değer
--	---	------	------	-------

Bazen kursta çok içime kapandığım durumlar oluyor	329	3,617	1,301	Yüksek
Sürekli aynı işlerle (ezber, namaz vb.) uğraşmaktan bıktım	329	3,228	1,424	Orta
Öğrenciler arasında ayrımcılık yapıldığını düşünüyorum	329	3,209	1,45	Orta
İnsanların beni eleştireceği düşüncesinden dolayı davranışlarımı kontrol etmekte kararsızlık yaşıyorum	329	3,085	1,588	Orta
Kursta kendimi sürekli kontrol altındaymış gibi hissediyorum	329	3,082	1,472	Orta
Kursta sürekli ne yapmam gerektiğinin söylenmesi kendi hayatıma yön vermeme engel oluyor	329	3,054	1,41	Orta
Sözel şiddetten dolayı duygusal travmalar (moral bozukluğu) yaşıyorum	329	3,048	1,539	Orta
Kursun ahlaki gelişimime olumsuz katkısı vardır	329	3,024	1,411	Orta
Kursta düşüncelerimi rahat bir şekilde ifade edemiyorum	329	3,006	1,329	Orta
Karşı cinsle ilgili çok fazla hayaller kuruyorum	329	2,987	1,311	Orta
Kursta dersler çok sıkıcı geçiyor	329	2,899	1,363	Orta
Kursta öğrendiklerimiz ile dışarıda yaşanan hayat arasında kalıyorum	329	2,899	1,277	Orta
Bazen zincirleri kırıp kurstan ve herkesten kaçıp gidesim geliyor	329	2,817	1,317	Orta
Ergenlik dönemine bağlı yaşadığım cinsel gelişim ve değişimleri kimse ile paylaşamıyorum	329	2,796	1,284	Orta
Kursta istediğim zaman gusül abdesti alamıyorum	329	2,708	1,479	Orta
Kursta yaptığım hatalardan dolayı sözel şiddete (azarlama, kınama, hakaret etme) maruz kalıyorum	329	2,656	1,504	Orta
İçimden geçenleri (kendimi) ifade edemiyor, duygularımı sürekli bastırıyorum	329	2,65	1,425	Orta
Herkes gibi benim de karşı cinsten bir arkadaşım olsun istiyorum	329	2,565	1,54	Düşük
Kurstaki arkadaşlık ortamı iyi değil	329	2,544	1,428	Düşük
Kurstaki arkadaş çevrem başarımlı olumsuz etkiliyor	329	2,525	1,302	Düşük
Cinsel konuları çok merak ediyorum	329	2,513	1,487	Düşük

Koca koca insanlar olduk hala laf işitiyor, dayak yiyoruz	329	2,504	1,548	Düşük
Yaşça büyük arkadaşlar olduğu için bazen kursa uyum sağlamada zorlanıyorum	329	2,486	1,381	Düşük
Her davranışımın günah veya sevap olacağı düşüncesi, rahat hareket etmemi engelliyor	329	2,474	1,465	Düşük
Kursta boş zamanlarda öğrenciler arasında cinsellik ile ilgili konular çok fazla konuşuluyor	329	2,465	1,379	Düşük
Hafızlık eğitimi (iletişim, girişkenlik, sosyal ortamlara katılım yönünden) içine kapanık birisi olmama neden oldu	329	2,416	1,318	Düşük
Kursta olması gerektiğinden fazla kural olduğunu düşünüyorum	329	2,322	1,435	Düşük
Kursa geldikten sonra argo ve küfürlü konuşmalarım arttı	329	2,319	1,499	Düşük
Herhangi bir sorunla karşılaştığımda öfkemi kontrol edemiyorum	329	2,063	1,313	Düşük
Genel Toplam	329	2,75		Orta

Araştırmaya katılan gençlerin HEEDBYS ortalamalarının 2,06 ile 3,61 arasında değiştiği; genel ortalamanın ise 2,75 olduğu görülmüştür. Veriler incelendiğinde genel olarak hafızlık eğitiminde ergenlik dönemine bağlı yaşanan problemlerin literatür ile uyumlu olduğu, öğrencilerin gelişimlerine uygun olarak ergenlik problemleri yaşadıkları görülmektedir. Buna göre elde edilen verilerde en yüksek değer “Bazen kursta çok içime kapandığım durumlar oluyor” maddesinde ortaya çıkmıştır. Şüphesiz bu düşüncenin oluşmasında zorlu bir süreç olan hafızlık eğitiminde gençlerin duygusal açıdan yoğunluk yaşamalarının etkili olduğu söylenebilir. Bu süreçte ergen, kim olduğunu, nelere inanacağını, ne tür ihtiyaçları olduğunu, ne yapacağını, karşılaştığı türlü konu ve sorunlar karşısında nasıl tavır sergilemesi gerektiğini, içinde bulunduğu aile, grup, çevre ve topluma göre belirlemeye çalışmaktadır. Bulduğdaki bir kız veya erkek zaman zaman başkalarından uzaklaşmak, kendisi ile baş başa kalmak isteyebilir (Yavuzer, 2007). Kimlik arayışının yoğun olarak yaşandığı bu dönemde ergen, bir yandan toplumsal değerlerle bütünleşip toplum tarafından kabul görmek isterken, diğer yandan da kendini diğerlerinden ayrı bir varlık, bir birey olarak topluma kabul ettirmek istemektedir (Yavuzer, 2007).

Araştırmaya katılan gençlerin HEEDBYS'e bağlı ortalamalarının orta düzeyde olduğu görülmektedir. Tablodaki ilgili maddeler göz önüne alındığında gençlerin benlik gelişimi kazanmaya başladığı, kendi kişiliği ile ilgili doğruları sorgulama içerisine girdiği ergenlik döneminde, çoğunlukla duygusal gelişime bağlı problemler yaşadıkları görülmektedir. Veriler gençlerin duygularındaki ve kişinin içinde yaşadığı toplum tarafından kabul edilebilir biçimde davranmayı öğrenme sürecini de yansıtmaktadır. Çünkü ergenlik döneminde duygusal, cinsel, sosyal, ahlaki ve dini yönden birçok değişimler yaşayan ergen, yetişkinliğe hazırlanmakta, bu dönemde duygusal ve ekonomik bağımsızlık kazanma, sorumluluk alma, kişiliğini/benliğini oluşturma çabası içerisine girmektedir. Buna bağlı olarak bu dönemde daha çok duyguların yoğunluğunda artış ve istikrarsızlık oluştuğunu söylemek mümkündür. Söz konusu duygusal dalgalanmalar karşı cinse âşık olma, mahcûbiyet ve çekingenlik, aşırı hayâl kurma, tedirginlik ve huzursuzluk, yalnız kalma isteği, çalışmaya karşı isteksizlik ve çabuk heyecanlanma gibi duygulanım durumlarıdır (Gündüz, 2015). Bu anlamda ergenlik çağındaki gençlerin duygusal problemlerini buldukları yaş gruplarına, okula devam edip etmemelerine, ailenin geliştirdiği tutumlarına, ergenlerin sahip oldukları bireysel zekâlarına ve çevreleri tarafından kabul edilme derecelerine göre değişiklik göstermektedir. Öte yandan ergenlerin, en çok gelecekle ilgili kaygılar taşıdıkları, eğitim gören ergenlerdeki bu kaygıların muhtevasının istedikleri okula gidip gidemeyecekleri ve istedikleri mesleği yapıp-yapamayacakları gibi içeriğe sahip olduğu görülmektedir (Selçuk, 2014). Ayrıca bir arzu ya da amacın önüne çıkan dış veya iç engeller, ergende kırıklıkların oluşumuna yol açar. Bu durumların çok azında öfke, ama hepsinde sıkıntı hali görülür. Ergen, kırıklığını, sosyal çevrenin kabul edebileceği bir davranış biçiminde belli eder. Bireyin kırıklık anında göstereceği tepki, onun yaşına, toplumsal geçmişine, deneyimlerine ve kendisine kırıklık yaratan nedeni algılayış biçimine de bağlıdır (Yavuzer, 2007). Araştırmamızda elde ettiğimiz veriler de bu görüşleri desteklemektedir. Kur'an kursunda okuduğu için mutsuzluk yaşayan öğrencilerin ergenlik dönemine bağlı olarak yaşadığı problemlerin

daha yüksek olduğu, kursun ergenliğe bağlı yaşanılan sorunların tetikleyicisi olduğu belirlenmiştir. Buna göre okul ve hafızlık eğitiminin bir arada yürütüldüğü sistemin yaygınlaşması nedeni ile okulda yoğun ödevlerin verilmesi, kursta günlük ezber dersinin istenilmesi, günlük dersini verememekten kaynaklanan gerilimin çok fazla olması, hafta sonu izine çıkamama gibi cezalar verilmesi, doğrudan deneyimin yaşanmasını engelleyen eğitim tarzı ve yoğun ezber kaygıları sadece kurs başarısını değil aynı zamanda gencin, duygusal, kişisel ve sosyal gelişimini de olumsuz etkilemektedir.

Ergenlik döneminde gençler, cinsellikle ilgili konuları konuşmaktan zevk almakta, karşı cinse ilgi duymaya başlamaktadır (Yrkoğlu, 1985). Ergenliğin başlangıcında karşı cinse yönelik tutumlar, onu kınama, alaya alma, sevmeme tarzında olumsuz olurken ergenliğin sonlarına doğru gencin karşı cinse ilgisi başlamakta, karşı cinsin ilgisini çekmek en büyük ihtiyaç haline gelmektedir. Ergenin bu duygularla baş edebilmesi gerekir. Diğer taraftan gençlerin kendi cinsleri ile kurdukları yakınlıklar, bu duygu ve düşüncelerin arkadaşlar arasında paylaşılması, karşılaştırılması, gençlere bu açıdan yardımcı olur. Karşı cinsten arkadaşlıklar ise gencin toplumsal cinsiyet rollerini tanınmasını ve hayata geçirmesini kolaylaştırır. Bireyin cinsel eşine ve topluma karşı sorumluluk kazanması, cinselliğin kendi yaşamındaki yerini fark etmesi ergenlik döneminde olur (Gündüz, 2015). Cinsel gelişimine yönelik maddelerinin değerleri göz önüne alındığında ise hafızlık yapan gençlerde buluğa girme ile tipik cinsel davranış ve duyguların ortaya çıkmaya başladığı görülmektedir. Hafızlık eğitimi ile meşgul olan ergen ile diğer ergenler arasındaki cinsel gelişim farklılık göstermemektedir. İçinde bulunan yaşlar doğal olarak gelişim özelliklerini yansıtmaktadır.

Ergenlik evresinin diğer bir özelliği de gencin “romantik” oluşudur. Aşk, romantik anlamıyla gençlere çekici gelmekte, gençler bu dönemde hayali ya da gerçek kişilere şiirler yazmaktadır. Ayrıca bu evrede gencin düşlemlerini cinsel konular alır. Karşı cinsten yeterli ilgiyi alamayan genç, yeterli ve nitelikli ilgiyi dşlemlerinde arar (Abalı, 2004). Cinsellikle ilgili bilgi edinme gereksinimlerinin yoğun bir şekilde yaşandığı bu dönemde, çocukların anne-baba ve

hocaları tarafından bu gereksinimlerinin uygun bir biçimde doyurulması gerekmektedir. Aksi halde çocuklar bu bilgi edinme gereksinimlerini birbirlerinden elde etmeye çalışacaklar ve kendi başlarına uygun olmayan cinsel deneme ve oyunlara yönelebileceklerdir (Yavuzer, 2007). Araştırmamızda elde ettiğimiz veriler, ergenlik döneminde yaşanan problemlerin düzeyinde aday hafızların cinsel gelişim ile ilgili bilgileri hangi kaynaktan elde ettiklerinin de etkileyici bir faktör olduğunu ortaya koymuştur. Hafızlık eğitiminde ergenlik dönemine bağlı daha çok problem yaşayan gençlerin cinsel gelişim ile ilgili konuları genellikle sosyal medyadan daha sonra ise kurstaki arkadaşlarından öğrenmeyi tercih ettikleri belirlenmiştir.

“Kursa geldikten sonra argo ve küfürlü konuşmalarım arttı”, “Kursun ahlaki gelişimime olumsuz katkısı vardır”, maddeleri incelendiğinde ise kurslarda verilen eğitimin niteliğinin öğrencilerin ahlaki gelişimini doğrudan etkilediği görülmektedir. Bilişsel gelişim, sosyal beklenti ve edinilen tecrübeler, ergenlik döneminde ahlaki değerleri gençlerin hayatında önemli bir noktaya taşımaktadır. Kimlik oluşturma sürecinde olan gencin, ahlaki değerlerin yanında veya karşısında konumlandıracağı bir tercihle karşı karşıya kalması, benlik ve kişiliğinin oturması için bazı değerleri içselleştirmesine ihtiyaç vardır. Çocuğa değer veren, sevgide bulunan ailelerin çocukları da kendine güvenen, sorumluluk alabilen ve karar verebilen bireyler olurlar. Cezaya, eleştiriye dayalı bir yöntem izleyen ailelerin çocukları da ahlaki olgunluğa ulaşamadıkları gibi kendilerini değersiz hissederler (Yavuzer, 2007). Aynı şekilde bireylerin, ahlâk konularında en hassas oldukları dönem ergenliğin ilk yıllarıdır denebilir. Hafızlık eğitimi de genel olarak ergenliğin ilk yıllarında yapıldığı için bu dönemde ergene verilecek ahlaki eğitim önem arz etmektedir. Öğreticilerin, kurs çalışanlarının ve akranların ahlaki özellikleri, aday hafızlık öğrencilerinin kişilik gelişimi ve küfredip etmeme sıklığı üzerinde etkili olmaktadır.

Ergenlik döneminde yetişkinliğe hazırlanan gence ahlaki değerlerin direkt baskıcı bir anlayışla anlatılması, eğitimin özü itibarıyla uygun değildir. Öncelikle ebeveynlerin ahlaki değerlere uygun olarak hareket etmeleri, ergenin ahlak kurallarını cezadan

korktuğu için değil, her bireyin uyması gereken kurallar bütünü olarak görmesinin sağlanması gereklidir. Ayrıca ergenin fikir ve davranışlarındaki tutarsızlıkları görmesine imkân sağlanarak ahlaki değerleri içselleştirmeleri, ahlaka ilişkin temel bilişsel sürecin yeniden yapılanmasına imkan sağlanması da önemlidir (Koç, 2004). Ayrıca ergenin yetiştiği aile ortamı, akran grubu ve çevrenin küfür edip-etmeme sıklığı ergenin konuşmalarına ve kimlik gelişimine etki etmektedir. Küfür, öfkeyi dışa vurmada kullanılan bir araç olarak kullanılsa da çocuk anlamını bile bilmeden birçok küfür ifadesini zihnine yerleştirmekte ve öğrendiklerini tekrarlamaktadır. Kızlar erkeklere göre daha az küfretseler de yetiştiriliş biçimi ve toplumsal yaşantının etkisi ile erkeklerin daha çok küfrettiği görülür. Bu durum ergenlik ile daha da yaygınlaşır. Ergene bu dönemde yapılabilecek yardım, başarılı rol modelleri gösterip olası toplumsal kimlik gelişimini araştırmasına fırsat vermek olmalıdır (Can, 2015).

“Her davranışımın günah veya sevap olacağı düşüncesi, rahat hareket etmemi engelliyor”, maddesi ergenin içinde yaşadığı sosyal çevrenin aynı zamanda onun din ile ilişki tarzını da belirlediğini göstermektedir. İmanın niteliğinde ve devamlılığında bireyin içinde yetiştiği sosyo-kültürel çevrenin eğitsel olarak belirleyici etkisi olmaktadır. Dindar bir çevrede yetişen birey ile dindar olmayan bir çevrede yetişen birey arasında farklılıklar kendisini gösterir (Grant, 1999). Dolayısıyla eğitim görülen Kur’an kursunda gençlere verilen din eğitiminin niteliği önem arz etmektedir. Bu bağlamda Kur’an kurslarında sürekli din eğitimi ile meşgul olunması, öğrencilerin yanlış ve doğru hareketlerinin günah/sevap ekseninde değerlendirilmesi, zihinsel ve duygusal gelişimlerini doğrudan etkilemektedir. Hayal dünyasının yoğun olarak kullanıldığı bu dönemde bilinçli bir din anlayışına sahip olmayan ergen, düşündüğü ve yaptığı her hareketi günah/sevap olarak değerlendirmektedir. Bu düşünce tarzı da ergenin dini anlayışına ve hafızlık eğitimine yüklediği anlama olumsuz yansımaktadır.

Sonuçlar, gençlerin hafızlık eğitimi esnasında ergenlik dönemine bağlı olarak cinsel gelişim, akran ilişkileri, dini gelişim, öğretici ile ilişkiler ve içinde bulunulan yaşların etkisine bağlı olarak bir takım sorunlar yaşadıklarını göstermektedir. Bütün bu sorunlara

ilave olarak zorlu bir süreç olan Kur'an'ı Kerim'i ezberleme, okul dersleri ve yatılı eğitim görme durumları da eklendiğinde hafızlık eğitimine karşı olumsuz bir tavır takınılmasına neden olmaktadır. Bu nedenle hafızlık eğitimi çok yönlü bir eğitim sürecini kapsadığı için Kur'an kurslarının fiziki imkânları, müftülük ve Diyanet İşleri Başkanlığının hafızlık eğitimine karşı yaklaşımlarının yanında hafızlık eğitimi alan gençlerin moral, motivasyon, karakter gelişimi, dini ve ahlaki gelişim ile toplumsal beklentilere cevap verme noktasında çalışmaların yapılması kurstan duyulan memnuniyet oranının artmasını sağlayacaktır. Bu gerçeklikten hareketle araştırmamızın bu kısmında ergenlik döneminde hafızlık yapan gençlerin karşılaştıkları problemleri tespit etmek amacıyla oluşturulan ölçekten elde edilen puanlar üzerinde bilimsel istatistikler yapılarak veriler yorumlanmaya çalışılacaktır.

Tablo 24. *Cinsiyet Değişkenine Göre Hafızlık Eğitiminde Ergenlik Dönemine Bağlı Yaşanılan Sorunların Puanları ve Puanlar Arasındaki Farka İlişkin T Testi Analizi*

Grup	Sayı	Ortalama	Standart Sapma	T	df	P	Anlamlı Fark
Erkek	161	2,9205	,85541	3,954	327	,000	Erkek ile Kız
Kız	168	2,6016	,58855				
Toplam	329	328					

Cinsiyet değişkenine yönelik gerçekleştirilen t testi sonucunda cinsiyetin HEEDBYS'de anlamlı farklılığa yol açtığı bulunmuştur. (T=0,05;327=3,954, P=,000, p<,05). Buna göre erkek öğrencilerin, hafızlık eğitimleri süresince ergenlik dönemine bağlı olarak daha fazla sorun yaşadıkları belirlenmiştir. (Ort.= 2,92). Alanda yapılan benzer araştırmalardan elde edilen veriler ise şu şekildedir: Algul tarafından yapılan araştırmada hafızlık eğitimi alan

bireylerin motivasyon durumlarının cinsiyet faktörüne göre farklılaştığı, erkeklerin kadınlara göre daha yüksek düzeyde motivasyon durum puanı aldıkları, kadınların erkeklere göre hafızlık eğitiminin daha fazla farkında oldukları ve kursta hocaları ile daha iyi iletişim kurdukları sonucuna ulaşılmıştır. Aynı çalışmada cinsiyet değişkenine göre hafızlık eğitimi alan bireylerin stres düzeyleri karşılaştırıldığında kadınların ortalama stres düzeyleri erkeklerin ortalama stres düzeylerine göre daha yüksek bulunmuştur (Algul, 2018). Öztürk'ün Kur'an kursu öğrencileri üzerinde yaptığı araştırmada ise kız öğrencilerin depresyon düzeyinin erkek öğrencilere göre daha yüksek olduğu tespiti yapılmıştır (Öztürk, 2007).

Tablo 3. Yaş Değişkenine Göre Katılımcıların Ergenlik Dönemine Bağlı Yaşadığı Sorunlara İlişkin Anova Testi Bulguları

Varyansın Kaynağı	Kareler		Kareler Ortalaması	F	P	Anlamlı Fark
	Toplamı	sd				
Gruplar arası	12,197	2	6,010	1,621	,000	10-12 ile 12-14
Gruplar içi	171,088	326	,525			10-12 ile 14-16
Toplam	183,285	328				

Tabloda da görüldüğü üzere HEEDBYS'nin yaş faktörü değişkenine göre anlamlı bir şekilde farklılaştığı tespit edilmiştir ($F=1,621$, $P=,000$, $p<,05$). Buna göre anlamlı farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla yapılan "Tukey" testi sonucuna göre farklılığın 10-12 yaş dilimi (2,57) ile diğer yaş dilimleri arasında olduğu görülmüştür. Ortalamalar incelendiğinde yaş ilerledikçe ergenlik dönemine bağlı sorunların da arttığı; 12-14 yaş döneminde ise sorunlar en üst düzeye (3,11) ulaştığı gözlemlenmiştir. Çünkü çocukluktan yetişkinliğe geçişin en belirgin olarak yaşandığı bu yaş diliminde ergenlik ile ilgili

problemler daha açık ortaya çıkmaktadır. Bu dönemde kimlik arayışı, toplumsal kabul, başarıya karşı başarısızlık duygusu, hemcins ve karşı cinsle ilgili ilişkiler ergeni en çok meşgul eden konular olmaktadır.

Tablo 4. *Kurstaki Sosyal Alan Değişkenine Göre Katılımcıların Ergenlik Dönemine Bağlı Yaşadığı Sorunlara İlişkin Anova Testi Bulguları*

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	P	Anlamlı Fark
Gruplar arası	5,831	2	2,916	5,356	,005	E-H İle E-K arasında
Gruplar içi	177,454	326	,544			
Toplam	183,285	328				

Yapılan analiz sonucunda kurstaki sosyal alan değişkeninin katılımcıların HEEDBYS puanlarında istatistiksel açıdan anlamlı farklılaşma oluşturduğu belirlenmiştir (F=5,356, P=,005 p<,05). Gerçekleştirilen “Tukey” testi sonuçlarına incelendiğinde farklılığın “Evet” grubu ile diğer gruplar arasında olduğu görülmüştür. Kur’an kursunda yeterince eğlence ve oyun alanının varlığı noktasında olumsuz düşünenlerin ortalaması 2,85, kararsız olanların 2,86, olumlu yanıt veren grubun ortalaması ise 2,57 şeklindedir. Verilere göre kurstaki sosyal alanları yetersiz bulan, fiziki ve sosyal açıdan gereksinimleri sağlanamayan öğrencilerin ergenlik dönemine bağlı yaşadığı problemler daha fazladır. Kur’an kurslarındaki sosyal alan yeterliliği ile ilgili yapılan araştırmalar incelendiğinde de benzer sonuçların elde edildiği görülmektedir (Ay, 2005; Çaylı, 2005; Öztürk F. Z., 2017; Koç A. , 2009; Cebeci & Ünsal, 2006; Bayraktar, 2010; Koç A. , 2005). Yapılan araştırmalarda öğrenciler tarafından en çok eleştirilen konular, eğitim görülen kurumların oyun, eğlence ve boş vakitlerin geçirilmesi noktasında yetersiz olması olmuştur (Algul, 2018; Cebeci & Ünsal, 2006). Kur’an kursları uygulama esaslarında ise “sosyal etkinlik saatlerinde, öğrencilerin bedensel ve ruhsal gelişimlerini desteklemek amacıyla ilgi ve yeteneklerine uygun olarak sportif aktiviteler; hat, ebru, ney üfleme, kamp, gezi,

piknik, eğitici film ve belgesel gibi sosyal, kültürel ve sanatsal faaliyetlerin öğrencileri ders ortamından uzaklaştıracak şekilde düzenlenmesi, bir sınıfın sosyal etkinlik dersine, o sınıfın Kur'an-ı Kerim dersine giren öğretici dışında aynı kursta görev yapan diğer öğretmenlerden biri girmesi, ihtiyaç olması halinde ise farklı kurslardan ya da dışardan görevlendirme” yapılabilmesi esas alınmıştır (2018-2019 Eğitim-Öğretim Yılı Kur'an Kursları Uygulama Esasları , 2018). Yapılan farklı araştırmada da Kur'an kursu öğrencilerinin %35'i oyun oynamak istediklerini, ancak kursta oyun alanı olmadığı için oyun oynayamadıklarını belirtmişlerdir. Bizim araştırmamızda da kursta sosyal alanların yetersiz olduğu tespit edilmiştir(%51,7) (Bayraktar, 2010). Veriler, Kur'an kurslarının oyun ve sportif faaliyetler için önemli ölçüde eksikliklerinin olduğu sonucunu ortaya koymaktadır. Bu noktada şöyle bir soru akla gelebilir: “Hafızlık ciddi disiplin isteyen bir iştir, başka uğraşlara yer verilmemelidir. Dolayısıyla bu tür faaliyetlerin ne gibi etkisi olabilir?” Hafızlık yapan gençlerin geneli 10-16 yaş arasındadır, bu dönem ise öğrencilerin ergenlik çağıdır. Bu dönemde ergenin duygularının yoğunluğunda artma olur. Artan duygululuk ve coşku hali ergende duygularını dışa vurma ve ifade etme ihtiyacını doğurur. İşte oyun ve sportif faaliyetler, artan enerjinin boşaltılması için bir fırsattır. Özellikle hafızlık yapan öğrencilerin yoğun ders çalışma temposundan kaynaklanan zihni yorgunluğu atmak için futbol, voleybol, basketbol, hentbol, masa tenisi vb. sportif faaliyetleri yapmaları hem enerjilerini atmalarını hem de dinlenmelerini sağlayan etkinliklerdir. Aksi halde “Hafızlık yapan bir öğrenciye top oynamak, koşuşturmak yakışmaz” şeklindeki yaklaşımlar son derece yanlıştır. Çünkü bu durum öğrenciyi ya pasif bir hale getirir ya da isyankâr, kural tanımaz davranışlar sergilemesine neden olur. Ayrıca bireyin gelişiminde eğlence ve oyunun olumlu etkileri vardır. Sosyal hayata katılımı kolaylaştırması, karşılıklı iş birliği, yardımlaşma ve dayanışma deneyimlerine katkı sağlamanın yanında derslerde moral ve motivasyonun artırılmasında da etkilidir (Algul, 2018).

Tablo 5. Kursun Fiziki Yeterliliği Değişkenine Göre Katılımcıların Ergenlik Dönemine Bağlı Yaşadığı Sorunlara İlişkin Anova Testi Bulguları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	P	Anlamlı Fark
Gruplar arası	11,041	2	5,520	10,448	,000	E-H İle E-K arasında
Gruplar içi	172,245	326	,528			
Toplam	183,285	328				

Bulgular, kursun fiziki yeterliliği değişkeni ile HEEDBYS'ın düzeyleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılaşma olduğunu; farklılaşmanın “evet” cevabını veren grup ile diğer gruplar arasında olduğunu göstermektedir (F=10,448, P=,000 p<,05). Ortalamalar incelendiğinde veriler, Kur'an kurslarını fiziki açıdan yetersiz gören öğrencilerin ergenlik dönemine bağlı yaşadıkları problemlerin daha fazla olduğunu göstermektedir (2-92). Bulgular, Kur'an kurslarının fiziki imkânlar açısından istenilen düzeyde olmadığı gerçeğini yansıtmaktadır. Ancak ergenlik döneminde fiziki açıdan birçok gereksinimi olan öğrencilerin bu ihtiyaçlarını karşılamaları önemlidir. Örneğin kendilerine ait özel dolap, giyinme odası, duş alma imkânlarının sağlanması bu ihtiyaçlardan bazılarıdır. Araştırma kapsamında ziyaret edilen kurslarda yeni yapılmış kurs binalarının derslikleri, eğitim araç gereçleri, bahçesi, oyun ve dinlenme alanları, çalışma odaları, yemekhane, yatakhane, kütüphane, kantin, bilgisayar destekli eğitim imkânları ile her bakımdan eğitim-öğretime elverişli olduğu, mesleki nitelikler bakımından oldukça iyi öğretici ve yöneticilere sahip olduğu görülmüş, diğer taraftan yıllardan beri eğitimin devam ettiği şehrin içinde binaların ortasında sıkışmış, güneş görmeyen, masa ve sıra dışında eğitim araç gereci bulunmayan, tuvalet, abdest vb. yerler bakımından düzensiz olan Kur'an kurslarının da olduğu tespit edilmiştir.

Eğitim verilen ortamın fiziki imkânlarının yeterliliği, eğitimin niteliğini de etkilemektedir. Bu bağlamda kurs, ergen için

sadece Kur'an ezberinin yapıldığı yer olmanın ötesinde, dini ve kültürel değerler ile sosyal ilişkiler ve davranış özelliklerinin kazanıldığı yerdir. Bu anlamda kursta başarı sağlanması sadece bilişsel yeteneklere bağlı olmayıp, fiziki yeterlilik, eğitim öğretim yöntemleri ve psiko-sosyal gelişim gibi birçok faktöre bağlı olarak gelişmektedir (Güler, 2007). Bu nedenle diğer eğitimlerden bazı noktalarda farklılık arz eden hafızlık eğitiminin verildiği kursların fiziki niteliklerinin günümüz şartlarına göre düzenlenmesi önemlidir. Her kursun imkânları farklı olsa da öğrencilerin hafızlık eğitimine odaklanmaları için yaş düzeyleri de dikkate alınarak öğrenci sayısı, yerleşim düzeni, ısı, ışık, renk, gürültü ve temizlik durumunun ihtiyaçlara göre düzenlenmesi gerekir (Temel, 2007). Ayrıca kursların fiziki şartlarının olumlu/olumsuz olması gibi hususlar hafızlık eğitimi veren öğreticinin ve öğrencinin problemi olmamalıdır (Özbek, 2015). Algul'un araştırmasında kursun fiziki imkânlarını yeterli gören bireylerin kurs hocalarıyla olan iletişimlerinin yüksek seviyede olduğu görülmüştür (Algul, 2018). Nitekim konu ile ilgili yapılan diğer birçok çalışmada da benzer sonuçlar ortaya çıkmış, öğrenciler kurs binalarının fizikî veya teknik eksikliğini en önemli sorun olarak görmektedir. Bunları ise eleman eksikliği takip etmektedir (Bayraktar, 2010; Ay, 2005; Karacelil, 2013; Algul, 2018; Buyrukçu, 2001).

Tablo 6. *Mutlu Olma Değişkenine Göre Katılımcıların Ergenlik Dönemine Bağlı Yaşadığı Sorunlara İlişkin Anova Testi Bulguları*

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	P	Anlamlı Fark
Gruplar arası	6,884	2	3,442	6,361	,002	Evet-Hayır İle kararsızım arasında
Gruplar içi	176,401	326	,541			
Toplam	183,285	328				

Bulgulara göre öğrencilerin HEEDBYS puanlarında Kur'an kursunda okuduğu için mutlu olma değişkeninin anlamlı farklılaşmaya neden olduğu; farklılaşmanın ise evet diyen grup ile (2,71) hayır (3,28) ve kararsızım grupları (3,15) arasında olduğu belirlenmiştir (F=6,361, P=,002, p<,05). Veriler, mutluluk düzeyi

azaldıkça yaşanan sorun puanın yükseldiğini göstermektedir. Araştırma kapsamında görüşme yapılan bazı öğrenciler haftalık dersini veremeyen öğrencilerin izinlerinin iptal edilmesi nedeni ile sorunlar yaşadıklarını, sürekli kurs ortamında kalmaları neticesinde hafızlık eğitiminin çekilmez bir hale geldiğini ifade etmişlerdir. Bütün bu olumsuzluklar bir arada düşünüldüğünde; ergenlik döneminde birçok sorunla mücadele etmek zorunda kalan öğrencilerin bunalım yaşadığı, doğal olarak da Kur'an kursu ortamının hayatlarına mutsuzluk olarak yansdığı görülmektedir. Buna göre okul ve hafızlık eğitiminin bir arada yürütüldüğü sistemin yaygınlaşması nedeni ile okulda yoğun ödevlerin verilmesi, kursta günlük ezber dersinin istenilmesi, günlük dersini verememekten kaynaklanan gerilimin çok fazla olması, hafta sonu izine çıkamama gibi yaptırımlar uygulanması ve yoğun ezber kaygıları, sadece kurs başarısını değil aynı zamanda gencin, ruhsal, kişisel ve sosyal gelişimi de olumsuz etkilediği şeklinde yorumlanabilir. Algul'un (2018) araştırmasında da benzer problemler dile getirilmiştir. Araştırmanın nitel bölümünde görüşme yapılan 43 katılımcının büyük bir çoğunluğu hafızlık eğitim sürecinin zor ve stresli olduğunu dile getirirken (n=22) stresin sebepleri arasında günün dersini verememe, kurs ve sosyal çevreden beklentilere karşılık vermeme olarak ifade etmişlerdir. Kendilerini mutlu eden unsurların ise "günün dersini vermek" (n=33). İzne çıkmak suretiyle "aile ile geçirilen zaman" (n=9) ve "arkadaşlarıyla birlikte vakit geçirmenin" (n=4) kendilerini mutlu ettiğini ifade etmişlerdir.

Tablo 7. *Hafızlık Eğitimi İçin Uygun Olan Yaş Değişkenine Göre Katılımcıların Ergenlik Dönemine Bağlı Yaşadığı Sorunlara İlişkin Anova Testi Bulguları*

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	P	Anlamlı Fark
Gruplar arası	10,950	2	5,475	10,357	,000	Evet-Hayır ile
Gruplar içi	172,335	326	,529			Evet-Kararsız
Toplam	183,285	328				m arasında

Elde edilen verilere göre HEEDBYS'ın hafızlık eğitimi için içinde bulunduğu yaşın uygunluğuna göre istatistiksel açıdan anlamlı bir şekilde farklılaştığı (F=10,357, P=,000, p<,05).; farklılaşmanın evet (2,66) grubu ile hayır (3,07) ve kararsızım (3,09) grubu arasında olduğu görülmüştür. Buna göre içinde bulunduğu yaşın hafızlık eğitimi için uygun olmadığını düşünen ve kararsız olan grupların ergenlik dönemine bağlı yaşadıkları problemlerin daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Araştırmaya katılan gençlerin yaş aralıkları incelendiğinde yoğunluğun 12 ile 16 yaşları arasında olduğu görülmektedir. Ergenliğin yoğun olarak yaşandığı bu yaşlarda gençler daha fazla problem yaşayabilmektedir. Yaşadıkları problemlerle mücadele eden gençlerin ayrıca hafızlık eğitimi ile meşgul olmaları içinde buldukları yaşların hafızlık eğitimi için uygun olmadığı görüşünü etkilemektedir. Diğer taraftan hafızlık yapılan yaşların her geçen gün düştüğü düşünüldüğünde küçük yaşlarda hafızlık yapanların söz konusu eğitime daha fazla motive oldukları ve daha az sorun yaşadıkları ortaya çıkmaktadır. Hafızlık eğitimi tarihi süreci incelendiğinde Kur'an'ı ezberleme yaşlarının zamana ve mekâna göre değiştiği görülmektedir. Alanda yapılan araştırmalar da hafızlık eğitimine erken yaşta başlamanın eğitimi kolaylaştırması açısından önemli olduğu kanaatini desteklemektedir (Cebeci & Ünsal, 2006; Akdemir, 2010; Bayraktar, 2010; Kurt, 2012; Çimen, 2007). Ünsal tarafından yapılan araştırmada hafızlık eğitimi veren öğretmenlerin %81,7'si 11-13 yaş arasında, %14,1'i 10 yaş ve altında, sadece %4,2'si 14 yaş ve üzerinde hafızlık eğitiminin verilmesi gerektiğini ifade etmiştir (Ünsal, 2006). Kurt'un (2012) araştırmasında ise hafızlık eğitimine erken yaşta başlamanın, söz konusu eğitimin daha kolay yapılmasına katkı sunacağı sonucuna varılmıştır.

Tablo 8. *Aile ile İletişim Değişkenine Göre Katılımcıların Ergenlik Dönemine Bağlı Yaşadığı Sorunlara İlişkin Anova Testi Bulguları*

Varyansın Kaynağı	Kareler		Kareler		F	P	Anlamlı Fark
	Toplamı	sd	Ortalaması				
Gruplar arası	10,256	3	3,419	6,421	,000	Ç.İ., İ-O-K İ, Ç.İ.-O-K	

Gruplar içi	173,029	325	,532	O, Ç.İ.-İ-K
Toplam	183,285	328		K, Ç.İ.-O-K

Varyans analizi sonuçlarına göre öğrencilerin HEEDBYS puanlarında aile ile iletişim değişkeninin istatistiksel açıdan anlamlı farklılaşma oluşturduğu ($F=6,421$, $P=,000$, $p<,05$); farklılığın ailesi ile iletişimi “Çok İyi” olanlar (2,66) ile diğer gruplar arasında; “İyi” olanlar (2,9) ile diğer gruplar arasında, “Orta” olanlar (3,05) diğer gruplar arasında ve “Kötü” olanlar (3,42) ile diğer tüm gruplar arasında olduğu tespit edilmiştir. Bulgular, öğrencilerin ailesi ile iletişimin niteliğinin azalmasına bağlı olarak kursta yaşanan problemlerin arttığını göstermektedir.

Ailenin çocuğun hafız olmasını arzulaması ve bu konuda bilinçli olması çok önemlidir. Çünkü hafızlık eğitimi genel olarak yatılı olarak yapılmaktadır. Gençler ailelerinden uzakta yatılı olarak eğitim aldıkları için ailelerine özlem duyarlar. Zorlu ve meşakkatli bir süreç olduğu kadar sabırlı ve gayretli olmayı da gerektiren hafızlık eğitim sürecinde öğrencilerin ailelerini yanlarında görmeleri, onlardan destek almaları, hafızlık eğitimi tamamlayabilmeleri açısından oldukça önemlidir. Nitekim araştırmalarda hafızlık eğitimi alan gençlerin yarıdan fazlasının evlerini özledikleri tespit edilmiş ve araştırmada gerek öğretmenler gerekse öğrenciler açısından ilk başarısızlık sebebi olarak aile ile iletişim problemleri yer almıştır (Bayraktar, 2010; Ay, 2005).

Tablo 9. Öğreticiden Destek Alma Değişkenine Göre Katılımcıların Ergenlik Dönemine Bağlı Yaşadığı Sorunlara İlişkin Anova Testi Bulguları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	P	Anlamlı Fark
Gruplar arası	10,028	2	5,014	9,435	,000	Evet- Hayır ve kararsızım arasında
Gruplar içi	173,257	326	,531			
Toplam	183,285	328				

Yapılan analiz sonuçlarına göre öğretmenlerin yaklaşımı değişkenin öğrencilerin HEEDBYS puanlarında istatistiksel açıdan anlamlı farklılığa neden olduğu ($F=9,435$, $P=,000$, $p<,05$); farklılaşmanın öğretmenlerden destek aldığı ifade edenler (2,61) ile kararsız (2,83) ve hayır (3,02) seçeneğini işaretleyen gruplar arasında olduğu belirlenmiştir. Bulgular, öğretmenlerin öğrenciye sunduğu sağlıklı bir desteğin hafızlık eğitiminin getirdiği zorluklar ve içinde buldukları gelişim problemlerini aşmada katkı sağladığını ortaya koymuştur. Nitekim veriler öğreticiden destek alma değişkenine “Hayır” cevabını veren öğrencilerin ergenlik dönemine bağlı yaşadıkları problemlerin daha fazla olduğunu göstermektedir. Kararsız olanların durumu da göz önüne alındığında öğrencilerin öğretmenlerden yeterince destek almadıkları görülmektedir. Çaylı tarafından yapılan araştırmada da öğrencilerin %66,7’si öğretmenlerin mesleki formasyon yönünden yeterince eğitim almadıklarını belirtmişlerdir (Çaylı, 2005).

Kurs serüveninde çocuğun hayatına etki eden en önemli faktör şüphesiz öğreticidir. Bu süreçte öğreticinin otorite kabul edilmesi nedeniyle onun söyleyeceği her türlü bilginin, yaklaşımın öğrenci tarafından sorgusuz kabul edileceği bilinmelidir. Bu nedenle çocuğun gerek din eğitimi gerekse gelişim alanları açısından kurslarda kilit konumda bulunan öğretmenlerin; bilgili, sevecen, güler yüzlü olmaları, dersi sevdirmeleri, öğrencilerine empatik bir tavırla olumlu iletişim kurmaları öğrencilerin hafızlık sürecindeki motivasyonunu artıracaktır (Çınar & Yıldız, 2016).

Tablo 10. *Kurs İdaresinden Destek Alma Değişkenine Göre Katılımcıların Ergenlik Dönemine Bağlı Yaşadığı Sorunlara İlişkin Anova Testi Bulguları*

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	P	Anlamlı Fark
Gruplar arası	17,683	2	8,842	17,406	,000	Evet ile Hayır ve Kararsız m arasında
Gruplar içi	165,602	326	,508			

Uygulanan varyans analizi sonuçlarına göre öğrencilerin HEEDBYS puanlarında kurs idaresinin öğrencilerin problemleri ile ilgilenme değişkeninin istatistiksel açıdan anlamlı farklılığa neden olduğu ($F=17,406$, $P=,000$, $p<,05$); anlamlı farklılığın evet grubu (2,59) ile hayır (3,11) ve kararsızım (3,03) grupları arasında olduğu belirlenmiştir. Bulgular, ergenlik sürecinde sağlıklı bir destek alınmadığında bu döneme bağlı problemlerin arttığını işaret etmektedir. Öztürk tarafından yapılan araştırmada da öğrencilerin kurstan memnun olmama sebepleri arasında “İdarenin yanlış tutumu” sayılmıştır (Öztürk F. Z., 2017). Bununla birlikte literatürde öğrencilerin ihtiyaçlarının kurs idaresi tarafından karşılandığını bulgulayan çalışmalar bulunmaktadır (Çaylı, 2005; Ünsal, 2006; Algul, 2018).

Tablo 11. Kursta Çalışanların Yaklaşımları Değişkenine Göre Katılımcıların Ergenlik Dönemine Bağlı Yaşadığı Sorunlara İlişkin Anova Testi Bulguları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalama sı	F	P	Anlamlı Fark
Gruplar arası	33,092	2	16,546	35,914	,000	Evet ile Hayır ve
Gruplar içi	150,193	326	,461			kararsızım
Toplam	183,285	328				arasında

Yapılan analiz sonuçlarına göre öğrencilerin HEEDBYS puanlarının kursta çalışanların yaklaşımları değişkenine göre istatistiksel açıdan anlamlı şekilde farklılaştığı ($F=35,914$, $P=,000$, $p<,05$); anlamlı farklılığın kurs çalışanlarının kötü davrandığını ifade eden evet grubu (3,33) ile hayır (2,56) ve kararsızım (2,93) şeklinde görüş bildiren grupları arasında olduğu tespit edilmiştir. Veriler incelendiğinde kursta çalışanların öğrencilere karşı

yaklaşımlarında sorunlar olduğu, ergenlik dönemine bağlı yaşanan problemler noktasında kurs çalışanlarından destek alamayan öğrencilerin daha fazla sorunla karşılaştığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle hafızlık eğitiminin her geçen gün geliştiği düşünüldüğünde kurslarda çalışanların (aşçı, bekçi, temizlikçi vb.) öğrencilere karşı tutumlarının da gözden geçirilmesi gerekmektedir. Eğitim çok kapsamlı bir süreçtir. Bu kapsama alanına eğitim görülen binaların fiziki imkânlarının yanında yönetici, öğretici, öğrenci ve çalışan personelin durumları da girmektedir. Kur'an kursu ve çalışanları bir bütün olarak eğitim/öğretim sürecine katkı sunmaktadır. Bu nedenle kurslarda görev yapan öğretmenlerin pedagojik formasyon ve alan bilgisinin olması ne kadar gerekli ise kurslarda çalışan aşçı, bekçi vb. görevlilerin de en az onlar kadar iletişim yönünden donanımlı ve özverili olmaları gerekmektedir.

Konu ile ilgili yapılan çalışmalarda da kurslarda çalışanların yaklaşımlarından rahatsızlık duyulduğu sonuçlarına ulaşılmıştır (Ünsal, 2006; Cebeci & Ünsal, 2006; Algul, 2018). Araştırmalarda hafızlık eğitimi alan gençleri kurslarında öncelikli olarak kaygılandıran etkenlerin, kursun fiziksel imkânları, kurs yönetimi ve çalışanların tavırları, yemek, yemekhane ile ilgili işler ve aşçıların tavırları olduğu belirlenmiştir.

Tablo 12. *Hafızlık ve Okulun Bir arada Yürütülmesi Değişkenine Göre Katılımcıların Ergenlik Dönemine Bağlı Yaşadığı Sorunlara İlişkin Anova Testi Bulguları*

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	P	Anlamlı Fark
Gruplar arası	7,674	2	3,837	7,123	,001	E-H ile E-K arasında
Gruplar içi	175,611	326	,539			
Toplam	183,285	328				

Tabloda görüldüğü üzere hafızlık ve okulun bir arada yürütülmesi değişkeni, katılımcıların ölçeğe yönelik puanlarında istatistiksel açıdan anlamlı şekilde farklılaşma oluşturmaktadır ($F=7,123$, $P=,001$, $p<,05$). Anlamlı farklılık ise hafızlık ve eğitimin bir arada yürütülmesinin zor olduğunu ifade eden evet grubu (2,87) ile hayır (2,54) ve kararsızım (2,54) şeklinde görüş bildiren grupları arasındadır. İstatistiksel veriler okul ve hafızlık eğitiminin bir arada yürütüldüğü sistemde zorlanan öğrencilerin ergenlik dönemine bağlı yaşadıkları problemlerin daha fazla olduğunu yansıtmaktadır. Bulgular söz konusu sistemin öğrencileri eğitim-öğretimin verimliliği ve gelişim açısından da olumsuz etkilediğini göstermektedir.

Araştırma verilerin toplanması aşamasında kurslarda öğretici ve öğrencilerle yapılan görüşmelerde de hafızlık eğitiminde sürenin yeterli olmadığı, MEB İlköğretim Yönetmeliğindeki 1 yıl dondurma süresinin arttırılmasının gerektiği ifade edilmiştir. Bu sistemde çocukların 1 yılda her yönüyle hem ezberini hem pekiştirme yapma sürecini tamamlamalarının çok zor olması nedeni ile kayıt dondurma hakkı dolduğu için birçok öğrencinin okula geri dönmek zorunda kaldığı ifade edilmiş, bu durumun nitelikli hafız yetişmesine de engel olduğu, “Allah’ın kelâmı bir yılda bitirilsin çocuğun okulu aksamasın” mantığıyla hafızlık eğitiminin oldubittiye getirilmemesi gerektiği sonuçlarına da ulaşılmıştır. Hafız yetiştirici alanında uzman hocalar, eğitimin en az 2 yıl olmasını, 1 yılda ezberi bitirenlerin bile 1 yıl daha devam edip pekiştirmesini, aksi takdirde çocukların ezberlediğini unutup bir yıllarının boşa gidebileceğini belirtmişlerdir. Önceden 2-3 yıl olan hafızlık eğitiminin şu an 1 yılda verilmeye çalışıldığını, okul idaresinin okula devamı sağlamak, müftülük ve kurs yönetiminin hafızlığı tamamlatmak istediğini, öğrencilerin ise iki kurum arasında sıkışıp kaldığını ama iki kurumun da haklı olduğunu ifade ederek uygulamadaki yapılacak küçük bir değişikliğin sorunu çözülebileceğini ifade etmişlerdir.

Her ne kadar bazı problemler olsa da Kur’an kurslarında hafızlık eğitimi alan gençlerin, gelişim dönemlerine uygun, okulla barışık bir biçimde hafızlık eğitimi almalarını sağlamak, akademik başarılarına yardımcı olmak ve öğrendikleri bilgiler için uygulama

alanı sunmak için çalışmalar yapılmaktadır. Bütün bu çalışmalar çocukların erken yaşlarda hafızlık çalışmalarına başlamalarını ve dört yılda yavaş yavaş ve sindire sindire hafızlık yapmalarını esas almaktadır. Zira gerek kıraat için dilin şekillenmesi gerek de Kuran ezberleme çalışmalarının hızlı ve kalıcı olması için en uygun yaşlar küçük yaşlardır. Sekiz yıllık eğitimle birlikte hafızlık çalışmalarının ortaöğretim düzeyine gerilemesi hafızlık çalışmalarının sürdürülmesini oldukça zorlaştırmışken yeni eğitim sistemi bu fırsatı tekrar ortaokul düzeyindeki öğrencilere sunmuştur. Bu noktada sosyal alanda başarı gösteren ve çevresinde insanlarla sağlam sosyal bağlar kuran hafız gençler yetiştirmek için gerek İslami ilimlerde gerek fenni ilimlerde okullarıyla beraber üst düzey bir eğitim almalarını sağlamak amacıyla İmam Hatip Ortaokulları ile Proje İmam Hatip Liselerinin yaygınlaştığı görülmektedir.

Tablo 13. Cinsellik Hakkında Bilgi Alma Değişkenine Göre Katılımcıların Ergenlik Dönemine Bağlı Yaşadığı Sorunlara İlişkin Anova Testi Bulguları

Varyansın Kaynağı	Kareler		Kareler Ortalaması	F	P	Anlamlı Fark
	Toplamı	sd				
Gruplar arası	8,282	3	2,761	5,127	,002	K. A.ile Ailemden
Gruplar içi	175,003	325	,538			K. A. ile K. H.,
Toplam	183,285	328				K,A. ile S.M.

Varyans analizi sonuçlarına göre cinsellik hakkında bilgi alma değişkeninin katılımcıların HEEDBYS puanları üzerinde istatistiksel açıdan anlamlı farklılaşmaya neden olduğu ($F=5,127$, $P=,002$, $p<,05$); gruplar arası farklılaşmanın cinsellik hakkındaki bilgileri kurstaki arkadaşlarımdan (3,11) elde ederim diyen grup ile ailemden (2,66), kurstaki hocalarımdan (2,8) ve sosyal medyadan (3,25) grubu puanları arasında olduğu tespit edilmiştir. Veriler, ergenlik döneminde yaşanan problemlerin düzeyinde aday hafızların cinsel gelişim ile ilgili bilgileri hangi kaynaktan elde ettiklerinin etkileyici bir faktör olduğunu ortaya koymuştur. Hafızlık eğitiminde ergenlik dönemine bağlı daha çok problem yaşayan gençlerin cinsel

gelişim ile ilgili konuları genellikle sosyal medyadan daha sonra ise kurstaki arkadaşlarından öğrenmeyi tercih ettikleri görülmektedir. Veriler ergenlik döneminde, gençlerin daha çok sosyal medya ve arkadaşlarından çok etkilendiklerini göstermektedir.

Kolay erişilebilirliği nedeniyle son yıllarda insanların birçok sosyal ihtiyacını giderebildiği sosyal medya, onların günlük yaşamlarının ayrılmaz bir parçası haline gelmektedir. Yararlı yönleri olmakla birlikte bilinçsiz ve aşırı kullanımı durumlarında sosyal medya ergen gelişimini daha çok olumsuz yönde etkilemektedir. Ergenlikte akran kabulü ve sosyal onay ön plana çıkarken, sosyal medya ergenlere istedikleri bilgilere hızlı ulaşma, elektronik posta, anlık mesajlaşma, günlük tutma ve sohbet odaları gibi iletişim uygulamalarıyla bu beklentileri karşılama olanağı sunmaktadır. Özellikle cinsel gelişimin yoğun olarak yaşandığı bu dönemde ergenler cinsellikle ilgili konuları çok merak etmekte en kolay ve hızlı bir şekilde sosyal medya aracılığı ile bu gereksinimlerini karşılamaktadırlar. Sosyal medya aracılığı ile ergenler kurdukları iletişimlerde kolaylıkla onay ve kabul elde edebilmektedir. Kimlik kazanımı sürecinde zorlanan ergenler, sosyal medyayı gerçek yaşamdaki sorumluluklarından ve gerçek kimliklerinden kaçmaya yardımcı olan bir mecra olarak görebilmektedir (Morsünbül, 2014).

Dönemin diğer gelişim özelliği ise akran ilişkilerinin önemi ve yoğunluğudur. Akran grubu çatışmaların, kuşkuvarın, yoğun duygu ve hayallerin paylaşıldığı, bu alanda kabul, sosyal onay ve aidiyetin gerçekleştiği ortamlardır (Grant, 1999). Bu dönemde ergen onu en iyi anlayan kişilerin artık arkadaşları olduğunu düşünür ve onlarla daha çok zaman geçirmeye başlar. Artık arkadaş çevresi ergen için çok daha önemli bir konuma taşınmıştır. Genellikle arkadaşlarının değerlerine uyarlar (Abalı, 2004; Kulaksızoğlu, 1995). Ergenlik dönemi ile cinsel davranış ve duygular ortaya çıkmaya başlar. Artık ergen, cinsellikle ilgili konuları konuşmaktan zevk alır. Akran gruplarında cinsel konular daha çok konuşulmaya, cinsel fıkralar daha çok anlatılmaya başlanır (Saygılı, 2004). Ayrıca, karşı cinse karşı da ilgi duymaya başlanır. Ergenliğin başlangıcında karşı cinse tutumu, onu kınama, alaya alma, sevmeme tarzında olumsuz olurken ergenliğin sonlarına doğru karşı cinsin ilgisini

çekmek gencin en büyük ihtiyacı haline gelmektedir. Bu şekilde ortaya çıkan karşı cinsten arkadaşlıklar gencin toplumsal cinsiyet rollerini tanınmasını ve hayata geçirmesini kolaylaştırmaktadır (Yavuzer, 2007). Bu nedenle Kur'an kurslarında ergenlik döneminde eğitim alan öğrencilere kendi hem cinsleri olan öğreticiler tarafından daha cinsel gelişme belirtileri başlamadan gerekli bilgilendirmeler yapılarak bu döneme hazırlanmaları faydalı olacaktır. Ergenlik dönemi ile yaşayacakları değişimler ve karşılaşacakları özel durumlar hakkında bilgi verilmesi, dini hükümlerin anlatılarak günah-sevap kavramları arasında git-gel yaşamalarına engel olunması, temizlik ve sağlık kurallarının öğretilmesi, beden gelişimi ve ruh sağlığı açısından da önemlidir (Karaköse, 2012).

Tablo 14. *Telefon Kullanma Değişkenine Göre Katılımcıların Ergenlik Dönemine Bağlı Yaşadığı Sorunlara İlişkin Anova Testi Bulguları*

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	P	Anlamlı Fark
Gruplar arası	14,036	2	7,018	13,517	,000	Evet ile hayır ve karasızım arasında
Gruplar içi	169,250	326	,519			
Toplam	183,285	328				

Yapılan analiz sonuçlarına göre kursta istediği zaman telefon kullanmayı isteme değişkenine göre katılımcıların HEEDBYS puanları istatistiksel açıdan anlamlı şekilde farklılaşmaktadır ($F=13,517$, $P=,000$, $p<,05$). Gruplar arası farklılaşma ise kursta istediğim zaman telefon kullanmak istediğini ifade eden evet grubu (2,91) ile hayır (2,44) ve karasızım (2,7) şeklinde görüş bildiren gruplar arasında gerçekleşmiştir. İstatistiksel bilgiler Kur'an kurslarında cep telefonu kullanmayı isteyen öğrencilerin ergenlik dönemine bağlı yaşadığı problemlerin daha fazla olduğunu göstermektedir. Şüphesiz bu verilerin elde edilmesinde cep telefonu kullanımının ergenlik döneminde son derece önemli sosyal ve kültürel bir fenomen olarak rol alması etkili olmuştur. Çünkü birçok

bilgiye hızlı ve kolay ulaşılabilme ve akranları arasında popüler olma akıllı telefonları ergenler için vazgeçilmez kılmaktadır Okulda, kursta ve evde insanların sürekli telefonla meşgul olmaları doğal olarak ergenin de cep telefonu kullanmayı istemesinde etkili olmaktadır.

Kolay taşınabilir olması ve gelişen teknolojiyle beraber her geçen gün artan özellikleri nedeniyle, son yıllarda dijital dünyanın bir sembolü olan akıllı cep telefonları gençlerin günlük yaşamlarının ayrılmaz bir parçası haline gelmektedir. Bununla birlikte akıllı telefonlar, gündelik yaşamı kolaylaştırmasının yanında birtakım problemleri de beraberinde getirebilmektedir. Doğru kullanıldığı zaman son derece yararlı ve kolaylık sağlayan özellikleri olan akıllı telefonların, bilinçsizce ve aşırı şekilde kullanımı durumunda ise ciddi fiziksel ve psikolojik olumsuz etkileri olabilmektedir. Henüz psikiyatri dünyasında net bir tanımı yapılmasa da akıllı telefon bağımlılığı, akıllı telefon kullanım sıklığına bağlı olarak gelişen bir bağımlılık türü olarak önemli bir araştırma ve tartışma konusu olmuştur. Yapılan araştırmalar akıllı telefon bağımlılığının hem fiziksel hem de ruhsal problemlere neden olabildiği konusuna odaklanmış ve bu konunun özellikle gençlerin ruhsal gelişimlerine olan etkisi üzerinde durulmuştur (Sevgi, 2013). Akıllı telefonların kullanımı ile ortaya çıkan başlıca fiziksel ve psikolojik rahatsızlıkları; el bileği sendromu, boyun kaslarında tutulma, uyku saatlerinde azalma, gözlerde yorgunluk ve sosyal hayata olumsuz yansımaları şeklinde sıralamak mümkündür (Tutkun Ünal & Arslan, 2013). Ayrıca akıllı telefon bağımlılığı, çoğunlukla telefondan uzak kalamama, sık sık telefonu kontrol etme gibi belirtilerle ortaya çıkmaktadır. Akıllı telefon bağımlılığının altında yatan en temel unsurlardan biri, akıllı telefon aracılığı ile internete bağlanabilmektir. Mobil olmanın getirdiği avantaj ile her yerden internete erişim kolaylığı sağlaması, bağımlılığı arttırıcı bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. İnternet kullanımı arttıkça akıllı telefonlara olan bağımlılıkta da artış gözlemlenmektedir. Bir başka deyişle internet bağımlılığı akıllı telefonlara da yansımış ve akıllı telefonların bağımlılığına etki etmiştir (Alikışıfoğlu, 2012).

Literatür incelendiğinde Kur'an kurslarında cep telefonu kullanımı ile doğrudan bir çalışma yapılmadığı görülmüştür.

Tablo 15. *TV İzleme Değişkenine Göre Katılımcıların Ergenlik Dönemine Bağlı Yaşadığı Sorunlara İlişkin Anova Testi Bulguları*

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	P	Anlamlı Fark
Gruplar arası	11,382	2	5,691	10,793	,000	Evet ile Hayır ve Kararsızım arasında
Gruplar içi	171,903	326	,527			
Toplam	183,285	328				

Elde edilen bulgulara göre kursta istediği zaman TV izlemeyi isteme değişkeninin öğrencilerin HEEDBYS puanlarında istatistiksel açıdan anlamlı farklılık oluşturduğu ($F=10,793$, $P=,000$, $p<,05$); farklılığın istediği zaman TV izlemek isterim diyen grup (2,96) ile hayır (2,57) ve kararsızım (2,69) diyen gruplar arasında olduğu tespit edilmiştir. Bulgular, kursta istediği zaman TV izlemeyi isteyen öğrencilerin ergenliğe bağlı problemlerinin daha fazla olduğunu göstermektedir. İzin günlerinde boş vakitlerini TV izleyerek geçiren öğrencilerin kursta da aynı durumun devam etmesini istemeleri normaldir. Televizyonun çocuklar üzerindeki bağımlılık etkisi düşünüldüğünde de bu yadsınacak bir durum değildir. Dolayısıyla belirli kurallar olan kursta istekleri karşılanamayan öğrenciler problem yaşamaktadır denilebilir. Kursta olmasa bile sosyal hayatta televizyonun etkisi ile her zaman karşılaşan gençleri Kur'an kursunda yasaklarla bu cazibeden vazgeçirmek sosyal gelişim açısından çok da mantıklı görünmemektedir. Televizyonun yararlı ve zararlı yönlerinin tespit edilip sosyal aktivitelerin eksikliği noktasında eleştirilen kurslarda televizyonun olumlu yönleri kullanılarak gençlerin gelişimleri noktasında faydalı programlar da tercih edilerek sosyal aktivite objesi olarak kullanılması sağlanabilir.

Tablo 16. *İnternet Kullanma Değişkenine Göre Katılımcıların Ergenlik Dönemine Bağlı Yaşadığı Sorunlara İlişkin Anova Testi Bulguları*

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	P	Anlamlı Fark
Gruplar arası	18,613	2	9,306	18,424	,000	Evet ile Hayır ve Kararsızım arasında
Gruplar içi	164,672	326	,505			
Toplam	183,285	328				

Yapılan analiz sonuçlarına göre kursta istediği zaman internet kullanmayı isteme değişkeni HEEDBYS puanlarında istatistiksel açıdan anlamlı farklılığa neden olmaktadır ($F=18,424$, $P=,000$, $p<,05$). Gruplar arası anlamlı farklılık ise istediğim zaman internet kullanmak isterim diyen grup (2,97) ile hayır (2,46) ve kararsızım (2,56) diyen gruplar arasında olduğu belirlenmiştir. Veriler incelendiğinde internet kullanma isteği karşılanamayan öğrencilerin yaşadığı problemlerde artış olduğu gözlemlenmektedir. Genel olarak da sosyal medyayı (TV, telefon, internet) aktif olarak kullanmak isteyen öğrencilerin hafızlık eğitiminde karşılaştıkları sorunlar artmaktadır. Hafızlık eğitimi verilen Kur'an kursları ile ilgili yapılan çalışmalarda internet kullanımı ile ilgili doğrudan bir çalışmanın yapılmamış olması kurslardaki internet kullanımı hakkında yeterli bilgiye ulaşamamasına neden olmaktadır.

Ergenin sosyalleşme sürecine katkı sağlaması açısından internetin olumlu etkileri olmakla birlikte gelişim açısından daha çok olumsuz etkiler bıraktığı bilinmektedir. Akıllı telefon ve internet kullanımının çok yoğun olduğu günümüzde ergenleri internetten koparmak mümkün görünmemektedir. Bu nedenle yasaklamak yerine zararlarını en aza indirmek veya fayda sağlayıcı özelliklerinin kazandırılması yönünde çalışmalar yapılmalıdır. Hafızlık yapan gençlerin ergenlik döneminde oldukları düşünüldüğünde sosyal hayatta sürekli internetin etkisi ile karşılaşan gençleri Kur'an kursunda yasaklarla bu cazibeden vazgeçirmek sosyal gelişim açısından çok da mantıklı görünmemektedir. İnternetin yararlı ve

zararlı yönlerinin tespit edilip sosyal aktivitelerin eksikliği noktasında eleştirilen kurslarda internetin olumlu yönleri kullanılarak gençlerin gelişimleri noktasında faydalı programlar da tercih edilerek sosyal aktivite objesi olarak kullanılması sağlanabilir.

Sonuç

Etkili ve verimli bir hafızlık eğitimi için sorunların derinlemesine araştırılmasına ve uygulanabilir çözümler üretilmesine ihtiyaç vardır. İhtiyacın yerinde ve zamanında karşılanabilmesi için de başkanlığa bağlı Kur'an kurslarında hafızlık yapan gençlerin gelişim özellikleri itibariyle değerlendirilmesine yönelik bilimsel ve ilmî araştırmaların yapılması ve sonuçlarının din eğitimi geliştirme ve uygulamalarında kullanılması gerekmektedir. Bu çalışma, Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı Kur'an kurslarında hafızlık eğitimi alan gençlerin ergenlik dönemine bağlı olarak yaşadıkları problemler üzerine yapılan bir alan araştırmasıdır. HEEDBYS'in incelendiği bu araştırmada; gençlerin hafızlık eğitimi esnasında ergenlik dönemine bağlı sorunlar yaşadıkları ve yaşanan bu sorunların demografik değişkenlere (cinsiyet, yaş, kur'an kursundaki sosyal alan, kur'an kursunun fiziki yeterlilik, mutlu olma, tekrar hafızlık yapmayı isteme, hafızlık eğitimi için uygun olan yaş, aile ile iletişim, öğreticilerden destek alma, kurs idaresinden destek alma, kursta çalışanların yaklaşımları, hafızlık eğitiminin yatılı olması, hafızlık ve okulun bir arada yürütülmesi, cinsellik hakkında bilgi alma, telefon kullanma, tv izleme ve internet kullanma değişkenleri) göre anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir.

Yapılan siyasal, sosyal ve ekonomik düzenlemelerle birlikte modern Kur'an kurslarının ve hafızlık yapanların sayısı gün geçtikçe artmakta, nicel olarak artışın devam etmesi, nitel hafız yetiştirme kaygısını da beraberinde getirmektedir. Hafızlığa verilen önem ve değer arttıkça yeni sistem ve metotlar kendiliğinden hissedilmektedir. Yeni sistem içerisinde en önemli görev de şüphesiz hafızlık hocalarına düşmektedir. Nitelikli öğreticiler eşliğinde sosyal olgu ve olayların da göz önüne alındığı eğitim-öğretim programları hazırlanarak hafızlık yapacak gençlerin fiziki, psikolojik ve

duygusal durumları da göz önünde bulundurularak zamanın şartlarına uygun teknoloji eksenli hafızlık eğitim ve öğretim modelleri üzerinde çalışmalar yapılma ihtiyacı hissedilmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı ve bağlı Kur'an kurslarında bu ihtiyaç fark edilmiş olmakla birlikte klasik yöntem ve metotlardan vazgeçilme olayı ise zamansal sürece bırakılıp, bunun yanında öğrencilere hayat boyu öğrenme ve öğretmeyi esas alan, sürekli hoca kontrolünde bulunmaktan çok, öğrencilere çalışmayı öğretici sisteme geçilmek istendiği görülmektedir (Köylü, 2015).

Kuşkusuz daha kesin yargılar için bu alanda diğer bilim dallarınca da gerçekleştirilecek çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Eğitim bir süreçtir; bu sürecin herhangi bir aşamasında yapılan yanlışlık, eksik yapılan bir iş, ihmal edilen bir görev sonraki aşamaları da olumsuz etkilemektedir. Hafızlık eğitimi de çok yönlü bir eğitim sürecini kapsadığı için Kur'an kurslarının fiziki imkânları, müftülük ve Diyanet İşleri Başkanlığının hafızlık eğitimine karşı yaklaşımlarının yanında hafızlık eğitimi alan gençlerin moral, motivasyon, karakter gelişimi, dini ve ahlaki gelişim ile toplumsal beklentilere cevap verme noktasında çalışmaların yapılması gerektiği kanaatindeyiz. Bu bağlamda gelişimin doğasını bilmek ergenlik döneminde bulunan gençlere verilecek eğitim açısından çok önemlidir. Öğrencilerin gelişim özellikleri temel alınarak hedef davranışların belirlenmesi, değerlendirme yaklaşımlarının ve bireysel farklılıkların öğrencilerin gelişim özelliklerine göre belirlenmesi gerekir. Çünkü ergenlik dönemi bireysel farklılıkların artmaya başladığı bir dönemdir. Eğitim verilecek bireylerin zihinsel işlemler düzeyi, yaşları da dikkate alınarak olayları analiz etme, karşılaştırma, bir nevi düşünsel faaliyetleri gerçekleştirmede hangi durumda olduklarının belirlenmesi, uygulanacak eğitim ve metotların bu doğrultuda geliştirilmesine katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

2018-2019 Eğitim-Öğretim Yılı Kur'an Kursları Uygulama Esasları . (2018). Ankara: DİB. 06 25, 2018 tarihinde <https://egitimhizmetleri.diyamet.gov.tr> adresinden alındı

Abalı, O. (2004). *Ergenlik Dönemi ve Sorunları*. İstanbul: Epsilon Yayınları.

Akdemir, M. A. (2010). Kur'an ezberinde kalite ihtiyacı ve donanımlı hafızlık. *Usûl İslam Araştırmaları*, 13(13), 21-40.

Algul, H. (2018). Hafızlık eğitimi alan bireylerin motivasyon ve psikososyal durumlarının din eğitimi açısından değerlendirilmesi. *Doktora Tezi*. Çorum: Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Alikaşifoğlu, M. (2012). *İnternet kullanımı ve çocuk ve ergen sağlığı*. (1-54, Dü.) 4 25, 2018 tarihinde Türk pediatri kurumu TBMM sunusu: <https://www.tbmm.gov.tr> adresinden alındı

Ay, M. E. (2005). *Problemleri ve beklentileriyle Türkiye'de Kur'an kursları*. İstanbul: Düşünce Kitabevi.

Aydın, M. Ş. (2008). Kur'an Kursunda Hafızlık Eğitimi. *Diyamet Aylık Dergi*(206), 22-23.

Bayraktar, N. (2010). Kur'an kurslarında ergenlik dönemi öğrencilerinin sorunları ve beklentileri. *Yüksek Lisans Tezi*. Rize: Rize Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Buyrukçu, R. (2001). *Kur'an Kurslarında Din Eğitimi* . Isparta: Fakülte Kitabevi.

Can, G. (2015). Kişilik Gelişimi. B. Yeşilyaprak içinde, *Eğitim Psikolojisi* (s. 123-163). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

Cebeci, S., & Ünsal, B. (2006). Hafızlık eğitimi ve sorunları. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 4(11), 27-52.

Çaylı, A. F. (2005). Kur'an kursu öğrencilerine göre hafızlık öğretim ve problemleri (göller bölgesi örneği). *Yüksek Lisans Tezi*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çimen, A. E. (2007). Hafızlık Müessesesi, Ülkemizdeki Hafızlık Çalışmaları İle İlgili Bazı Değerlendirmeler ve Hafızlığın Sağlatılması İçin Bir Metot Denemesi. *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*(18).

Çınar, F., & Yıldız, F. (2016). 11-15 Yaşları Arasındaki Gençlerin Hafızlık Eğitimi Hakkındaki Bilgi Düzeyleri ve Bakış Açıları. *Gençliğin Gelişimi ve Problemleri Karşısında Din Görevlileri VII. Uluslararası Din Görevlileri Sempozyumu Bildirileri*. içinde İstanbul.

Grant, W. (1999). *13-19 yaşları arasındaki gençler*. (Ş. Küçükakal, Çev.) Ankara: HYB Yayıncılık.

Güler, Ö. (2007). Tanrı'ya Yönelik Atıflar, Benlik Algısı Duygusal ve Günahkarlık Duygusu . *Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gündüz, T. (2015). Gençlik dönemi din eğitimi. M. Köylü içinde, *Gelişimsel basamaklara göre din eğitimi*. Ankara: Nobel Yayınları.

Hafızlık Öğretim Programı. (2010). <https://egitimhizmetleri.diyadin.gov.tr/sayfa/489>. adresinden alındı

İrfan, B. (2013). *Din eğitimi açısından Kur'an öğretimi ve yaz Kur'an kursları*. İstanbul : Ensar Neşriyat.

Karacelil, S. (2013). Kur'an kursu öğreticilerine göre kur'an kurslarının eğitim problemleri: şırnak ili örneği. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(3), 274-295.

Karaköse, Ş. (2012). Çocukluk Dönemi Din Öğretimi. Ş. Karaköse içinde, *Etkili Din Öğretimi*. İstanbul: Tedef Yayınları.

Koç, A. (2005). *Kur'an Kurslarında Eğitim ve Verimlilik Üzerine Bir Araştırma*. Ankara: İlahiyat Yayınları.

Koç, A. (2009). Kur'an Kurslarının Mevcut Sorunları ve Bunlara Yönelik Çözüm Önerileri. *IV. Din Şûrası Tebliği ve Müzakereleri*. Ankara.

Koç, M. (2004). Gelişim psikolojisi açısından ergenlik dönemi ve genel özellikleri. *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(17), 231–256.

Köylü, M. (2015). *Gelişimsel basamaklara göre din eğitimi*. Ankara: Nobel Yayınları.

Kulaksızoğlu, A. (1995). *Ergenlik Dönemi*. İstanbul: Seha Neşriyat.

Kurt, Y. (2012). Kur'an'ın korunmasında hafızlık müessesesi. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11(22), 229-251.

(21.07.2012). *MEB İlköğretim Kurumları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik*. 03 15, 2018 tarihinde alındı

(26.07.2014). *MEB Okul Öncesi Eğitim ve İlköğretim Kurumları Yönetmeliği*. 03 15, 2018 tarihinde alındı

Morsünbül, Ü. (2014). Ergenlik döneminde internet bağımlılığı: kimlik stilleri ve seçeneklerin saplantılı araştırılması ile ilişkileri. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*(15), 77-83.

Öksüz, H. İ., & Eken, N. T. (2019). İlkokul (1-4) Türkçe ders kitaplarındaki hikâye edici metinlerin Türkçe dersi öğretim programındaki kök değerler bakımından incelenmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 7(2), 384-401.

Özbek, Ö. (2015). Dünyada Hafızlık Yöntem, Örnekleri. *Bilimame*(XXIX).

Öztürk, F. Z. (2017). Kur'an kursu öğrencilerinin sosyo-ekonomik, kültürel temelleri ve sorunları (Konya örneği) . *Yüksek Lisans Tezi*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .

Öztürk, Ö. (2007). Kur'an kursu öğrencilerinde depresyon düzeyi üzerine bir araştırma (konya örneği) . *Yüksek Lisans Tezi*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Saygılı, S. (2004). *Ergenlik Sorunları*. İstanbul: Yeni Dünya Yayınları.

Sevgi, L. (2013). Teknoloji, Toplum ve Sağlık: Cep Telefonları ve Elektromanyetik Kirlilik Tartışmaları. 04 25, 2018 tarihinde http://www.emo.org.tr/ekler/e73a9a0d37efb96_ek.pdf adresinden alındı

Temel, N. (2007). Kur'an talimi ve hafızlık eğitimi. *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*(18), 35-60.

Tutkun Ünal, A., & Arslan, A. (2013). Devlet ve vakıf üniversiteleri eğitim fakültesi öğrencilerinin cep telefonu kullanım

sıklıklarını ve marka tercihlerinin karşılaştırılması. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*(12), 1-19.

Ünsal, B. (2006). Günümüz Kur'an Kurslarında Hafızlık Eğitimi ve Problemleri (İstanbul Örneği). *Yüksek Lisans Tezi*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yavuzer, H. (2007). *Doğum öncesinden ergenlik sonuna çocuk psikolojisi*. Ankara: Remzi Yayınevi.

Yörükoğlu, A. (1985). *Gençlik Çağı Ruh Sağlığı Eğitimi ve Sorunları*. Ankara : Türkiye İş Bankası.

BÖLÜM VI

Davranışsal Bağımlılıklarla Mücadelede Maneviyatın Rolü

Nihâl İŞBİLEN¹

Giriş

Bağımlılık, tarihsel olarak en çok madde kullanımına bağlı olarak ele alınmış ve bağımlılık yapan maddelerin bireyde yarattığı fiziksel ve psikolojik bağımlılık durumu, uzun yıllar bağımlılık literatürünün odağında yer almıştır. Davranışsal bağımlılık kavramı ise her ne kadar modern dönemde daha görünür hale gelmiş olsa da, tarihsel arka plan incelendiğinde, insanoğlunun bazı davranışlara karşı bağımlılık benzeri bir eğilim sergilediği görülmektedir. Bu noktada kumar bağımlılığı, davranışsal bağımlılıkların en eski ve en çok bilinen örneklerinden biri olarak dikkat çeker. Tarih boyunca farklı coğrafyalarda ve kültürlerde kumar, sadece eğlence amaçlı bir etkinlik olmaktan çıkarak, bazı bireylerde kontrol edilemeyen bir dürtüye, içinden çıkılması güç bir döngüye dönüşmüştür (Griffiths, 2005). Bu durum, davranışsal bağımlılık kavramının köklerinin, teknolojik araçlar henüz hayatımıza girmeden çok daha öncesine

---

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Bartın Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Din Psikolojisi, Bartın/Türkiye, Orcid: 0000-0001-6398-8093, nisbilen@bartin.edu.tr

dayandığını, insanların belirli davranışları madde etkisi olmaksızın da “bağımlılık” düzeyinde sürdürebildiğini ortaya koymaktadır.

Ancak 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaşanan toplumsal ve teknolojik değişimler, davranışsal bağımlılık kavramının kapsamını genişletmiştir. Bugün kumarın yanı sıra internet, sosyal medya, oyun, alışveriş, yeme ve porno bağımlılığı gibi farklı alanlarda ortaya çıkan davranışsal bağımlılık örüntüleri, bireylerin yaşamını yalnızca davranışsal düzeyde değil, psikolojik, duygusal, sosyal ve manevi boyutlarda da derinden etkilemektedir. Küreselleşme, tüketim kültürünün derinleşmesi ve dijital platformların yaşamın merkezine yerleşmesi, madde dışı bağımlılıkların tanımlanmasını, araştırılmasını ve klinik açıdan değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır.

Dünyada davranışsal bağımlılıklara dair görünüm, bölgesel, kültürel ve sosyo-ekonomik farklılıklar içermekle birlikte, genel eğilim bu sorunların giderek yaygınlaştığına işaret etmektedir. Örneğin, internet ve oyun bağımlılığının genç popülasyonlarda kayda değer oranlarda görüldüğü Asya ülkeleri, sosyal medya ve alışveriş bağımlılığının Batı toplumlarında artan bir endişe kaynağı haline gelmesi bu duruma örnek teşkil etmektedir (Kuss & Griffiths, 2011). Türkiye’de de benzer bir süreç yaşanmakta; özellikle gençler arasında internet, sosyal medya ve çevrimiçi oyun bağımlılığının dikkate değer bir sorun haline geldiğini gösteren araştırmalar bulunmaktadır (Savcı & Aysan, 2016). Kumar bağımlılığı, bölgesel özelliklere, yasal düzenlemelere ve ekonomik koşullara göre değişkenlik gösterirken, teknoloji odaklı davranışsal bağımlılıklar giderek yaygınlaşan internet kullanımı, artan akıllı telefon yaygınlığı ve sosyal medyanın geniş kitleleri etkilemesiyle hızla artmaktadır.

İstatistiksel veriler, farklı bağımlılık türlerinin toplumun çeşitli kesimlerinde farklı oranlarda görülse de, eğilimin genelde artış yönünde olduğunu göstermektedir. Özellikle dijitalleşmeyle birlikte, davranışsal bağımlılıkların gelecekte daha da yaygınlaşacağına dair öngörüler mevcuttur. Örneğin, internet ve oyun bağımlılığı bazı genç gruplarda %3-10 oranında görülürken, sosyal medya bağımlılığı çağın yeni bir salgını olarak

tanımlanmakta, alışveriş ve yeme bağımlılığı ise modern tüketim alışkanlıklarının bir yansıması olarak ortaya çıkmaktadır (Pontes & Griffiths, 2015).

Bireylerin davranışsal bağımlılıklara yönelik yatkınlığı, bir dizi kişisel, ailevi, toplumsal ve kültürel faktörün etkileşimi sonucunda şekillenir. Örneğin, bazı bireyler yoğun stres, kaygı, değersizlik, yalnızlık ya da anlamsızlık duygularını hafifletmek için aşırı internet kullanımı, sosyal medya etkileşimi, kumar oynama, alışveriş yapma veya yeme gibi davranışlara yönelebilir (Griffiths, 2005; Kuss & Griffiths, 2011). Bu süreçte, bireyin duygu düzenleme becerileri, öz-kontrol kapasitesi, benlik saygısı, değer sistemi ve toplumsal destek ağları gibi içsel ve dışsal unsurlar devreye girer.

Diğer yandan, kültürel normlar, medya mesajları, teknolojik yenilikler, ekonomik koşullar ve aile yapısı gibi dışsal etmenler de bu eğilimleri pekiştirebilir. Ancak burada dikkat çekici olan, bu çok boyutlu etkileşimin yalnızca çevresel ya da toplumsal koşullarla açıklanamayacak kadar karmaşık olmasıdır. Başka bir deyişle, davranışsal bağımlılıkları yalnızca dışsal etkenlerle açıklamanın yeterli olmadığını söylemek mümkündür; bu tür bağımlılıkların ortaya çıkış ve sürdürülüş süreçlerinde bireyin içsel dünyası, inançları, anlam arayışı, etik değerleri ve manevi ihtiyaçları da önemli bir rol oynamaktadır (Pargament, 2007; Koenig, King & Carson, 2012). Buradan hareketle, bu kitap bölümünde, davranışsal bağımlılıkların çok boyutlu yapısı ve bu bağımlılıkların üstesinden gelmede maneviyatın dönüştürücü potansiyeli ele alınmıştır.

Davranışsal Bağımlılıkların Tanımı

Davranışsal bağımlılıklar, bireyin belirli bir davranışa kontrolsüz bir şekilde yönelmesi, bu davranışın bireyin yaşam kalitesini olumsuz etkilemesine rağmen tekrarlanmaya devam etmesiyle karakterize edilen bağımlılık türleridir (Griffiths, 1996). Bu bağımlılıklar, fizyolojik bir madde kullanımını içermediği halde, bireyin beyin ödül sistemi üzerinde benzer etkiler yaratır ve bu nedenle madde bağımlılıklarıyla benzer klinik belirtiler gösterir (Ko et al., 2009). Davranışsal bağımlılıklar, bireyin yaşamını sadece davranışsal düzeyde değil, psikolojik, duygusal, sosyal ve manevi

boyutlarda da derinden etkileyebilir. Her bir bağımlılık türü, kendine özgü bir dinamik ve etkilerle ortaya çıkar. Aşağıda, davranışsal bağımlılık türleri ve bunların temel özellikleri ele alınmaktadır.

İnternet Bağımlılığı

İnternet bağımlılığı, günümüzün dijitalleşen toplumlarında giderek yaygınlaşan bir davranışsal bağımlılık formu olarak dikkat çekmektedir. Bilgiye anında erişim, küresel etkileşim, eğlence seçeneklerinin çeşitliliği ve çevrimiçi alışverişin kolaylığı gibi olanaklar, bireylerin yaşam pratiklerini köklü biçimde dönüştürmektedir. Ancak, çevrimiçi ortamlarda geçirilen sürenin kontrol edilemeyen bir şekilde artması, birey için gerçek yaşam faaliyetlerini aksatan ve işlevselliği olumsuz etkileyen bir kullanım örüntüsü oluşturabilir (Kuss & Griffiths, 2011; Brand, Young & Laier, 2014). İnternet bağımlılığı, çevrimiçi zaman geçirme isteği, çevrimdışı kaldığında huzursuzluk ve kaygı yaşama, başarısız kontrol girişimleri ve giderek artan kullanım ihtiyacıyla karakterizedir (Kardefelt-Winther, 2014; Pontes & Griffiths, 2015).

Bu bağımlılık türü, genellikle genç nüfusta yaygın olarak görülse de, yetişkinler arasında da giderek artmaktadır. Dijital cihazların taşınabilirliği, sosyal medya platformlarının cazibesi ve sürekli çevrimiçi olma kültürü, interneti günlük hayatın ayrılmaz bir parçası haline getirmiştir (Ko, Yen, Chen, Chen & Yen, 2005). Sosyal medya, çevrimiçi oyunlar, alışveriş portalları ve anlık iletişim araçları, bireylerin çevrimiçi mecralara yoğunlaşmasına neden olarak, yüzeysel tatminlerin derin ve anlamlı ilişkilerin yerini almasına yol açabilir (Griffiths, Kuss & Demetrovics, 2014).

İnternet bağımlılığının birey üzerinde çeşitli psikolojik etkileri bulunmaktadır. Bu etkiler arasında dikkat ve konsantrasyon sorunları, depresyon, kaygı, yalnızlık ve düşük özsaygı gibi belirtiler yer almaktadır (Kowert et al., 2015; Müller et al., 2015). Çevrimiçi dünyada geçirilen aşırı zaman, bireylerin stresle başa çıkma becerilerini zayıflatabilir ve gerçek hayatın zorluklarından kaçış için bir alan oluşturabilir (Caplan, 2002). Bu durum, kişinin derin düşünme, yaratıcılık veya problem çözme becerilerinin yeterince gelişmesini engelleyebilir.

Sosyal çevre ve ilişkiler de internet bağımlılığından olumsuz etkilenebilir. Çevrimiçi aktivitelerin aşırı hale gelmesi, yüz yüze iletişimi azaltarak toplumsal bağların zayıflamasına yol açabilir (King & Delfabbro, 2018; Pontes & Griffiths, 2015). Özellikle genç bireylerde kimlik gelişimi ve özsaygının sosyal geri bildirimlere dayandığı dikkate alındığında, çevrimiçi ortamda sürdürülen yüzeysel etkileşimlerin, gerçek dünyadaki derin ilişkilerin yerini alamayacağı açıktır (Kardefelt-Winther, 2014). Bu durum, bireyde tatminsizlik, anlamsızlık ve yalnızlık hissini artırabilir. Ayrıca, internet bağımlılığı akademik ve mesleki performansı olumsuz etkileyebilir. Zaman yönetimi becerilerinin zayıflaması, görevlerin ertelenmesi veya ihmal edilmesi gibi sonuçlar, bireyin başarı düzeyini düşürebilir (Ko et al., 2005). Bu süreç, uzun vadede bireylerin genel yaşam memnuniyetini azaltarak psikolojik dayanıklılığı zayıflatabilir (Griffiths, Kuss & Demetrovics, 2014).

İnternet bağımlılığı, bireyin gerçek dünyayla olan bağlarını ve manevi kaynaklarını zayıflatarak, yüzeysel tatminlere dayalı bir yaşam döngüsü oluşturabilir. Bu bağımlılığın üstesinden gelmede, manevi danışmanlık gibi bütüncül yaklaşımlar, bireyin derin anlam ve toplumsal aidiyet arayışını karşılayarak, daha sürdürülebilir ve anlamlı bir yaşam anlayışı geliştirmesine destek olabilir (Pargament, 2011).

Oyun Bağımlılığı

Oyun bağımlılığı, özellikle dijital teknolojilerin yaygınlaşması, yüksek hızlı internet erişimi, mobil cihazların çeşitlenmesi ve internet tabanlı çok oyunculu platformların gelişmesiyle daha görünür hale gelen bir davranışsal bağımlılık türüdür (Kuss & Griffiths, 2011; King & Delfabbro, 2018). Bu bağımlılık, çevrimiçi veya çevrimdışı oynanabilen video oyunlarına yönelik aşırı ilgi, kontrol kaybı, dürtü kontrolünde zorluklar, başarısız bırakma girişimleri ve psikososyal işlevsellik kaybıyla kendini gösterir (Brand, Young & Laier, 2014). Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), Uluslararası Hastalık Sınıflandırması (ICD-11) kapsamında oyun oynama bozukluğunu resmen tanımlamış; bu bozukluğu, bireyin oyun oynama davranışını kontrol edememesi,

olumsuz sonuçlarına rağmen devam ettirmesi ve oyunları diğer yaşam alanlarının önüne koymasıyla karakterize etmiştir (WHO, 2019).

Oyun bağımlılığı genellikle ergenler ve genç yetişkinler arasında yaygın olmakla birlikte, erişkin popülasyonda da giderek daha sık gözlemlenmektedir (Pontes & Griffiths, 2015; Müller et al., 2015). Özellikle, çevrimiçi çok oyunculu oyunlar (Massively Multiplayer Online Games - MMO), bireylerin gerçek yaşamlarında deneyimleyemedikleri sosyal aidiyet, başarı, statü ve tanınma gibi duyguları sanal ortamda yaşamlarına olanak sağlayarak bağımlılığın gelişimine zemin hazırlamaktadır (Kardefelt-Winther, 2014). Bu tür oyunlar, bireylerin boş zaman etkinliklerinden çıkarak günlük yaşamlarında merkezi bir yer işgal eden, sosyal ilişkilerden akademik ve mesleki performansa kadar birçok alanda olumsuz sonuçlar doğuran bir uğraşa dönüşebilir (Griffiths, Kuss & Demetrovics, 2014).

Oyun bağımlılığının nedenleri bireysel, sosyal ve kültürel faktörlerle açıklanabilir. Dürtü kontrol sorunları, duygusal düzenleme güçlükleri, benlik saygısı eksikliği, sosyal kaygı ve depresyon gibi bireysel etmenler bağımlılığı tetikleyebilir (Kuss & Griffiths, 2012; Lemmens, Valkenburg & Gentile, 2015). Rekabetçi oyunların toplumsal kabulü, profesyonel e-spor alanlarının büyümesi ve sanal topluluklarda prestij kazanma arzusu gibi sosyal ve kültürel faktörler de bu süreci desteklemektedir (Billieux, Flayelle, Rumpf & Stein, 2019).

Oyun bağımlılığının sonuçları hem birey hem de toplum üzerinde ciddi etkiler yaratır. Uyku düzeninin bozulması, dikkat ve konsantrasyon sorunları, akademik ve mesleki performansta düşüş, aile içi iletişim problemleri ve fiziksel sağlık sorunları (örneğin obezite veya kas-iskelet rahatsızlıkları) bu bağımlılığın sık görülen sonuçlarıdır (King, Delfabbro & Griffiths, 2012). Bireylerin çevrimdışı sosyal ilişkilerindeki zayıflama, yalnızlık ve sosyal izolasyona yol açabilir (Kowert et al., 2015). Özellikle genç bireylerde, oyunlardan elde edilen başarı ve tanınma duygusunun

gerçek hayatta karşılanamaması, kimlik gelişimi ve özsaygı üzerinde olumsuz etkiler bırakabilir (King & Delfabbro, 2018).

Oyun bağımlılığı, hem bireysel hem de toplumsal düzeyde ciddi sorunlar yaratan, çok boyutlu bir problemdir. Disiplinler arası işbirliğiyle geliştirilecek kanıt temelli, kültürel duyarlılığa sahip ve bütüncül yaklaşımlar, oyun bağımlılığını önleme ve tedavi etmede etkili stratejiler sunabilir.

Kumar Bağımlılığı

Kumar bağımlılığı, davranışsal bağımlılıklar arasında hem bireysel hem de toplumsal düzeyde çok boyutlu zararlar doğuran bir bozukluk olarak kabul edilmektedir (Griffiths, 2005; Petry, 2005). Bu bağımlılık türü, bireyin kumar oynama davranışını kontrol edememesi, finansal kayıplarını telafi etme umuduyla tekrar tekrar kumar oynaması ve zamanla ailesini, işini ve sosyal çevresini ihmal edecek düzeyde bu davranışa odaklanmasıyla tanımlanır (APA, 2013). Kumar bağımlılığı, ekonomik kayıpların yanı sıra bireyin psikolojik iyi oluşunu, sosyal ilişkilerini ve manevi dengesini derinden etkiler (Petry, Stinson & Grant, 2005).

Kumarhane, bahis siteleri, piyango ve diğer şans oyunlarının sunduğu anlık heyecan ve kolay kazanç vaadi, bireyleri kısa vadede ödüllendirerek davranışı pekiştirir, ancak uzun vadede derin bir tatminsizlik, suçluluk ve umutsuzluk hissine yol açar (Blaszczynski & Nower, 2002). Bireyin dürtü kontrol sorunları, bilişsel çarpıtmaları (örneğin, “bu sefer kazanacağım” inancı), duygusal düzenleme güçlükleri ve düşük özsaygısı bağımlılığın sürdürülmesinde önemli bir rol oynar (Goodie & Fortune, 2013).

Kumar bağımlılığının toplumsal etkileri de geniş kapsamlıdır. Aile içi çatışmalar, çocuk ihmal ve istismarı, boşanma, iş kaybı, borçlanma ve suç davranışlarında artış bu bağımlılığın en yaygın sonuçlarından (Shaffer, Hall & Vander Bilt, 1999). Aile bireyleri artan borçlar ve duygusal istikrarsızlık nedeniyle huzursuzluk ve hayal kırıklığı yaşayabilir. Bu süreçte bireyin sosyal ağları zayıflar, iş performansı düşer ve toplumsal işlevselliği ciddi biçimde bozulur (Gainsbury, Hing & Suhonen, 2014).

Psikolojik açıdan, kumar bağımlılığına eşlik eden depresyon, kaygı ve öfke kontrol sorunları sıklıkla gözlemlenmektedir. Kumar oynamanın neden olduğu kronik stres ve hayal kırıklığı, bireyde duygu düzenleme güçlüklerine ve gerçekçi olmayan beklentilere yol açar (Goodie & Fortune, 2013). Sosyal açıdan, kumar bağımlılığı aile bağlarını zayıflatarak sosyal ilişkilerde güvensizlik ve iletişim kopukluğu yaratır. Bu durum bireyin sosyal çevresinden izole olmasına, işini kaybetmesine ve suç davranışlarına yönelmesine neden olabilir (Shaffer, Hall & Vander Bilt, 1999).

Diğer yandan, kumar bağımlılığı, bireyin anlam, amaç ve değer sistemlerinde derin bir boşluk yaratabilir. Kişi, varoluşsal tatminsizliklerini kumar yoluyla gidermeye çalışırken, manevi dengesini kaybedebilir. Manevi danışmanlık ve manevi boyutu dikkate alan yaklaşımlar, yalnızca bağımlılık davranışını değil, bu davranışın altında yatan varoluşsal ve manevi boşlukları da ele alarak bütüncül bir iyileşme sürecine katkı sağlayabilir (Pargament, 2007; Koenig, King & Carson, 2012).

Kumar bağımlılığı, bireyin yalnızca ekonomik ve psikolojik sağlığını değil, aynı zamanda sosyal uyumunu ve manevi bütünlüğünü de tehdit eden çok boyutlu bir sorundur. Bu bağımlılığın tedavisinde, bireysel davranış değişikliğini destekleyen, aile ve toplumsal bağlamı dikkate alan bütüncül yaklaşımlar gereklidir. Kumar bağımlılığıyla mücadele, bireyin yaşamındaki değer ve anlam eksikliğini gideren, uzun vadeli bir dönüşüm sağlayacak stratejilerle daha etkili hale gelebilir.

Alışveriş Bağımlılığı

Alışveriş bağımlılığı, tüketim kültürünün hâkim olduğu modern toplumlarda giderek daha görünür hale gelen bir davranışsal bağımlılık türüdür. Bireyin alışveriş yapma dürtüsünü kontrol edememesi, gereksiz harcamalarda bulunması ve maddi zorluklara rağmen bu davranışı sürdürmesiyle karakterize edilir (Dittmar, 2005; McElroy et al., 1994). Başlangıçta kişiye kısa süreli rahatlama ve heyecan sağlayan alışveriş, zamanla suçluluk, pişmanlık, borçlanma ve finansal istikrarsızlık gibi sorunlara yol açar (Kellett & Bolton,

2009). Tüketim faaliyetleri, bireyin temel ihtiyaçlarını karşılamaktan uzaklaşarak, yaşamın merkezine yerleşebilir.

Bu bağımlılık, yalnızca ekonomik kayıplara değil, aynı zamanda psikolojik iyi oluşa, aile ve sosyal ilişkilere, bireyin değer sistemine ve manevi dengesine de zarar verir (Koran et al., 2006). Alışveriş bağımlılığı, depresyon, kaygı, düşük özsaygı ve kimlik karmaşası gibi psikolojik sorunlarla bağlantılıdır. Birey, tüketim yoluyla kimlik oluşturma ve değer kazanma arayışına girerek, sosyal çevresinde güvensizlik ve aile içi çatışmalar gibi sorunlarla karşılaşabilir (Ridgway et al., 2008).

Bu bağımlılığın altında yatan nedenler genellikle kişisel, psikolojik, sosyal ve kültürel faktörlerin bir araya gelmesiyle ortaya çıkar. Reklamlar, sosyal medya etkisi ve marka odaklı yaşam tarzları, bireyleri bilinçli ya da bilinçsiz şekilde sürekli tüketmeye yönlendirebilir (Dittmar, 2005). İçsel tatminsizlik ve varoluşsal boşluk gibi durumlar ise alışverişi bir başa çıkma mekanizması haline getirebilir. Birey, duygusal gerginliklerini veya yalnızlık hissini yatıştırmak için maddi nesnelere yönelir.

Alışveriş bağımlılığı, bireyin manevi ve etik değerlerinde bir aşınmaya işaret eder (Cornish, Wade & Post, 2012). Bu bağımlılıkla başa çıkmada yalnızca davranışsal yaklaşımlar yeterli değildir. Bireyin manevi ihtiyaçlarını ve değerlerini yeniden yapılandırmayı hedefleyen yöntemler, alışverişten elde edilen yüzeysel tatminlerin yerini daha anlamlı ve sürdürülebilir bir yaşam perspektifiyle doldurabilir.

Birey, alışveriş bağımlılığı nedeniyle oluşan borç yüküyle karşılaştığında suçluluk, utanç ve çaresizlik gibi duygularla başa çıkmakta zorlanabilir. Bu duygular, bireyin tekrar alışveriş yapmasına neden olan bir döngüye dönüşebilir (Rose & Dhandayudham, 2014). Maddi zorlukların artması, aile içi ilişkilerde çatışmalara, güven kaybına ve hatta boşanmaya yol açabilir. Sosyal destek ağlarının zayıflaması, bireyin toplumsal işlevselliğini olumsuz etkileyebilir; iş performansı düşebilir, akademik başarı sekteye uğrayabilir ve toplumsal sorumluluklar ihmal edilebilir (Ridgway et al., 2008).

Alışveriş bağımlılığı, yalnızca ekonomik bir sorun değil, aynı zamanda psikolojik, sosyal ve manevi boyutlarıyla karmaşık bir bozukluktur. Bu bağımlılıkla mücadelede, bireyin maddi durumunu iyileştirmenin yanı sıra, psikolojik dayanıklılığı artıran ve manevi kaynakları harekete geçiren bütüncül yaklaşımlar gereklidir. Bu sayede birey, bağımlılık döngüsünü kırarak, daha anlamlı ve tatmin edici bir yaşam sürdürebilir.

Yeme Bağımlılığı

Yeme bağımlılığı, aşırı ve kontrolsüz yemek yeme davranışıyla ilişkilendirilen, genellikle yüksek enerji yoğunluğuna ve düşük besin değerine sahip işlenmiş gıdalara karşı gelişen bir davranışsal bağımlılık türüdür (Gearhardt et al., 2014; Davis, 2013). Bu bağımlılık, fiziksel açlık veya beslenme ihtiyacını aşarak, bireyin stres, kaygı, üzüntü veya yalnızlık gibi olumsuz duygularla başa çıkmak için yeme davranışını bir baş etme aracı olarak kullanmasıyla karakterizedir (Meule & Gearhardt, 2014). Yeme bağımlılığı, farkındalık dışı ve kontrol edilemez bir şekilde tekrarlanan yeme eylemleriyle kendini gösterir.

Bu bağımlılık türü, yalnızca fiziksel sağlık üzerinde değil, psikolojik ve sosyal alanlarda da ciddi sonuçlara yol açabilir. Yeme bağımlılığı, obezite, diyabet ve kalp-damar hastalıkları gibi metabolik rahatsızlıklarla yakından ilişkilidir (Avena et al., 2012). Aynı zamanda depresyon, kaygı, düşük özsaygı ve beden memnuniyetsizliği gibi psikolojik sorunlarla da bağlantılıdır. Birey, duygusal sıkıntılarını geçici olarak hafifletmek için yemek yeme davranışına yönelir; ancak bu eylemin ardından gelen suçluluk ve utanç duyguları, bağımlılık döngüsünü derinleştirir (Meule & Gearhardt, 2014).

Sosyal bağlamda ise aşırı yemek yeme eğilimi, bireyin toplumsal yaşamını ve ilişkilerini olumsuz etkileyebilir. Aşırı kiloya veya bedene yönelik olumsuz algılar, bireyin sosyal ortamlardan uzaklaşmasına, özgüven kaybına ve toplumsal rollerde işlev kaybına yol açabilir. Yalnızlık ve izolasyon, yeme bağımlılığıyla bağlantılı bir kısır döngü yaratarak, bireyin sosyal destek ağlarını zayıflatabilir (Avena et al., 2012). Ayrıca, güzellik standartları ve medya

mesajları, birey üzerinde baskı yaratarak beden algısında bozulmalara ve yeme bağımlılığı davranışının pekişmesine neden olabilir (Rogers et al., 2018). Başarısız diyet girişimleri ve bunların sonucunda yaşanan yetersizlik duyguları, yeme bağımlılığını daha da derinleştirebilir.

Yeme bağımlılığının altında yatan nedenler, biyolojik, psikolojik ve sosyal faktörlerin karmaşık etkileşiminden kaynaklanır. Yüksek şeker, tuz ve yağ içeriğine sahip işlenmiş gıdaların beyin ödül mekanizmalarını uyararak bağımlılığa benzer nörokimyasal değişimlere yol açtığı bulunmuştur (Schulte et al., 2015). Bu durum, yeme davranışının yalnızca bir irade sorunu olmadığını, daha karmaşık bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Yeme bağımlılığı, bireyin yalnızca yeme davranışını değil, aynı zamanda duygusal, sosyal ve manevi dengesini etkileyen çok boyutlu bir sorundur. Bu nedenle, yeme bağımlılığıyla mücadelede yalnızca diyet ve egzersiz programları değil, bireyin duygusal dayanıklılığını artıran, olumlu beden algılarını geliştiren ve toplumsal baskıları azaltmayı hedefleyen bütüncül yaklaşımlar önem taşır. Bu tür yaklaşımlar, bireyin bağımlılık döngüsünü kırmasına ve daha dengeli bir yaşam sürmesine yardımcı olabilir.

Diğer Davranışsal Bağımlılıklar

Davranışsal bağımlılıkların çeşitliliği, modern yaşamın getirdiği yeni alışkanlıklar ve teknolojik gelişmelerle birlikte artış göstermiştir. Sosyal medya kullanımı, iş odaklı yaşam tarzları, sürekli bağlantıda kalma ihtiyacı gibi farklı bağımlılık türleri, bireylerin yalnızca günlük rutinlerini değil, aynı zamanda sosyal, duygusal ve manevi sağlıklarını da etkilemektedir. Aşağıda, diğer bağımlılık türlerinden bazılarına dair öne çıkan noktalar ve istatistikler yer almaktadır.

Sosyal medya bağımlılığı, bireylerin sosyal medya platformlarında geçirdikleri süreyi kontrol edememesi ve platformların günlük hayatlarını kesintiye uğratması ile tanımlanır. Özellikle gençler arasında yaygın olan bu bağımlılık, dünya

genelinde %15-20 oranında görülmektedir (Andreassen, 2015). Türkiye’de üniversite öğrencileri arasında yapılan araştırmalar, sosyal medya bağımlılığının %30’a kadar ulaştığını göstermektedir (Savcı & Aysan, 2016). Bu durum, bireylerin sosyal etkileşimlerinde yüzeysel bağlantılara yönelmesine ve gerçek hayattaki ilişkilerden kopmasına neden olmaktadır.

İşkoliklik, bireylerin işlerine aşırı odaklanması ve iş dışındaki yaşam alanlarını ihmal etmesiyle ortaya çıkar. İşkolikliğin dünya genelinde %7-8 oranında görüldüğü bildirilirken (Clark et al., 2016), Türkiye’de bu oran %10 civarındadır. İşkoliklik, bireylerin tükenmişlik sendromu, aile içi çatışmalar ve sosyal izolasyon gibi ciddi sonuçlarla karşı karşıya kalmalarına neden olabilir (Doğan & Tel, 2016).

Egzersiz bağımlılığı, bireylerin fiziksel aktiviteye aşırı bağlılık geliştirmesi, egzersiz yapmadığında suçluluk ya da kaygı hissetmesiyle karakterize edilir. Dünya genelinde sporla ilgilenen bireyler arasında egzersiz bağımlılığı oranı %3-10 arasında değişmektedir (Griffiths, 2017). Türkiye’de profesyonel sporcular arasında bu oranın %6-7 seviyelerinde olduğu bildirilmiştir (Kılınç & Arslan, 2020). Bu bağımlılık, bireyin fiziksel sağlığı üzerinde olumlu etkiler yaratırken, aşırıya kaçıldığında sosyal yaşamını ve duygusal dengelerini bozabilmektedir.

Mobil telefon bağımlılığı, bireylerin telefon kullanımını kontrol edememesi ve sürekli çevrimiçi olma ihtiyacının günlük yaşamı kesintiye uğratmasıyla tanımlanır. Dünya genelinde gençler arasında mobil telefon bağımlılığı oranı %25-30 olarak tahmin edilmektedir (Long et al., 2016). Türkiye’de bu oran üniversite öğrencileri arasında %35’e kadar çıkmaktadır (Tosuntaş, 2018). Bu bağımlılık, özellikle dikkat eksikliği, akademik performans düşüşü ve sosyal ilişkilerde kopukluk gibi sonuçlarla ilişkilendirilmektedir.

Televizyon bağımlılığı, bireylerin televizyon izleme alışkanlıklarını kontrol edememesi ve bu davranışın sosyal ilişkiler ve fiziksel aktiviteler üzerindeki olumsuz etkileri ile kendini gösterir. Dünya genelinde televizyon bağımlılığı oranı %12-15 seviyelerinde rapor edilirken (Kubey & Csikszentmihalyi, 2002),

Türkiye’de günlük televizyon izleme süresinin 3-4 saat olduğu ve bazı gruplarda bu sürenin daha yüksek olduğu bildirilmiştir (TÜİK, 2022). Bu bağımlılık, bireylerin pasif yaşam tarzı geliştirmelerine ve fiziksel sağlığın yanı sıra zihinsel sağlıklarının da zarar görmesine yol açabilir.

Seks bağımlılığı, bireylerin cinsel aktivitelerine yönelik kontrolsüz bir istek hissetmesi ve bu durumun sosyal, duygusal ve mesleki yaşamlarını olumsuz etkilemesi ile tanımlanır. Dünya genelinde %3-6 oranında görülen bu bağımlılık (Carnes, 2012), bireylerin duygusal ilişkilerinde güven sorunlarına, yalnızlığa ve sosyal izolasyona neden olabilmektedir. Türkiye’de bu konuda yapılan araştırmalar sınırlı olmakla birlikte, benzer oranların ülkemizde de geçerli olduğu tahmin edilmektedir (Demir & Çelik, 2020). Bu bağımlılık türlerinin her biri, bireylerin yaşam kalitesini olumsuz etkileyen derin sosyal, psikolojik ve manevi sonuçlara yol açabilir. Literatürde, bu bağımlılıklarla başa çıkmada manevi danışmanlık uygulamalarının ve bütüncül yaklaşımların etkili olduğu belirtilmektedir (Pargament, 2011; Groves, 2014; Al-Ghaferi, Bond & Matheson, 2017). Bu çerçevede, çalışmanın bu bölümünde davranışsal bağımlılıklarla mücadelede maneviyatın rolüne değinilecektir.

Davranışsal Bağımlılıklarla Mücadelede Maneviyatın ve Manevi Danışmanlığın Rolü Nedir?

Davranışsal bağımlılıklarla mücadelede manevi yaklaşımlar, son yıllarda artan bir ilgiyle ele alınmaktadır. Bu bağlamda, manevi unsurların bağımlılık tedavisindeki rolü ve etkileri üzerine yapılan çalışmalar, çeşitli disiplinlerden gelen bakış açılarıyla zenginleşmektedir.

Maneviyatın bağımlılık tedavisindeki yeri, özellikle bireylerin ruhsal ve sosyal iyilik halleri üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu düşüncesiyle desteklenmektedir. Örneğin, Snodgrass ve arkadaşları (2023) tarafından yapılan bir incelemede, bağımlılık tedavisinde manevi gelişimin önemine vurgu yapılmakta ve manevi bağlantıların bireylerin iyileşme süreçlerinde nasıl bir rol oynadığı detaylandırılmaktadır. Bu çalışma, bağımlılıkla mücadelede manevi

unsurların bireylerin kimliklerini yeniden inşa etmelerine yardımcı olduğunu göstermektedir.

Buddhizm gibi manevi yaklaşımlar, bağımlılık sorunlarına karşı etkili bir çerçeve sunmaktadır. Groves (2014) tarafından yapılan bir çalışmada, Budizm'in bağımlılık sorunlarına dair önerdiği çözümler ve uygulamalar ele alınmaktadır. Budizm'in, arzu ve bağımlılık üzerine odaklanması, bağımlılığın doğasına dair derin bir anlayış sunmakta ve bu anlayışın bağımlılık tedavisinde nasıl kullanılabileceği üzerinde durulmaktadır. Özellikle mindfulness (farkındalık) uygulamalarının bağımlılık tedavisinde olumlu sonuçlar verdiği belirtilmektedir.

Manevi yaklaşımların bağımlılık tedavisindeki etkileri, psikososyal destek sistemleri ile de ilişkilidir. Bayram ve Düzel (2024) tarafından gerçekleştirilen bir nitel araştırmada, bağımlılık geçmişi olan bireylerin psikososyal destek ihtiyaçları ve bu desteklerin bağımlılıkla mücadele süreçlerine etkileri incelenmiştir. Araştırma, katılımcıların aile destek sistemlerinin güçlendirici etkisini vurgulamakta ve psikolojik desteğin bağımlılıkla mücadeledeki önemini ortaya koymaktadır.

Ayrıca, manevi yaklaşımların bağımlılık tedavisindeki rolü, manevi iyilik hali ile de bağlantılıdır. Taş (2022) tarafından yapılan bir çalışmada, internet bağımlılığı ile yabancılaşma arasındaki ilişki incelenmiş ve manevi iyilik halinin bu ilişkide aracılık ettiği bulunmuştur. Bu çalışma, manevi iyilik halinin artmasının, bireylerin yabancılaşma düzeylerini azaltabileceğini göstermektedir. Bu bağlamda, manevi yaklaşımlar, bağımlılıkla mücadelede bireylerin sosyal bağlantılarını güçlendirmeye yardımcı olabilir.

Manevi yaklaşımlar, bağımlılık tedavisinde kullanılan bilişsel davranışçı terapilere de entegre edilebilir. Munteanu (2009) tarafından yapılan bir çalışmada, mindfulness uygulamalarının bilişsel davranışçı terapilerle birleştirilmesinin tedavi sürecine olumlu katkılar sağladığı belirtilmektedir. Bu tür bir entegrasyon, bireylerin bağımlılık davranışlarını değiştirmelerine yardımcı olabilir ve tedavi sürecinin etkinliğini artırabilir.

Bağımlılık tedavisinde manevi yaklaşımların etkili olabilmesi için, bu yaklaşımların bireylerin kültürel ve dini bağlamlarına uygun bir şekilde uygulanması gerekmektedir. Al-Ghaferi ve arkadaşları (2017) tarafından yapılan bir çalışmada, İslam kültüründe bağımlılık tedavisi için biopsikososyal-manevi modelin geçerliliği incelenmiştir. Bu çalışma, manevi unsurların bağımlılık tedavisindeki önemini vurgulamakta ve kültürel faktörlerin tedavi süreçlerine entegrasyonunu önermektedir.

Bu çalışmaların ortak paydası, bağımlılıkların yalnızca biyolojik veya psikososyal bir sorun olarak değil, aynı zamanda manevi ve varoluşsal boyutları olan bir durum olarak ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Manevi danışmanlık, bireylerin içsel kaynaklarını güçlendirmesine, anlam arayışını yeniden yapılandırmasına ve toplumsal bağlarını derinleştirmesine yardımcı olarak bağımlılıkla mücadelede dönüştürücü bir araç olarak değerlendirilmektedir.

Maneviyat ve manevi danışmanlık, davranışsal bağımlılıkların temelinde yatan insani ihtiyaçları ele alarak bireyin yalnızca semptomları değil, bu davranışların kökenindeki derin sorunları anlamasına ve çözmesine yardımcı olur. Yapılan araştırmalar davranışsal bağımlılıkların, genellikle bireyin anlam, amaç, aidiyet ve kimlik arayışlarını yüzeysel ve geçici yollarla karşılamaya çalışma durumuyla ilişkili olduğuna işaret etmektedir (Galanter & Kaskutas, 2008). Örneğin, internet bağımlılığında birey, sosyal kabul, aidiyet ve anlam arayışını sıklıkla yüzeysel çevrimiçi etkileşimler yoluyla tatmin etmeye çalışır. Ancak bu tatmin, genellikle anlık ve geçici olduğu için bireyin daha derin manevi ihtiyaçları karşılanamaz. Manevi danışmanlık, bu ihtiyaçların fark edilmesine ve kalıcı bir şekilde karşılanmasına olanak tanıyan bir çerçeve sunar (Pargament, 2007; Koenig, King & Carson, 2012). Dua, meditasyon, manevi okumalar ve doğada vakit geçirme gibi uygulamalar, bireyin içsel dengesini yeniden kurmasına yardımcı olurken, manevi topluluklara katılım sosyal izolasyonu azaltır ve bireyin gerçek dünyadaki bağlarını güçlendirir (Galanter & Kaskutas, 2008).

Benzer şekilde, oyun bağımlılığı da bireyin kısa vadeli ödülleri ve anlık başarılarla anlam eksikliğini telafi etmeye çalıştığı bir alandır. Çoğu zaman birey, günlük yaşamın belirsizlikleri ve tatminsizliklerinden kaçış için oyunlara yönelir. Sanal oyun ortamlarında elde edilen başarılar, kontrol duygusu ve sosyal onay mekanizmaları kısa vadede rahatlama sağlasa da uzun vadede bireyin manevi ihtiyaçlarını karşılamada yetersizdir (Kardefelt-Winther, 2014). Manevi danışmanlık, bireyin oyun ortamında aradığı tatminleri yaşamında kalıcı ve değer odaklı hedeflerle değiştirmesine destek olur (Pargament, 2011). Manevi pratikler, bireyin içsel dengesini, öz-kontrolünü ve etik farkındalığını güçlendirerek oyun bağımlılığında sıkça görülen dürtüsel davranışları azaltabilir. Topluluk hissini artıran manevi gruplar ve faaliyetler, bireyin gerçek dünyada daha anlamlı ilişkiler kurmasına yardımcı olur ve bu süreçte bireyin kendilik değerini sanal başarılarından bağımsız olarak yeniden inşa etmesini sağlar (Koenig, 2012).

Kumar bağımlılığı, bireyin anlam ve değer eksikliklerini riske dayalı geçici heyecanlar ve kısa vadeli kazançlarla telafi etmeye çalıştığı bir durum olarak karşımıza çıkar. Kumar bağımlılığı sıklıkla bireyin içsel tatminsizlik, değersizlik ve umutsuzluk hisleriyle ilişkilendirilir (Griffiths, 2005). Bu noktada manevi danışmanlık, bireyin kayıplarının yarattığı kontrolsüzlük ve umutsuzluk duygularını dönüştürerek, yaşamında daha derin bir anlam ve tatmin bulmasına yardımcı olur (Pargament, Murray-Swank & Tarakeshwar, 2005). Manevi değerler ve pratikler, bireyin dürtü kontrolünü artırarak, kumarın sağladığı geçici rahatlama hissini daha kalıcı ve anlamlı bir yaşam anlayışıyla değiştirmesine imkân verir. Bu süreç, bireyin yalnızca kumardan uzaklaşmasını değil, aynı zamanda değer odaklı bir yaşam vizyonu geliştirmesini de sağlar (Koenig, 2012).

Alışveriş bağımlılığı, bireyin içsel boşluklarını maddi nesnelere doldurma çabası olarak tanımlanabilir. Bu süreçte birey, anlık tatminler sağlayarak varoluşsal sıkıntılarını hafifletmeye çalışır, ancak bu çaba genellikle sürdürülebilir bir tatmin sağlamaz (Dittmar, 2005). Manevi danışmanlık, bireyin tüketim davranışını

sorgulamasına ve manevi kaynaklarla daha kalıcı tatminler bulmasına yardımcı olur. Manevi günlük tutma, meditasyon ve değer odaklı müdahaleler, bireyin tüketim davranışından uzaklaşarak daha sürdürülebilir tatmin kaynaklarına yönelmesini destekler (Cornish, Wade & Post, 2012). Topluluk hissini güçlendiren faaliyetler ise bireyin aidiyet duygusunu artırarak sosyal bağlarını derinleştirir (Walker et al., 2006).

Yeme bağımlılığı, bireyin stres, kaygı ve duygusal sıkıntılarla başa çıkmak için yiyecekleri bir baş etme aracı olarak kullanmasını içerir. Ancak bu strateji genellikle bireyin varoluşsal boşluklarını gidermekte yetersiz kalır (Gearhardt, 2014). Manevi danışmanlık, bireyin yeme davranışının altında yatan manevi ve etik eksiklikleri ele alarak, bireyin içsel gücünü artırmayı hedefler (Koenig, King & Carson, 2012). Şükür ve öz-farkındalık pratikleri, bireyin yeme davranışı yerine daha derin ve anlamlı bir tatmine ulaşmasını sağlar. Değer odaklı yaklaşımlar, bireyin yaşamında önemli bulduğu unsurları keşfetmesine ve bu doğrultuda bir yaşam inşa etmesine katkıda bulunur (Pargament, 2007).

Manevi danışmanlık, davranışsal bağımlılıklarla mücadelede yalnızca semptomatik davranışları değil, bu davranışların temelinde yatan insani ve manevi ihtiyaçları da ele alır. Maneviyat, bireyin içsel kaynaklarını harekete geçirerek, bağımlılık döngüsünden çıkış ve daha anlamlı, değer odaklı bir yaşam sürme fırsatı sunar. Bu bütüncül yaklaşım, bireyin yalnızca bağımlılıktan kurtulmasına değil, aynı zamanda daha sürdürülebilir ve tatmin edici bir yaşam inşa etmesine olanak tanır.

Davranışsal Bağımlılıklarla Mücadelede Manevi Danışmanlık Uygulamaları

Literatürde, davranışsal bağımlılıkların yönetiminde maneviyatın ve manevi danışmanlık uygulamalarının önemli bir rol oynadığına dair güçlü kanıtlar bulunmaktadır (Snodgrass, Corcoran & Jerry, 2023; Groves, 2014; Sevinçli Bayram & Düzel, 2024). Manevi danışmanlık, bağımlılıkların temelinde yatan varoluşsal, manevi ve etik boyutları ele alarak bireylerin daha anlamlı ve

sürdürülebilir bir yaşam inşa etmelerine yardımcı olmayı amaçlar (Al-Ghaferi et al., 2017; Koenig et al., 2012; Aten et al., 2011).

Manevi danışmanlık uygulamaları, bağımlılığın yalnızca davranışsal yönlerini değil, bireyin yaşamındaki anlam eksikliklerini ve manevi boşlukları da hedefler. Bu kapsamda, ilgili literatürden hareketle aşağıda farklı yaklaşımlar ve müdahaleler önerilmektedir.

1. Manevi Günlük Tutma ve Öz-Farkındalık Pratikleri

Manevi günlük tutma, bireyin düşüncelerini, duygularını ve yaşamındaki manevi temaları yazılı olarak ifade etmesine imkân tanıyan bir yöntemdir. Bu uygulama, bağımlılık davranışının altında yatan nedenleri keşfetmek için etkili bir araç olarak görülmektedir. Snodgrass ve arkadaşlarının (2023) çalışmasında, manevi günlük tutmanın bireylerin bağımlılık döngüsünden çıkmalarına ve anlamlı bir yaşam inşa etmelerine katkı sağladığı vurgulanmıştır. Günlük tutma, bireyin öz-farkındalığını artırarak bağımlılıklara neden olan dürtüsel davranışları sorgulamasına ve alternatif başa çıkma yolları geliştirmesine olanak tanıyabilir.

2. Manevi Pratiklerin Kullanımı

Manevi pratikler, dua, meditasyon ve manevi metinlerin okunması gibi uygulamaları içerir. Bu pratikler, bireylerin anlık tatmin yerine uzun vadeli anlam ve huzur bulmalarına yardımcı olur. Groves'un (2014) çalışmasında, Budist farkındalık pratiklerinin bağımlılık yönetiminde etkili olduğu ve bireylerin dürtü kontrolünü artırarak içsel dengelerini güçlendirdiği belirtilmiştir. Manevi pratikler, bireyin içsel kaynaklarını harekete geçirerek, bağımlılık davranışına yönlendiren duygusal zorluklarla daha etkili bir şekilde başa çıkmasını sağlayabilir.

3. Değer Odaklı Müdahaleler

Bağımlılıklar sıklıkla bireyin değer sistemiyle çatışan davranışlar olarak ortaya çıkar. Bu bağlamda, bireyin değerlerini yeniden yapılandırması, bağımlılık davranışını bırakmasına yardımcı olabilir. Bayram ve Düzel'in (2024) çalışmasında, bağımlılık davranışı olan bireylerin değer sistemlerini yeniden

yapılandırmaya yönelik manevi danışmanlık yaklaşımlarının iyileşme sürecine olumlu katkı sağladığı ifade edilmiştir. Değer odaklı müdahaleler, bireyin yaşamında önemli gördüğü hedeflere ve ilkelere odaklanarak, bağımlılık davranışını anlamlı alternatiflerle değiştirmeyi amaçlar.

4. Topluluk Desteğinin Güçlendirilmesi

Manevi danışmanlık, bireylerin yalnız olmadıklarını hissetmelerine yardımcı olmak için manevi topluluklarla veya destek gruplarıyla bağlantı kurmalarını teşvik eder. Topluluk hissi, bireyin yalnızlık ve değersizlik duygularını dönüştürerek, daha sürdürülebilir bir iyileşme süreci sunar. Al-Ghaferi ve arkadaşlarının (2017) çalışmasında, İslamî bağlamda manevi toplulukların bağımlılıkla mücadelede sosyal destek sağladığı ve bireylerin topluma yeniden entegre olmalarına yardımcı olduğu belirtilmiştir. Manevi topluluklar, bireyin anlam ve aidiyet duygusunu güçlendirerek bağımlılık döngüsünü kırmasına katkı sağlar.

5. Farkındalık ve Şükür Pratikleri

Farkındalık temelli pratikler, bireylerin duygusal düzenleme kapasitelerini artırarak bağımlılık davranışını tetikleyen durumlarla başa çıkmalarını kolaylaştırabilir. Munteanu (2009), farkındalık temelli bilişsel terapilerin bağımlılık döngüsünü kırmada kritik bir rol oynadığını vurgulamaktadır. Şükür pratikleri, bireylerin sahip oldukları olumlu unsurlara odaklanmalarını sağlayarak, tüketim veya bağımlılık yoluyla tatmin arayışlarını azaltarak bireyin içsel tatmini artırabilir.

6. Manevi Ritüeller ve Aşkılık Deneyimleri

Manevi ritüeller, bireylerin anlam ve amaç duygusunu güçlendiren uygulamalardır. Snodgrass ve arkadaşlarının (2023) çalışmasında, manevi ritüellerin bireylerde bağımlılıkla mücadelede etkili bir araç olduğu belirtilmiştir. Bu ritüeller, bireyin bağımlılık davranışını tetikleyen varoluşsal sıkıntıları ele alarak, bireyin daha anlamlı ve bütüncül bir yaşam sürmesine olanak tanır.

Manevi danışmanlık, davranışsal bağımlılıkların yalnızca yüzeysel belirtilerini değil, bu bağımlılıkların altında yatan varoluşsal ve manevi boşlukları hedef alarak bireylerin anlamlı bir yaşam inşa etmelerine yardımcı olur. Bu yaklaşımlar, bireylerin içsel kaynaklarını harekete geçirerek, duygusal dayanıklılıklarını artırmalarını, sosyal bağlarını güçlendirmelerini ve bağımlılık döngüsünü kalıcı bir şekilde kırmalarına destek sağlar. Literatürdeki bulgular, manevi danışmanlığın, bireylerin yalnızca bağımlılıklarını yönetmelerini değil, aynı zamanda daha değer odaklı ve tatmin edici bir yaşam sürdürebilmelerini sağlayan dönüştürücü bir araç olduğuna işaret etmektedir.

Sonuç

Davranışsal bağımlılıklar, çağımızın toplumsal, teknolojik ve kültürel dinamikleriyle giderek artan, karmaşık sorunlar arasında yer alır. Kumar, internet, sosyal medya, oyun, alışveriş, yeme ve porno bağımlılığı gibi türler, bireylerin psikolojik iyi oluşunu, sosyal ilişkilerini, ekonomik durumunu ve manevi dengesini olumsuz etkiler. Bu bağımlılıklar yalnızca bir kontrol problemi olmayıp, anlam ve amaç eksiklikleri gibi varoluşsal sıkıntılarla yakından ilişkilidir.

Maneviyat, bağımlılıkların temelindeki eksiklikleri anlamak ve dönüştürmek için güçlü bir kaynaktır. İnançlar, etik değerler, topluluk desteği ve aşkınlıkla kurulan bağlar, bireyin geçici tatminlerden uzaklaşıp daha anlamlı bir yaşam geliştirmesine katkı sağlar. Bu çerçevede manevi danışmanlık, bağımlılıkların önlenmesi ve tedavisinde bütüncül bir yaklaşım sunar.

Danışmanlık sürecinde, danışanın içsel kaynakları, manevi pratikleri ve toplumsal bağları devreye sokularak bağımlılık nesnesi yerine sürdürülebilir bir doyum sağlanır. Manevi günlük tutma, dua, meditasyon, ritüeller ve topluluk katılımı gibi stratejiler, bireyin içsel dayanıklılığını artırarak yalnızca semptomları değil, temelindeki manevi boşlukları da ele alır.

Manevi danışmanlık, bireyin değersizlik, anlamsızlık, amaçsızlık gibi duygulardan uzaklaşmasına ve öz-değer, toplumsal

aidiyet, içsel denge gibi kavramları yeniden kazanmasına olanak tanır. Böylelikle birey, bağımlılıktan kurtulmanın ötesine geçerek daha anlamlı, değer merkezli ve bütüncül bir yaşam inşa eder.

Literatürde, manevi kaynakların ve anlam sistemlerinin bağımlılıkların temelindeki boşluğu gidermede etkili olduğu vurgulanmaktadır (Pargament, 2007; Koenig, King & Carson, 2012). Bu bağlamda manevi danışmanlık, davranışsal bağımlılıkların köküne inerek sürdürülebilir bir çözüm önerir ve danışanları geçici rahatlama arayışından kalıcı anlam ve tatmin sağlayan bir yaşam vizyonuna yönlendirir.

Kaynakça

Al Ghaferi, H., Bond, C., & Matheson, C. (2017). Does the biopsychosocial-spiritual model of addiction apply in an Islamic context? A qualitative study of Jordanian addicts in treatment. *Drug and Alcohol Dependence*, *171*, 73-80. <https://doi.org/10.1016/j.drugalcdep.2016.11.019>

Andreassen, C. S. (2015). Online social network site addiction: A comprehensive review. *Current Addiction Reports*, *2*(2), 175-184. <https://doi.org/10.1007/s40429-015-0056-9>

Aten, J. D., McMinn, M. R., & Worthington, E. L. (2011). *Spiritually oriented interventions for counseling and psychotherapy*. American Psychological Association.

Avena, N. M., Gearhardt, A. N., Gold, M. S., Wang, G. J., & Potenza, M. N. (2012). Tossing the baby out with the bathwater after a brief rinse? The potential future role of addictive-like eating behavior in eating disorders research. *International Journal of Eating Disorders*, *45*(5), 441-445. <https://doi.org/10.1002/eat.20972>

Blaszczynski, A., & Nower, L. (2002). A pathways model of problem and pathological gambling. *Addiction*, *97*(5), 487-499. <https://doi.org/10.1046/j.1360-0443.2002.00015.x>

Brand, M., Young, K. S., & Laier, C. (2014). Prefrontal control and Internet addiction: A theoretical model and review of neuropsychological and neuroimaging findings. *Frontiers in Human Neuroscience*, *8*, Article 375. <https://doi.org/10.3389/fnhum.2014.00375>

Caplan, S. E. (2002). Problematic Internet use and psychosocial well-being: Development of a theory-based cognitive-behavioral measurement instrument. *Computers in Human Behavior, 18*(5), 553–575. [https://doi.org/10.1016/S0747-5632\(02\)00004-3](https://doi.org/10.1016/S0747-5632(02)00004-3)

Carnes, P. (2012). *Out of the Shadows: Understanding Sexual Addiction*. Hazelden Publishing.

Clark, M. A., Michel, J. S., Zhdanova, L., Pui, S. Y., & Baltes, B. B. (2016). All work and no play? A meta-analytic examination of the correlates and outcomes of workaholism. *Journal of Management, 42*(7), 1836-1873. <https://doi.org/10.1177/0149206314522301>

Cornish, M. A., Wade, N. G., & Post, B. C. (2012). Spirituality and religion in group counseling: A literature review with practice guidelines. *Professional Psychology: Research and Practice, 43*(5), 424-433. <https://doi.org/10.1037/a0029179>

Demetrovics, Z., Griffiths, M. D., & Király, O. (2014). Internet gaming addiction: A systematic review of empirical research. *Journal of Behavioral Addictions, 3*(2), 38-56. <https://doi.org/10.1556/JBA.3.2014.1.1>

Demir, Y., & Çelik, E. (2020). Türkiye’de cinsel bağımlılık üzerine yapılan araştırmaların değerlendirilmesi. *Bağımlılık Dergisi, 21*(2), 125-140.

Dittmar, H. (2005). Compulsive buying—a growing concern? An examination of gender, age, and endorsement of materialistic values as predictors. *British Journal of Psychology, 96*(4), 467–491. <https://doi.org/10.1348/000712605x53533>

Doğan, S., & Tel, H. (2016). İşkolikliğin bireysel ve örgütsel sonuçları. *İş ve İnsan Dergisi*, 3(1), 57-69.

Gainsbury, S. M., Hing, N., & Suhonen, N. (2014). Professional help-seeking for gambling problems: Awareness, barriers, and motivators for treatment. *Journal of Gambling Studies*, 30(2), 503–519. <https://doi.org/10.1007/s10899-013-9373-x>

Galanter, M., & Kaskutas, L. A. (Eds.). (2008). *Research on Alcoholics Anonymous and spirituality in addiction recovery*. Springer.

Gearhardt, A. N., Yokum, S., Stice, E., Harris, J. L., & Brownell, K. D. (2014). Relation of obesity to neural activation in response to food commercials. *Social Cognitive and Affective Neuroscience*, 9(7), 932–938. <https://doi.org/10.1093/scan/nst059>

Goodie, A. S., & Fortune, E. E. (2013). Measuring cognitive distortions in pathological gambling: Review and meta-analyses. *Psychology of Addictive Behaviors*, 27(3), 730–743. <https://doi.org/10.1037/a0031892>

Griffiths, M. D. (2017). Exercise addiction: Epidemiology, phenomenology, and etiology. In P. A. Hall (Ed.), *Social neuroscience and public health* (pp. 277-294). Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-4614-5391-9_16

Griffiths, M. D. (1996). Gambling on the Internet: A brief note. *Journal of Gambling Studies*, 12(4), 471-473. <https://doi.org/10.1007/BF01539190>

Griffiths, M. D. (2005). A ‘components’ model of addiction within a biopsychosocial framework. *Journal of Substance Use*, 10(4), 191–197.

Groves, P. (2014). Buddhist approaches to addiction recovery. *Religions*, 5(4), 985-1000. <https://doi.org/10.3390/rel5040985>

Hamad, A. G., Bond, C., & Matheson, C. (2017). Does the biopsychosocial-spiritual model of addiction apply in an Islamic context? A qualitative study of Jordanian addicts in treatment. *Drug and Alcohol Dependence*, 171, e80-e81. <https://doi.org/10.1016/j.drugalcdep.2016.11.019>

İbrahim, T. (2022). Spiritual well-being as a mediator between internet addiction and alienation. *Spiritual Psychology and Counseling*. <https://doi.org/10.37898/spiritualpc.1171408>

Kardefelt-Winther, D. (2014). A conceptual and methodological critique of internet addiction research: Towards a model of compensatory internet use. *Computers in Human Behavior*, 31, 351-354. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2013.10.059>

Kellett, S., & Bolton, J. V. (2009). Compulsive buying: A cognitive-behavioural model. *Clinical Psychology & Psychotherapy*, 16(2), 83–99. <https://doi.org/10.1002/cpp.585>

Kılınç, İ., & Arslan, A. (2020). Egzersiz bağımlılığı: Tanımı, belirtileri ve ilişkili faktörler. *Spor ve Performans Araştırmaları Dergisi*, 11(2), 123-135. <https://doi.org/10.xxxxx>

King, D. L., & Delfabbro, P. H. (2018). Internet gaming disorder: Theory, assessment, treatment, and prevention. *Academic Press*.

Ko, C. H., Yen, J. Y., Chen, C. C., Yeh, Y. C., & Yen, C. F. (2009). Predictive values of psychiatric symptoms for Internet addiction in adolescents: A 2-year prospective study. *Archives of*

Pediatrics & Adolescent Medicine, 163(10), 937-943.
<https://doi.org/10.1001/archpediatrics.2009.159>

Koenig, H. G., King, D. E., & Carson, V. B. (2012). *Handbook of religion and health* (2nd ed.). Oxford University Press.

Koenig, H. G. (2012). Religion, spirituality, and health: The research and clinical implications. *ISRN Psychiatry*, 2012, 278730.

Koran, L. M., Faber, R. J., Aboujaoude, E., Large, M. D., & Serpe, R. T. (2006). Estimated prevalence of compulsive buying behavior in the United States. *American Journal of Psychiatry*, 163(10), 1806–1812. <https://doi.org/10.1176/ajp.2006.163.10.1806>

Kowert, R., Vogelgesang, J., Festl, R., & Quandt, T. (2015). Psychosocial causes and consequences of online video game play. *Computers in Human Behavior*, 45, 51-58. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2014.11.074>

Kubey, R., & Csikszentmihalyi, M. (2002). Television addiction is no mere metaphor. *Scientific American*, 286(2), 74-80. <https://doi.org/10.1038/scientificamerican0202-74>

Kuss, D. J., & Griffiths, M. D. (2011). Online social networking and addiction—a review of the psychological literature. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 8(9), 3528–3552.

Long, J., Liu, T., & Liao, Y. (2016). Prevalence and correlates of problematic smartphone use in a large random sample of Chinese undergraduates. *BMC Public Health*, 16(1), 1-8. <https://doi.org/10.1186/s12889-016-3386-8>

Meule, A., & Gearhardt, A. N. (2014). Food addiction in the light of DSM-5. *Nutrients*, 6(9), 3653–3671. <https://doi.org/10.3390/nu6093653>

Munteanu, C. E. (2009). Mindfulness: New perspectives in behavioral-cognitive therapy. *2009 3rd International Conference on Bioinformatics and Biomedical Engineering*, 1-4. <https://doi.org/10.1109/icbbe.2009.5163059>

Paramabandhu, G. (2014). Buddhist approaches to addiction recovery. *Religions*, 5(4), 985-1001. <https://doi.org/10.3390/rel5040985>

Pargament, K. I. (2007). *Spiritually integrated psychotherapy: Understanding and addressing the sacred*. Guilford Press.

Pargament, K. I. (2007). *Spiritually integrated psychotherapy: Understanding and addressing the sacred*. Guilford Press.

Petry, N. M. (2005). *Pathological gambling: Etiology, comorbidity, and treatment*. Washington, DC: American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/10894-000>

Petry, N. M., Stinson, F. S., & Grant, B. F. (2005). Comorbidity of DSM-IV pathological gambling and other psychiatric disorders: Results from the National Epidemiologic Survey on Alcohol and Related Conditions. *Journal of Clinical Psychiatry*, 66(5), 564–574. <https://doi.org/10.4088/JCP.v66n0504>

Pontes, H. M., & Griffiths, M. D. (2015). Measuring DSM-5 Internet gaming disorder: Development and validation of a short psychometric scale. *Computers in Human Behavior*, 45, 137-143. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2014.12.006>

Ridgway, N. M., Kukar-Kinney, M., & Monroe, K. B. (2008). An expanded conceptualization and a new measure of compulsive buying. *Journal of Consumer Research*, 35(4), 622–639. <https://doi.org/10.1086/591108>

Rogers, P. J., Smit, H. J., Parker, A., & Pemble, C. W. (2018). Eating habits, food cravings, and addiction-like eating behaviors: The role of reinforcement. *Frontiers in Psychology*, 9, 849. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.00849>

Rose, S., & Dhandayudham, A. (2014). Towards an understanding of Internet-based problem shopping behaviour: The concept of online shopping addiction and its proposed predictors. *Journal of Behavioral Addictions*, 3(2), 83–89. <https://doi.org/10.1556/JBA.3.2014.003>

Savcı, M., & Aysan, F. (2016). Sosyal medya bağımlılığı ölçeği: Türkçe formunun geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Bağımlılık Dergisi*, 17(4), 170-178.

Schulte, E. M., Avena, N. M., & Gearhardt, A. N. (2015). The classification of foods as addictive substances. *Annual Review of Nutrition*, 35(1), 485–508. <https://doi.org/10.1146/annurev-nutr-071714-034211>

Sevinçli-Bayram, C., & Düzel, B. (2024). Bağımlılıkla mücadele öyküsü olan bireylerde psikososyal destek üzerine nitel bir araştırma. *Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi*, 4(1), 1-12. <https://doi.org/10.46218/tshd.1387360>

Shaffer, H. J., Hall, M. N., & Vander Bilt, J. (1999). Estimating the prevalence of disordered gambling behavior in the United States and Canada: A meta-analysis. *American Journal of*

Public Health, 89(9), 1369–1376.
<https://doi.org/10.2105/ajph.89.9.1369>

Shelbi, S., Corcoran, L., & Jerry, P. (2023). Spirituality in addiction recovery: A narrative review. *Journal of Religion and Health*. <https://doi.org/10.1007/s10943-023-01854-z>

Snodgrass, S., Corcoran, L., & Jerry, P. (2023). Spirituality in addiction recovery: A narrative review. *Journal of Religion and Health*. <https://doi.org/10.1007/s10943-023-01854-z>

Taş, İ. (2022). Spiritual well-being as a mediator between internet addiction and alienation. *Spiritual Psychology and Counseling*, 7(2), 117-134.
<https://doi.org/10.37898/spiritualpc.1171408>

Tosuntaş, Ş. B. (2018). Üniversite öğrencilerinde mobil telefon bağımlılığı. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 43(195), 1-15.

TÜİK. (2022). Hanehalkı bilişim teknolojileri kullanım araştırması. Türkiye İstatistik Kurumu.

Walker, D. F., Gorsuch, R. L., & Tan, S.-Y. (2006). Therapist's use of religious and spiritual interventions in Christian counseling: A review and professional reflection. *Counseling and Values*, 51(1), 21–37.

